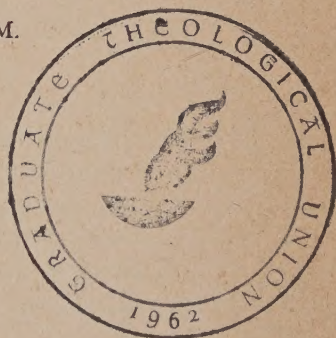
BIJDRAGEN
VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PROVINCIE DER MINDERBROEDERS IN DE NEDERLANDEN

ONDER REDACTIE VAN
PATER CUNIBERTUS SLOOTS, O.F.M.

BUNDEL XIX
Veritatem facientes in charitate
1955

DRUK: N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING J. VAN POLL SUYKERBUYK
ROOSENDAAL

REDACTIE:
P. CUNIBERTUS SLOOTS, O.F.M., LEUNSEWEG 2, VENRAY.

SECRETARIAAT VAN DE REDACTIE:
LEUNSEWEG 2, VENRAY.

ADMINISTRATIE:
N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING
J. VAN POLL SUYKERBUYK, ROOSENDAAL.

De Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden verschijnen in bundels van ongeveer 160 blzz. Drie bundels vormen één deel. Bij de derde bundel worden Inhoud en Register gevoegd. Intekenaren op de delen betalen per bundel *f* 4.—, verhoogd met de frankeerkosten. De prijs voor afzonderlijke bundels - voor zover voorradig - bedraagt *f* 6.—.

Stukken ter plaatsing alsmede boeken ter recensie worden ingewacht bij het Secretariaat van de Redactie. Aan de medewerkers wordt de vrijheid gewaarborgd hun artikelen naar eigen wens en gewoonte te redigeren.

Voor alle zaken, de uitgave betreffende, wende men zich tot de Administratie.

PLACET IMPRIMATUR:

P. CASTULUS VAN DEN EIJNDEN O.F.M.

Minister Provincialis

Werthae, in festo B.M.V. Omnium gratiarum Mediatricis

31 Maji 1955.

NIHIL OBSTAT:

L. P. J. S. AERDEN, hist. cand.

Censor ad hoc deputatus

Roosendaal, 4 Aug. 1955.

INHOUD

semble plus facile à comprendre si l'on s'appuie sur une étude détaillée des fonctions et des fonctionnaires dans les deux parties, car une telle étude révèle toutes sortes de données importantes. Les listes mentionnées plus haut nous renseignent sur le nombre et la nature des fonctions, et en même temps sur les personnages qui les remplissaient.

CONTENU. Du nom de manuscrits franciscains, l'auteur veut désigner les manuscrits qui ou bien ont été écrits par les membres de l'un des trois Ordres de S. François, ou bien ceux qui ont appartenu aux couvents de ces ordres, ou bien encore ceux qui en partie en leur totalité traitent un sujet franciscain. Ainsi cet article pourra constituer la première contribution pour arriver enfin à la formation d'un Catalogus generalis codicum Franciscanorum, dont on attend toujours l'apparition. Dans son article l'auteur nous donne une liste de tels documents dans la mesure où ils se trouvent aux Pays Bas. Il y ajoute des remarques bien précieuses.

CONTENU. En alléguant de nombreuses données généalogiques, et toutes sortes de curiosités, l'auteur nous permet de mieux comprendre le texte des testaments, faits par les religieuses du couvent de "Calvarienberg" à Maestricht. Les testaments de deux entre elles - d'Elisabeth Strouven et de Maria Strouven, deux religieuses très connues - seront publiés tout au long.

L'Auteur relève tous les éléments franciscains du catalogue minutieussement composé des "Amstelodamensia" de la collection W. J. R. Dreesmann.

Adressen van medewerkers aan deze Bundel:

Drs. FRANS ADRIAENS, Bassin 25, Weert.

P. BERTILO DE BOER O.F.M., Biest 43, Weert.

P. MARTINIANUS BRIELS O.F.M., Leunseweg 2, Venray.

Br. CLEMENS (J. E. van de Walle), Hoogstr. 23, Bergen op Zoom.

P. Dr. ADELARD EPPING O.F.M., Leunseweg 1, Venray.

P. ALBERTUS FICK O.F.M., Wittevrouwensingel 26, Utrecht.

P. Dr. MATHIAS GOOSSENS O.F.M., Huize Akkervoorde, Brummen.

P. JUNIPERUS GRONDHEID O.F.M., Leunseweg 1, Venray.

P. DALMATIUS VAN HEEL O.F.M., overleden te Gouda 3 November 1954.

P. Dr. WILLIBRORD LAMPEN O.F.M., Wittevrouwensingel 26, Utrecht.

P. H. A. VAN MUNSTER O.F.M., Mariënpoelstraat 4, Leiden.

P. Dr. HUGO SANDERS O.F.M., Gymnasium I. C. Venray.

P. Dr. EPHREM SLOOTS O.F.M., Leunseweg 1, Venray.

JAN VERZIJL, Sint Hubertuslaan 1, Maastricht.

DE BROEDERS VAN HUIJBERGEN REGULIERE TERTIARISSEN VAN ST. FRANCISCUS [1]

DOOR BROEDER CLEMENS (J. E. VAN DE WALLE)

Het voormalig Wilhelmietenklooster te Huijbergen.

I.

Van de Orde der Wilhelmieten heeft de geschiedenis meer beproevingen dan voorspoed opgetekend, en het klooster te Huijbergen, het „Monasterium Beatae Mariae Virginis", heeft in de tragiek van de Orde ruimschoots gedeeld.

Een weifelen tussen de Benedictijnse Regel en opvattingen en die van Augustijnen en Norbertijnen, vervolging en geweld, verslapping van de kloostertucht, armoe, en ten slotte de ondergang: dat zijn de lotgevallen geweest van de priorij te Huijbergen. Dat wil niet zeggen, dat er geen licht is geweest naast schaduw, en dat de Huijbergse monniken zich om de plichten van hun staat niet bekommerd hebben. De geschiedschrijver zou onrechtvaardig zijn, wanneer hij vergat, dat het verkeerde meer opvalt dan het goede, en dat de kronieken over degenen, die in stilte hun plicht hebben gedaan, eerder zijn uitgeschreven dan over menselijke zwakheid

en falend inzicht. Trouwens uit het rijke archief van de Wilhelmieten van Huijbergen is óók het verhaal te lezen van streven naar kloosterlijke deugd, van priesterlijke bekommernis om de zielen en van volharding in de tegenspoed, die het klooster in bijna bovenmenselijke maat is toegemeten. Misschien is het niet zo verwonderlijk, dat juist het klooster te Huijbergen het laatste toevluchtsoord der Wilhelmieten is geweest en dat pas mèt Huijbergen de Orde is uitgestorven.

* * *

Bij akte van 6 Februari 1278 werd door Heer Arnoud van Leuven en zijn gemalin Elisabeth van Breda aan de Orde der Wilhelmieten „ter ere Gods en der roemrijke Maagd" een kapel met bijbehorende grond te Huijbergen en bovendien „13 hoeven nieuw land" geschonken, op voorwaarde, dat daar een klooster der Orde zou worden gesticht. In een uitvoeriger akte van 12 Maart 1278 werd nog bepaald, dat er minstens zes Paters in het klooster te Huijbergen zouden wonen; hun aantal mocht tot twaalf stijgen.

De vrome wens, die in de akte van 12 Maart 1278 is uitgesproken, „dat gij de Heer met vrij gemoed moogt dienen, doordat het gedruis van twistgedingen is weggenomen", is niet geheel vervuld! Reeds „int jaer ons heeren, als men screeff derthien honderd jair, 's Vrijdaechs voir sint Marcusdach", moest Gerard van Wesemaele, heer van Bergen-op-Zoom, door zijn plechtige verklaring de Paters verdedigen tegen een onrechtmatige aanspraak op hun bezit.

En twistgedingen hebben in de loop der eeuwen de Huijbergse Wilhelmieten - of althans hun priors - niet zo heel weinig gevoerd. Wie kan het hun ook kwalijk nemen, dat ze voor hun rechten opkwamen, te meer, daar het in schijn misschien royale, in werkelijkheid vrij schamele bezit, onder andere door de schraalheid van de grond nauwelijks of niet in staat was het convent voor armoe te bewaren.[2]

De wederwaardigheden, die het klooster in de eerste drie eeuwen van zijn bestaan blijkens de kronieken heeft beleefd, en die we in dit artikel niet willen opsommen, zijn kinderspel vergeleken bij wat de tijd der hervorming bracht.

Na allerlei zwarigheden in de zeventiger jaren van de 16e eeuw,

door rondtrekkend krijgsvolk veroorzaakt, werd het jaar 1583 wel uitermate noodlottig. Het klooster was zo weinig veilig, dat de Paters, na boeken en registers in Antwerpen ondergebracht te hebben, naar de huizen der Orde in 's Hertogenbosch en Luik vluchtten. De prior, Laurens Paridaens, die door Staatse troepen was gearresteerd en in Wouw gevangen gezet, kon slechts tegen hoog losgeld worden vrijgekocht, en het kostte heel wat moeite, dat bijeen te brengen.[3] In 1595 keerden de Paters naar Huijbergen terug; hun klooster vonden ze verwoest. De oude kroniek schrijft daarover: „Int tzelve jaer (1595) was dan voors. prior Paridaens wederom gecomen ter plaetsen dair sijn clooster gestaen hadde, vindende aldair anders nyet dan eenen hoop steenen, levende aldair in groote armoede ende miserie als qualyc synen nootdruft hebbende om te leven tot den jaere 1600, als wanneer hij in Januario is comen te overlijden".

Uit de hoop stenen is het klooster herrezen, zij het ook tengevolge van de „armoede ende miserie" in langzaam tempo; en er volgt een tijd waarin vrees en hoop, ordeverstoring en rust elkaar afwisselen.

Bij de Vrede van Munster komt het monasterium in een merkwaardige positie: vroegere gedingen hadden uitgemaakt, dat het gehele klooster en het grootste deel der kloosterkerk buiten het Markiezaat van Bergen-op-Zoom waren gelegen; de Wilhelmieten beweerden op grond daarvan, dat hun huis tot de Zuidelijke Nederlanden behoorde of hoogstens tot de betwiste gebieden, die door de Chambre mi-partie nog zouden worden toegewezen.[4] Het is duidelijk: de Paters hadden weinig zin onder de rechtsmacht van de Republiek te vallen, en dat hoeft geen nadere verklaring. Maar zo eenvoudig als zij zich misschien voorgesteld hadden, verliep de kwestie niet. „Den Burgemeester van Bergen opten Zoom, den Vrede nu verkondight zijnde, heeft deur bevel van hare H.M. de voorsz Kercke van Huybergen ghesloten, ende daer inne d'Altaren afgebroocken, de Kerckelijke Ornamenten weg genomen, ofte om verre gesmeten mitsgaders verkocht, ende vervoert, namentlijck de groote Klocke ende steenoven...." Dat gebeurde in Februari 1649. Prior Bijaerts wendde zich tot Aartshertog Leopold, landvoogd der Zuidelijke Nederlanden. Op diens last kwam Nicolaus

van Varick met een regiment voetvolk naar Huijbergen en opende op 25 Maart 1649 de dichtgenagelde deuren der kerk. Hij heeft „den prior ende religieusen van desen Convente gehaelt en in de kercke geleijt ende hun geseijt, dat sij den dienst Godts soude continueren als te voren gedaen is geweest".
Op 15 April 1649 overviel de burgemeester van Bergen-op-Zoom opnieuw met 60 ruiters en 60 voetknechten het klooster juist onder de heilige Mis. De priester werd van het altaar gesleurd en mishandeld; de beelden werden omvergeworpen en de altaren vernield, boeken en kostbaarheden geroofd en de deuren opnieuw dichtgespijkerd. Op het protest bij de Staten kwam geen antwoord. De Paters gingen wonen in Calmpthout op de hoeve „Creytenborch", eigendom van de abdij van Tongerloo; en pas na drie jaar keerden ze terug onder bescherming van het Spaanse garnizoen van Santvliet, nadat meer vreedzame middelen, o.a. officiële besprekingen in Den Haag - waarbij de Hoogmogende Heren, de Spaanse gezant bij de Republiek en talrijke anderen betrokken waren - geen resultaat hadden opgeleverd.

* * *

Misschien vormen deze bijzonderheden omtrent de Vrede van Munster voor sommige lezers een kleine aanvulling op hun kennis, die ze overigens begrijpend zullen aanvaarden: een 20e-eeuwer is op het gebied van vrede ook wel het een en ander gewend. Maar voor de Paters was dit soort vrede een bittere teleurstelling.
Eén zichtbaar voordeel hadden de troebelen zeker: ze brachten de Wilhelmiet naar voren, die naast de heiligen van de Orde een van haar meest schitterende mannen is geweest. Pater Siardus Bogaerts, de procurator van het Huijbergse klooster, staat op de dag zelf van de plundering, 15 April 1649, vóór de Secretaris van Bergen-op-Zoom, in tegenwoordigheid van een Notaris en verscheidene andere personen, om te protesteren tegen het onrecht de Paters aangedaan „ende satisfactie te versoeken".
Het geschilderd portret van Bogaerts hangt in de trappenhal van het noviciaatshuis der Broeders, huize „Alverno" te Huijbergen. Er is geen twijfel: een persoonlijkheid kijkt je aan met die donkere ogen. Men zou willen, dat de rustige mond onder de dunne knevel

Siardus Bogaerts, Prior van het Wilhelmietenklooster.

zich opende: men zou de klank van de stem willen horen, die onbevreesd is opgekomen voor het goed recht van de Wilhelmieten. Het gelaat is zo levend, dat het zich elk ogenblik kan plooien tot een glimlach, of een bevel, of tot verontwaardiging. Deze monnik van grote allure, in het sierlijke zwart-witte habijt met de gladde halskraag, wist respect af te dwingen waar hij ook verscheen. Er zou aan hem een aantrekkelijke studie zijn te wijden; wij moeten volstaan met vluchtig te vermelden, dat hij, in 1651 tot prior der communiteit gekozen, onophoudelijk te maken had met vervolging en willekeur van de kant van de Republiek, waartegenover de scherpzinnige in Leuven gevormde jurist zijn schrandere en kloeke verdediging stelde. Ook velen buiten het convent - leken en geestelijken - vroegen zijn voorspraak, en tot in de hoogste colleges kwam hij voor hen op. Provinciaal van de Wilhelmieten geworden (1655), zonder Huijbergen metterwoon te verlaten, bleek hij ook in die hoedanigheid te zijn, wat hij als prior was: een handhaver van de regeltucht. Het klooster liet hij grondig restau-

Het oude Poortgebouw te Huijbergen.

reren, en met de bouw van een karakteristieke boerderij - het nog bestaande poortgebouw - is hij begonnen. Deze grote, die in het „landje" rondom Huijbergen de zegen van zijn rusteloze priesterlijke zorg had verspreid, voordat bestuurszaken zijn aandacht bijna geheel opeisten, was voor het monasterium de man van de Voorzienigheid. Tot 1670 mocht het klooster hem behouden; in Januari van dat jaar stierf hij vrij plotseling, pas teruggekeerd van zijn zoveelste reis naar de Hoge Heren in Den Haag.

* * *

De omstandigheden waren voor zijn opvolgers niet minder moeilijk dan voor Siardus zelf, en meester op alle wapens als hij waren de meesten van hen niet. De onrust van buiten had zijn weerslag op de kloostertucht en evenzeer op de materiële welstand: het kleine klooster, dat door Siardus naam en faam verworven had in de Nederlanden, verviel tot armoe en verslapping.

Men moet niet denken, dat de Huijbergse Wilhelmieten zich nu zonder meer aan een soort noodlot overgeleverd hebben; de geschiedenis leert anders. Wel zeer merkwaardig zijn de pogingen tot verbetering en herstel, ondernomen door Petrus Borrekens, die op 11 Maart 1690 de door de visitatoren afgezette Siardus Bogaerts junior als prior opvolgde. Borrekens, meester in de rechten, had met bezwaard hart de last van het prioraat, hem door de keuze van zijn confraters opgelegd, aanvaard. Hij deed, wat in zijn vermogen lag, maar hij kon de financiën niet in orde brengen en het aantal priesters niet opvoeren; zodoende bleek het ook onmogelijk de normale goede geest volgens regel en wettige gebruiken op peil te houden. Borrekens vreesde de totale ondergang van het klooster; hij wilde een uiterst middel proberen. In de kloosterarchieven berustte een acte uit het jaar 1385, waarin bepaald was, dat, wanneer het klooster zich niet in stand kon houden, de Abt van Tongerloo het recht had er een prior en religieuzen van de Orde der Norbertijnen aan te stellen, en alle goederen in bezit te nemen. Op deze acte beriep zich Borrekens; met andere woorden hij zocht een vereniging van Huijbergen met Tongerloo, een overgang van de Wilhelmieten tot de Orde van St. Norbertus.

Dr. M. A. Erens, O.Praem., archivaris van de abdij van Tongerloo,

schrijft er over: „Een pijnlijke crisis binnen de kloostermuren van Huijbergen en een heftige reactie van de Provinciaal der Wilhelmieten waren daarvan het gevolg, wat niemand zal verwonderen. De bedoelingen van Prior Borrekens waren ongetwijfeld edel, maar een andere vraag is, of de door hem voorgestelde oplossing tenslotte ook al zijn onderdanen bevrediging zou hebben geschonken. Overschakeling naar een andere vorm van kloosterlijk leven betekent immers een breuk met eigen geest en traditie en kan gemakkelijk aanleiding geven tot gewetensconflicten bij de besten, tot gevoelens van gekrenkte trots bij degenen voor wie de Orde boven alles gaat. Noch het een noch het ander is bevorderlijk voor de rust in een kloostergemeenschap".[5]
De tegenstand van de Provinciaal der Wilhelmieten, Nicolaus de Presseux de Hautregard, en van verscheidene Huijbergse Wilhelmieten deed, na heel wat verwikkelingen, de poging van Borrekens stranden, al waren er ook Paters, die zijn partij gekozen hadden. Ook pogingen van latere priors tot verbetering van de toestand hadden geen blijvend resultaat en trouwens ook voor hen waren de uiterlijke omstandigheden hoogst ongunstig. Wie van verhalen over rechtsgedingen houdt, moet de geschiedenis van het Huijbergse klooster lezen: de priors werden keer op keer gedwongen te procederen of achtten zich daartoe verplicht, en prior Albertus de Brauwere raakte zelfs d.d. 15 Februari 1755 wegens „miskenning van de souvereiniteit der Keizerin Maria Theresia" in de Brusselse gevangenis. Pas na ruim twee jaren kon de hoogbejaarde ziekelijke man, in wiens hoofd nooit het boze opzet was opgekomen de rechten van de Keizerin te schenden, maar die het slachtoffer geworden was van de nog steeds niet besliste vraag, tot welk territorium het klooster te Huijbergen behoorde, terugkeren. Zijn belevenissen in die Brusselse jaren zijn een verhaal op zich, interessanter voor latere lezers dan voor de hoofdpersoon, maar te lang om het hier weer te geven.
Men kan zich voorstellen, welke gevolgen dergelijke affaires hadden voor het religieuze leven in het klooster. Toch slaagde prior Willem de Quanter er rond 1775 in, de kloostergeest te verlevendigen en ook de studiën der Priesters op hoger plan te brengen; maar al spoedig kwamen de maatregelen van Keizer Jozef II ook

de Huijbergse Paters benauwen, al behoorde hun huis niet tot de reeks van kloosters, die de „gekroonde koster" wilde doen verdwijnen.

De Franse revolutie bracht nieuw onheil: op 7 Februari 1798 kregen de Paters een commando Frans voetvolk over de vloer; van scrupules over de juiste loop van de grenslijn hadden deze mensen geen last: voor hen lag het klooster op het grondgebied van de Franse Republiek en ze handelden dienovereenkomstig. Op het feest van Sint Wilhelmus, 10 Februari, werden de Wilhelmieten aan de kloosterpoort gezet; en ze konden dankbaar zijn, dat elk zijn bed en huisraad mocht meenemen. Het klooster werd tot nationaal eigendom verklaard en de uitoefening van de Katholieke godsdienst verboden; wat betekende, dat de Paters niet zonder gevaar in schuren en particuliere huizen de heilige Mis gingen opdragen en de heilige Sacramenten toedienden. Hun prior Antonius Meeus stierf tijdens deze ballingschap; de Wilhelmieten kozen Albertus Geens tot zijn opvolger. Deze keuze is de laatste geweest, die het Huijbergse convent heeft gedaan. Daar de Orde geen generaal, geen provinciaal, geen protector meer had, werd in Rome bevestiging gevraagd van de keuze.

Wel konden de Paters in 1804 hun klooster weer betrekken en de kerk voor de eredienst openen, maar ze hadden geen jongeren, die de Orde in stand konden houden en hun werk voortzetten: de definitieve doodstrijd is begonnen.

Men voelt zich getroffen, als men leest, hoe ook de allerlaatste Wilhelmieten hoopten, tegen alle hoop in, de Orde te doen herleven: een poging tot herstel werd door de bejaarde Pater Guilielmus van Bladel, de enige nog in leven zijnde Wilhelmiet, met goedkeuring van Rome nog in 1840 gedaan, toen Koning Willem II de kloosters toestond weer novicen aan te nemen. Van Bladel kreeg een opvolger in G. van den Berg, die in 1842 in het Cistercienserklooster te Bornhem als Wilhelmiet zijn professie deed. Met van den Berg is de Orde uitgestorven. Hij bleef in Huijbergen tot 23 December 1847 en ging toen leven te Bornhem, waar hij in 1879 overleed.

De kloostergoederen kwamen op 27 Juli 1847 bij besluit van de Congregatie der Propaganda Fide aan het Vicariaat van Breda:

ze mochten ten gunste van het vicariaat gebruikt worden voor een geestelijk doel.

* * *

De eenvoudige mensen uit de omgeving van de Huijbergse Wilhelmieten hebben wel ooit de mening uitgesproken, dat de geestelijke Heren van het klooster erg veelvuldig het harnas aantrokken, en de lezer van de geschiedenis van het Monasterium Beatae Mariae Virginis zal deze mening misschien delen. Zeker is het evenwel, dat de ligging van het huis op de grens van het Markiezaat van Bergen-op-Zoom en op de landsgrenzen tal van moeilijkheden heeft veroorzaakt, waar geen enkele Wilhelmiet schuld aan had; dat menige prior van deze ligging heeft trachten te profiteren, door het klooster te doen beschouwen als onderhorig aan dat land, dat aan de Katholieken het minst in de weg legde, kunnen we niet kwalijk nemen.

Op de invloed, die deze troebelen op de kloostergeest uitoefenden, hebben we gewezen; maar voor de geestelijke malaise, die zich bij tijden in het klooster openbaarde, zijn er nog andere oorzaken aan te wijzen. Een daarvan ligt in de organisatie van de Orde zelf: het moet wel onmogelijk geweest zijn, in de kleine kring van priesters, die het zeer eenzaam gelegen monasterium bewoonden, steeds de geschikte mensen te vinden om het huis te besturen, de novicen te vormen en de studiën te leiden. En toch was volgens de opvattingen der Wilhelmieten ieder klooster een ongeveer zelfstandige gemeenschap, die te zorgen had voor bestaan en voortbestaan, wat niet wil zeggen, dat bijvoorbeeld voor de studiën nooit de hulp van anderen werd ingeroepen: er werden menigmaal - in sommige perioden vrij veelvuldig - jonge monniken uit Huijbergen naar Leuven gezonden om zich in de wetenschappen te bekwamen.

Ook de sterke tendenz in de Wilhelmietenorde, zich aan te sluiten, speciaal bij de Augustijnen, waartegen generale Kapittels[6] herhaaldelijk zijn opgekomen, zal het Huijbergse convent niet geheel onberoerd hebben gelaten.

Dat het klooster ondanks deze moeilijkheden zoveel eeuwen stand hield, wijst op een gezonde reactie tegenover verslapping, een liefde voor Huis en Orde, die nooit geheel afwezig kunnen zijn geweest.

Van deze geest hebben de mensen rondom de zegen genoten: de Wilhelmieten hebben hun priesterschap niet verloochend. Zij oefenden de gewone pastorale bediening uit in meerdere parochies; en in tijden van gevaar - juist in die tijden - dreef hun ijver hen daarheen waar goed te doen was. Samen met anderen, bijvoorbeeld met de Antwerpse Minderbroeders, hebben ze gewerkt in Moerstraten, Bergen-op-Zoom, Heerle, Kruisland, Nieuw-Vosmeer, Ossendrecht, Hoogerheide en elders; doop- en trouwboeken bewaren er de getuigenissen van.

* * *

Hun uitgestorven klooster is het Moederhuis geworden van een nieuwe Congregatie, die der Broeders van Huijbergen; ook hun archief is grotendeels overgegaan aan de Broeders: met zijn documenten uit de vroege 14e eeuw, zijn beschrijving van processen en geschillen, zijn requesten, zijn professiebrieven en testamenten, zijn rekeningen en niet te vergeten zijn schoon copieboek is het een kostelijk bezit.

Aan de mensen van de wetenschap hebben de Wilhelmieten interessante studieobjecten nagelaten: voor geschiedvorsers ligt hier een prachtig terrein.

Het goed, dat ze gedaan hebben in de orde der genade, valt buiten registratie, en toch behoort dat vooral tot hun nalatenschap.

II.

De Apostolisch Vicaris van Breda, Monseigneur J. van Hooydonk, heeft zich bij zijn pogingen, voor het klooster te Huijbergen nieuw emplooi te vinden, vooral laten leiden door bekommernis om de nood van zijn kudde. Al vóór het Vicariaat eigenaar werd van de kloosterbezittingen, had Monseigneur getracht er een Redemptoristencommuniteit te huisvesten; later gingen zijn gedachten uit naar een onderwijsinstelling voor jongens, door Broeders bediend. „Ik wenste, dat de goederen door de H. Stoel aan het Vicariaat werden geschonken en er alsdan Broeders werden geplaatst (zoals tegenwoordig te Oudenbosch) voor het eerste onderricht der kinderen en tevens een pensionaat voor jongelingen, om van daar uit

Mgr. J. van Hooydonk 1782-1868. Stichter van de Congregatie.

als uit een normaalschool ook in andere plaatsen wetenschappelijk en Christelijk onderricht te geven", zo schreef Monseigneur d.d. 28 Juli 1846 aan Mgr. I. Ferrieri in Den Haag.[7]
Aan dit idee - de stichting van een Congregatie te Huijbergen - heeft Monseigneur vastgehouden, maar de noodzakelijkheid op korte termijn voor het Vicariaat een centraal weeshuis te openen -

daar de verpleging der wezen in gezinsverband vaak veel te wensen overliet - deed Monseigneur besluiten aan de Broeders van St. Louis tijdelijk hulp te vragen. Vader Vincentius van Oudenbosch ontving van de Apostolisch Vicaris het verzoek, enige Broeders af te staan, om een groep weesjongens in Huijbergen te gaan verzorgen. De Overste wilde niet neen zeggen, en op 5 Maart 1849 kwamen Broeder Johannes en Broeder Dionysius per kar naar Huijbergen. Ruim drie jaar hebben de Broeders in Huijbergen voor hun weesjes gewerkt en gezwoegd, en de omstandigheden hebben hun daar niet meegezeten: de oude kloostergebouwen verkeerden in deplorabele toestand; aangaande de noodzakelijke middelen was alleen bepaald, dat Broeder Jan daarvoor terecht kon bij Pastoor M. de Bie, die de kloostergoederen namens het Vicariaat beheerde; en de Pastoor beschikte noch over voldoende gelden noch over soepelheid in de omgang om het de Broeders in hun leven en hun liefdewerk wat gemakkelijk te maken. Het Huijbergse hoofdstuk van het gedenkboek der Oudenbossche Broeders, „Tussen Windvaan en Koepel", is niet het minste in dit prachtige stuk geschiedenis, en toen „Vader Jan", Broeder Casimirus, Broeder Augustinus en Broeder Petrus op 21 Juli 1852 in hun wagentje definitief naar Oudenbosch terugreden, konden ze toch de overtuiging meenemen, dat ze voor de 35 wezen, die ze achterlieten, vader en moeder waren geweest.
Opnieuw verweesd behoefden deze kinderen zich bij het vertrek der Broeders niet te gevoelen: voor de te stichten Huijbergse Congregatie hadden zich drie candidaten aangemeld. Petrus Kerremans, geboren te Roosendaal 10 October 1823, Johannes Broumels, geboren te Roosendaal 20 Mei 1832 en Henricus Claeren, geboren te Afferden 14 Februari 1834, zijn de eersten geweest, die de Voorzienigheid voor de nieuwe Congregatie had bestemd. Ze moeten over moed en vertrouwen beschikt hebben om zich over te leveren aan de onzekerheden van dit aarzelend begin, maar ze hebben volhard, en ze zijn de medestichters geworden van een nieuwe kloostergemeenschap in het oude monasterium.

* * *

In de eerste aflevering van „In vrijheid herboren" schrijft Professor L. J. Rogier: „Ook wie van eerbied vervuld is voor de goede

diensten, door de bijna ontelbare nieuwe Congregaties der negentiende eeuw vooral aan onderwijs en ziekenverpleging bewezen, heeft reden hun oorsprong uit een zo armetierige tijd te betreuren. Het is ook zonder meer duidelijk, dat de bijzondere genade, die de enkele oude stichters der natridentische Congregaties - met name S. Franciscus van Sales en S. Vincentius a Paulo - verlichtte, niet op eerste aanvraag in genoegzame mate verkrijgbaar was voor pastoors en paters, die „eigen" congregaties zo geriefelijk vonden".
Origineel van zegging is deze uitspraak zeker. Of ze tegenover de pastoors en paters - „en Bisschoppen" zegt men er als vanzelf bij - die in de 19e eeuw Congregaties meenden te moeten stichten, èn tegenover de eenvoudigen, die tot de nieuwe kloosterfamilies toetraden, de objectiviteit bewaart, is een andere kwestie. Kinderen van hun tijd zijn de kloosterlingen van de 19e eeuw zeker geweest, maar de tijd, waarin hun Congregaties ontstonden, is minder armetierig door het feit juist van deze geboorte. De mannen en vrouwen, die dit leven kozen, zijn niet teruggeschrokken voor armoe en ontbering; de standvastigheid, waarmee ze die hebben gedragen, getuigt voor de zuiverheid van hun intentie; hun toewijding aan de charitas wijst op de aanwezigheid van een liefde, die hen doet uitstijgen boven de maat van de bekrompenheid; hun aantal - als dat der Congregaties „bijna ontelbaar" is, dan vormen de leden daarvan samen een leger[8] - is een aanduiding voor een idealisme, dat in wijde kringen aanwezig moet zijn geweest.[9] De levensstaat, die ze aanvaardden, was in werkelijkheid een roeping; dat ze die zonder gerucht hebben beleefd, maakt de waarde er van niet kleiner.

Na enig tasten gaf Monseigneur van Hooydonk aan de eerste drie postulanten een Regel en Constitutiën gegrond op de Derde Regel van St. Franciscus. Dat gebeurde op 25 September 1854; deze dag wordt als de stichtingsdatum van de Congregatie beschouwd. Tot 1888 toe moest iedere Broeder zelf zijn Regel en Constitutiën overschrijven; de copie werd zorgvuldig - aanvankelijk door Monseigneur zelf - met het origineel vergeleken en voor gezien getekend. Op 10 December ontvingen Kerremans en Broumels het kloosterkleed, op 8 Juli 1855 Claeren, die ook later dan de andere twee naar Huijbergen schijnt te zijn gekomen. Hun namen waren nog

meer Franciscaans dan hun Constitutiën - die veel elementen van de Constitutiën der Redemptoristen bevatten - : de Broeders heetten voortaan Broeder Franciscus, Broeder Antonius en Broeder Bonaventura.
Als Overste werd door Monseigneur de Weleerwaarde Heer Adr. Nelen aangesteld, die al op 28 September 1852, toen hij nog diaken was - hij werd 18 December 1852 tot priester gewijd - belast was met de leiding van het weeshuis en de vorming der toekomstige Broeders. Biechtvader der Broeders was Pastoor de Bie.
De werkverdeling der Broeders was gauw gemaakt: Broeder Franciscus deed huiselijk werk, kwam ook aan het hoofd van het boerenbedrijf te staan, ploegde, zaaide, ontgon de woestijnachtige gronden met taaie werkkracht. Broeder Bonaventura, die bij zijn intreden de bevoegdheid van „Schoolonderwijzer van den Derden Rang" bezat, en later de akte van bekwaamheid als Hoofdonderwijzer en de akten Frans, Duits en Engels behaalde, deed school en was surveillant. Broeder Antonius, die de bevoegdheid als „vierde-ranger" had, hielp tot zijn vroege dood in 1856 Broeder Bonaventura.
In 1854 kon Mgr. van Hooijdonk ook het plan verwezenlijken, dat hij in zijn brief van 28 Juli 1846 aan Mgr. Ferrieri had geopperd: in de oude kloostergebouwen was plaats voor meer dan 'n weeshuis; er werd nu ook een pensionaat geopend voor „jongelingen van nette familie uit het diocees Breda", en Monseigneur bedoelde deze stichting vooral als voorbereidingsschool voor het seminarie. De bepaling, die de keuze van leerlingen tot het diocees Breda beperkte, is niet lang gehandhaafd; en het aantal pensionnairen, dat niet de bedoeling had, zich op de priesterstudie voor te bereiden, groeide steeds; maar een speciale seminarieklas is er in het Instituut Ste. Marie tot op de huidige dag blijven bestaan. Patrones van het Instituut - en van de Congregatie - was Onze Lieve Vrouw Onbevlekt Ontvangen; misschien is de wat langademige officiële naam der Broeders, „Christelijke Broeders van de Onbevlekte Ontvangenis der Allerheiligste Maagd en Moeder Gods Maria", oorzaak, dat sommigen onder degenen, die wel de „Broeders van Huijbergen" kennen, toch niet weten wie de hoge Beschermvrouwe der Congregatie is.

* * *

Als we ons het leven in Huijbergen in de eerste 30 jaren trachten te reconstrueren, dan wordt het ons warm om het hart. Geboren uit de noodzaak van apostolische activiteit, wekt toch de Congregatie de indruk, van het begin af sterk georiënteerd geweest te zijn op beschouwing en afzondering. Passages als die over de verstrooiïng, veroorzaakt door „gesprekken over familiebetrekkingen, over vroeger genotene ijdele genoegens en voorregten, en vooral over wereldsche nieuwstijdingen",[10] zullen niet alleen in de Huijbergse Constitutiën te lezen zijn geweest, maar wat de Congregatie van de meeste andere onderscheidt, is haar verbondenheid met het historische Wilhelmietenklooster; en de ligging van dit door tuinmuur en poortgebouwen omgeven convent in de stilte van hei en bossen accentueerde het karakter van beslotenheid. In de grootste eenvoud gingen de Broeders hun weg. Ze kenden geen zorg, op schrift vast te leggen, wat het nageslacht graag van hen weten wilde, zodat ze niet, als de Wilhelmieten deden, een keur van documenten nalieten, of evenmin de latere geschiedvorsers in een woestijn van papieren het spoor bijster maakten, zoals wij van plan zijn te doen. Enkele brieven in het archief van het Bisdom, een of twee copieën van de Constitutiën, een door Broeder Bonaventura prachtig gecalligrafeerde lijst in de Franse taal met als opschrift: „Bordereaux des Bulletins, éxpedies le 8 Avril 1857", 'n serie overzichten betreffende de „Distribution des Prix", waarin onder de hoofden „Bonne conduite et application" en „Doctrine chrétienne, Langue française, Langue hollandaise, Style épistolaire, Lecture et déclamation, Calligraphie, Dessin, Arithmetique, Histoire Sainte, Histoire profane, Géographie, Langue allemande, Langue anglaise, Musique vocale en Musique instrumentale" de namen van de gelukkige prijswinnaars uit de jaren 1867 en volgende vermeld zijn,[11] 'n paar foto's met schone achtergronden van geschilderde - met alle perspectief spottende - straten, de mémoires van Broeder Pacificus Krüter, en wat vluchtige notities: dàt is het, wat er, mèt de mondelinge overleveringen aan getuigenissen over hun leven is overgebleven. Eenvoudig waren ze ook in deze zin, dat ze zich althans in de eerste 20 of 30 jaren niet al te zeer bemoeiden met wereldse wetenschap en slechts enkelen onder hen gediplo-

meerde onderwijzers waren: 2 op de 12 in 1860, 4 op de 23 in 1870, 5 op de 30 in 1880. De anderen waren surveillant in weeshuis en pensionaat, werkten in huis en op de akker. Maar dezen niet minder dan de schoolmannen zijn de scheppers geweest van een sfeer van goedheid en blijmoedigheid, waarvan leerlingen uit die tijd later een dankbaar getuigenis gegeven hebben. Hun regiem was sober; of het door al te grote strengheid méé het jonge sterven van sommigen onder hen veroorzaakte, is moeilijk na te gaan. Deze beproeving en het heengaan van vrij veel nieuwelingen kon hen oefenen in de geest van hun Stichter, die niet alleen de eenvoud, maar ook het vertrouwen in zijn wapen voerde.[12]
Vrome mannen waren het, die met de voorgeschreven oefeningen alleen geen genoegen konden nemen. Tot onder het werk op de boerderij baden ze, als het kon gemeenschappelijk en met luider stem, hun Weesgegroeten, en de kralen van hun rozenkrans waren soms letterlijk afgesleten door het vele gebruik.[13]
Men tracht zich onder hen de Broeders voor te stellen, die in deze bescheiden kring toch geschiedenis hebben gemaakt: Bonaventura Claeren, ons reeds bekend, die in 1855 tot hoofd van het onderwijs in het pensionaat werd aangesteld, maar die ook na deze benoeming niet kon nalaten de Zondagen voor de geliefde weesjongens tot een feest te maken door zijn vertellingen, en die, evengoed als de jongste der medebroeders, zijn plaats innam bij bordenwas en huiselijk werk; Leonardus Baaijens, de wijze Novicenmeester, die de eerste Algemene Overste zou zijn uit de Congregatie zelf; Aloysius Hoosemans, scherpzinnig, origineel, man van hoge ontwikkeling en hoge deugd vooral, die evenals Broeder Leonardus de Congregatie zou moeten leiden. En nog verscheidene anderen.

* * *

Het jaar 1888 is voor de Congregatie van verstrekkende betekenis geweest. Tot dat jaar was een door de Bisschop aangestelde Priester Algemeen Overste der Congregatie. Deze regeling viel voor zover we weten de Broeders niet zwaar: de Priesters, die, hoewel geen lid van de Congregatie, de leiding hadden, waren voortreffelijke mensen[14] en de Broeders waren trouwens in het bestuur der Congregatie ingeschakeld. Een van de schaarse nagelaten documenten uit

die tijd vermeldt, dat „Z.D.H. heeft goedgevonden aan den Algemeenen Overste (Rector Nelen) eenen raad toe te voegen, en daarvoor bij dezen te benoemen

1 als Onderoverste en raadslid, Broeder Petrus,
2 als Noviciemeester en raadslid, Broeder Antonius,
3 als raadslid, Broeder Franciscus,
4 als raadslid, Broeder Bonaventura".[15]

Monseigneur P. Leyten gaf aan de Congregatie op 30 Januari 1888 nieuwe Constitutiën, die het bestuur geheel in handen legden van een Broeder Algemeen Overste met zijn Raad, onder afhankelijkheid natuurlijk van de Bisschop.

Deze principiële wijziging moet, ondanks vermeerdering van zorg en verantwoordelijkheid voor de Broeders, met voldoening door hen ontvangen zijn. Monseigneur oordeelde de Congregatie immers in staat tot groter zelfstandigheid, en zijn genegenheid sprak hij op duidelijke wijze uit. „Wij hebben dezelve (d.w.z. „de Regelen") met al de belangstelling, welke zulke gewichtige zaak vordert, en al de liefde, die ons bezielt voor eene Congregatie, die met zooveel vrucht werkzaam is, overwogen en na ook anderen geraadpleegd te hebben, er die wijzigingen aangebracht, welke Wij noodig en wenschelijk achtten". (Uit het schrijven van Monseigneur, dat aan de nieuwe Regel voorafgaat).

Nog in een ander opzicht betekenden deze nieuwe Constitutiën een verruiming: voor 't eerst werd de mogelijkheid opengesteld, ook buiten het Bisdom Breda succursalen op te richten.

Het Instituut bleef eigendom van het Bisdom,[16] en een Priester behield het directoraat over de bezittingen en over het opvoedingswerk onder de jongens. Monseigneur P. Hopmans deed deze toestand ophouden. Op 1 Juli 1922 verkocht hij, krachtens Apostolische Machtiging van 18 November 1921, het Instituut Ste. Marie aan de Congregatie, „om de Broeders in het bezit te stellen van een geschikt Moederhuis, waarvan zij het gemis dagelijks voelen en een eind te maken aan de thans geldende onhoudbare regeling tusschen het Bisdom en de Congregatie der Broeders van Huijbergen". Voor een som, die op grootmoedige wijze rekening hield met de diensten door de Broeders aan het Bisdom en de opvoeding van wezen en pensionnairen bewezen, kwam de Congregatie in

het bezit van het royaal uitgegroeide Instituut met alle bijgebouwen en een flinke boerderij, en verder speelvelden, tuinen, bossen en landerijen, samen ruim 102 ha groot. Voor de Priester, die als Directeur in 1922 aan het hoofd van het Instituut stond - de onvergetelijke Monseigneur G. Vermolen - was dit geen aanleiding zijn belangstelling voor Huijbergen te laten verkoelen; als Rector van Ste. Marie is hij de schat van zijn genegenheid aan het huis en de Broeders blijven geven.[17]

* * *

In 1866 was er een bescheiden begin gemaakt met een succursaalhuis der Congregatie te Breda. Dit klooster, gelegen in de St. Jansstraat, heeft onder grote uiterlijke moeilijkheden bestaan tot 1876; toen werden de Broeders naar Huijbergen teruggeroepen. We moeten erkennen, dat een succursaal voor de kleine Congregatie ook 'n wel wat grote weelde betekende: dat de groei van het aantal leden niet verrassend was, blijkt uit de cijfers, die we hierboven gegeven hebben. Er is ooit gezegd, dat de Overheid een aantal Broeders van ongeveer dertig voldoende vond; de bewering krijgt een schijn van bevestiging in de getallen: tot 1878 toe bleef het aantal beneden de 30 en het duurde tot 1888 eer de 40 was bereikt. Maar een dergelijke opvatting lijkt ons wel wat tegennatuurlijk; en op schrift hebben we ze nergens vermeld gezien. Vast staat, dat Monseigneur Leyten er een andere mening op nahield: dat blijkt uit zijn Voorwoord op de Constitutiën zelf. En ook de Stichter, Mgr. van Hooijdonk, dacht er anders over, zoals we in zijn hierboven aangehaalde brief van 28 Juli 1846 kunnen lezen.
De Congregatie gaat zich nu uitbreiden, niet geweldig, maar gestaag. In 1900 telt ze 81 leden; in 1929 bij het 75-jarig bestaan 197; momenteel zijn er ruim 300.
De eerste nieuwe poging tot vestiging buiten Huijbergen werd weer te Breda ondernomen; het huidige huis in de Karrestraat met zijn scholen voor U.L.O. en G.L.O. dateert van 1890.
In Oosterhout werd in 1896 een school geopend.
Bergen-op-Zoom kwam in 1901 aan de beurt. Dit was de eerste plaats, waar de Congregatie onroerend goed in eigendom kreeg: [18] in de Hoogstraat werden er enkele huizen gekocht, die volgens de

koopakten uit de 18e en 19e eeuw de schilderachtige namen droegen van „De Klijne Keyzerskroon", „De Nieuwe Keyzerskroon", „De Grooten Wildeman" en „De Koevoet". Even Franciscaans als de nieuwe panden was het begin, dat de Broeders in Bergen-op-Zoom maakten: op 23 September vertrokken ze uit Huijbergen „onder de zegenwenschen van hun Eerw. Overste en Medebroeders", zegt de kroniek, „volgens eigen keuze te voet langs den zandweg", en in Bergen-op-Zoom - door het achterpoortje - in het nieuwe „St. Franciscusgesticht" aangekomen, vonden ze al de ongeriefelijkheden van een onafgewerkt tehuis. Maar de gaven van goede en trouwe weldoeners bleven niet uit: de broodjes en het bier, door de Heer J. Daverveldt aan de Broeders bij hun entrée geoffreerd, openden de rij, en de genegenheid, die zich uitsprak in de practische steun van velen (waaronder Deken J. van Mens, Deken Ph. Muskens en Mej. Helena Weys een ereplaats verdienen), zal evenzeer als de milde geschenken de Broeders goed gedaan hebben.
In 1907 aanvaardden de Broeders de uitnodiging van de R.K. Vereniging voor Kinderbescherming in het Bisdom Breda, zich in de stad Breda te gaan wijden aan het werk onder de voogdijkinderen: het St. Willibrordusgesticht (tegenwoordig op verzoek van de pupillen St. Willibrordushuis genoemd) werd het arbeidsterrein der Broeders.
In Hulst begonnen ze ook in 1907 hun werkzaamheid in een Lagere School.

* * *

Het leven der Broeders in al deze huizen was wel primitief. Tekenend is de scherts, waarmee bij gelegenheid een Broeder aan de President van het Bestuur, dat voor de financiële aangelegenheden van een der huizen zorgde, de oplossing vroeg van het raadsel, hoe men van zo weinig inkomsten kon eten, roken, in 't zwart gekleed gaan en nog een hoge hoed dragen op de koop toe;[19] en wanneer de kroniek van het Oosterhoutse huis bij een feestelijke gelegenheid als menu pudding en oliebollen vermeldt, zal vermoedelijk de notitie evengoed gemaakt zijn om de overvloed van de tafel te demonstreren als de merkwaardigheid van de combinatie.
Dat wil niet zeggen, dat men zich om die materiële zorgen dood-

kniesde. De Oversten vonden gelegenheid hun aandacht te richten op een kwestie van kapitaal belang voor een Congregatie van opvoeding en onderwijs: de vorming van het schoolpersoneel.
In het allereerste begin moest men in dit punt wel geheel op de Voorzienigheid rekenen, en het is providentieel te noemen, dat onder de drie pioniers een Broeder Bonaventura mèt zijn religieus idealisme ook de gaven meebracht, om het onderwijs aanstonds te organiseren. Men trachtte in de volgende jaren door privé-lessen jonge Broeders op te leiden voor de akten, maar dit occasionele onderwijs leverde geen grote resultaten: jaren lang hebben er in Ste. Marie leken-onderwijzers - aan wie voortreffelijke herinneringen zijn achtergebleven - school gedaan naast de Broeders. In 1892 werd de opleiding wat beter geregeld: er werd in Huijbergen een particuliere normaalschool gesticht, waarvan de begaafde Broeder Daniël Odenwald directeur werd; bij zijn dood op 26-jarige leeftijd waren er anderen, die hem konden opvolgen. Toch beantwoordde ook deze normaalschool niet ten volle aan de verwachtingen; in het pas geopende Bergen-op-Zoomse huis werd er in 1902 een Kweekschool opgericht, die aan de eisen van de wet voldeed. Zonder vrucht zijn de offers, die de Congregatie heeft gebracht om deze Kweekschool te stichten, niet geweest. De meer stelselmatige vorming bracht een regelmatiger succes op de examens, en, naar we gerust mogen aannemen, voor de beginnende onderwijzers een juister inzicht in het schooldoen - al is dit laatste niet in een grafiek vast te leggen; een algemener waardering voor een ook wetenschappelijk goed gefundeerd vakmanschap onder de onderwijzers is het gelukkige resultaat geweest van het bewustzijn bij de leraren, dat alleen het beste goed genoeg was voor de kwekelingen. En de verwachting, die ook de stichting van een kweekschool aanlokkelijk heeft gemaakt, dat namelijk dit nieuwe seminarium een middel zou zijn om de zwakke gelederen der onderwijzers te versterken, is niet beschaamd: in rustig tempo zijn de groepen afgeleverd - al varieerde hun grootte soms beduidend - zodat het onderwijzerscorps der Broeders, dat in 1902 slechts 35 leden telde, in de loop der jaren verveelvoudigd is.

* * *

Toen Monseigneur Pacificus Bos O.F.M.Cap., Apostolisch Vicaris

van Pontianak, in 1920 tevergeefs Broeders-onderwijzers voor West-Borneo had gezocht, ging hij par acquit de conscience ook nog naar Huijbergen. Hij vond er, wat hij niet meer durfde hopen: de bereidwilligheid ja te zeggen op zijn vraag. De Bisschop van Breda, Monseigneur P. Hopmans, zonder wiens goedkeuring de Congregatie niet kon handelen, voldeed graag aan het verlangen van de Missie-bisschop en het hoofdbestuur der Broeders.
Een oprechte, schone vreugde ging er door de Congregatie, toen de Algemene Overste, Broeder Silvester, het nieuws publiceerde: iedere Broeder, die eeuwige geloften had afgelegd, kon zich schriftelijk voor de Missie aanmelden. Deze regeling, die nog van kracht is, heeft aan het archief een interessante verzameling brieven bezorgd. Laconieke en zakelijke zijn er bij, die verzonden zijn op de professiedag - wellicht van te voren al gereed geschreven -; er zijn er ook, waarvan de schrijvers rustig een paar jaren hebben laten passeren, eer ze het besluit namen, dat aan hun leven een heel andere wending zou kunnen geven. Bij de brieven in 1920 binnengekomen zijn er bij van Broeders, die graag een met succes en met ere vervulde taak opgaven, om in letterlijke zin opnieuw gezonden te worden.
Het afscheid der eerste vijf Huijbergse missionarissen (ze vertrokken vanuit de Capucijnenkerk te Breda, waar Mgr. Bos een pontificale H. Mis opdroeg en de blinde oud-missionaris Pater Andreas preekte) ging met grote zichtbare ontroering gepaard; bij latere uitzendingen kregen meer de lach en de humor de ruime plaats, die ze ook in het dagelijkse leven der Broeders innemen, waar ze trouwens meermalen slechts de doorzichtige camouflage zijn van de diepere bewegingen van het hart.
Als de gevoelens der Broeders ten opzichte van hun Missie zonder overdrijving moeten worden aangeduid, dan dient men te zeggen, dat het missiewerk de Congregatie van stonde af aan zeer lief is geworden.

* * *

In de geschiedenis der Congregatie van de laatste tien of vijftien jaren heeft de wereldoorlog van 1940-1945 diep ingegrepen. Dit demonstreert zich slechts gedeeltelijk in een status van huizen en

personen. In 1940 werkten de Broeders in Huijbergen, (Ste. Marie en Huize Alverno), Bergen op Zoom, Breda, (drie huizen), Oosterhout, Hulst, Amsterdam en Haaren.[20] In Indië waren er huizen in Pontianak, Singkawang, Bandjermasin - alle op Borneo gelegen - en in Blitar en Koedoes op Java. Momenteel moeten aan dat rijtje slechts 'n huis te Breda (bij de nieuwe school voor B.L.O. in het Heuvelkwartier) en een te Amstelveen worden toegevoegd, terwijl in de Missie Blitar en Koedoes vervangen zijn door Njarumkop en Pati, zodat de outsider slechts de indruk krijgt, dat een door de oorlog onderbroken groei bezig is zich op normale wijze te herstellen.

In werkelijkheid zal de geschiedenis van de Broeders van Huijbergen in de jaren 1940-1945 voor het nageslacht even dramatisch lijken als de meest bewogen episodes uit de historie der Wilhelmieten, al voelen degenen, die dit lot te dragen kregen, er weinig voor zich kleinmoedig te beklagen.

De Meidagen van 1940 gingen voor Huijbergen niet zonder geweld voorbij: de Fransen hielden daar korte tijd stand, en het kostte de Broeders en de achtergebleven leerlingen een paar angstige dagen. Maar alleen wat geblakerde bossen en 'n betrekkelijk geringe schade aan het huis - dat natuurlijk vol gezeten had met Duitse troepen - vormden de verliesposten voor het klooster; voor de rest was voor Huijbergen, althans volgens de uitspraak van een der staf-feldwebels, de affaire „restlos erledigt".

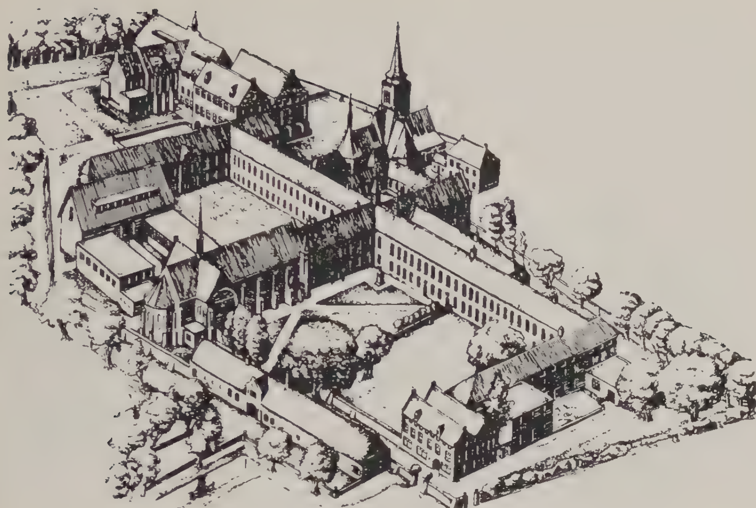
Er volgt een periode van anderhalf jaar, waarin de woonruimte van Ste. Marie meestentijds met Duitse soldaten - soms een paar honderd - gedeeld moest worden; de Broeders behouden de herinnering aan diverse heerschappen, die in Huijbergen nieuwe, door de dragers zelf niet-geweten, namen ontvingen als b.v. „het krengske" en „Mahlzeit", en die in het klooster hun goede en minder goede eigenschappen ten toon spreidden.

In November 1941 kreeg de Algemene Overste van een viertal officieren de aanzegging, dat het huis op korte termijn ontruimd moest worden. Op de vraag, waar men dan heen moest met zoveel mensen, kwam het antwoord, dat er bijvoorbeeld in Bergen op Zoom op iedere hoek van de straat een klooster stond, en op de andere vraag, of dàt de dank was voor de gastvrijheid in de oorlog

van 1914-18 aan ondervoede Duitse jongens in Ste. Marie verleend, wist men niet goed wat te zeggen. Maar de plechtigheid ging natuurlijk door: de pensionnairen werden naar huis gestuurd, de juvenisten kregen een onderkomen in de St. Franciscuskweekschool te Breda, de weesjongens werden op diverse adressen ondergebracht, en op 24 November 1941, de uiterste door de Duitsers gestelde datum, had de exodus der Broeders plaats; met wat schamele goederen, die ze mochten meenemen, en wat andere, die ze als dieven óók op de vrachtwagens hadden geladen, vertrokken ze naar Bergen op Zoom, Breda en andere plaatsen, en lieten het prachtige Instituut met bijna complete inventaris in handen van de Duitsers achter. Een half jaar later werd ook de Kweekschool te Breda in beslag genomen, en de huizen in Amsterdam, Hulst, Oosterhout volgden; het kleine kloostertje in Haaren moest nog met de bezetter worden gedeeld. Maar de Broeders konden overal in gastvrije huizen of in gehuurde panden en noodwoningen hun communiteitsleven voortzetten (alleen in Oosterhout is dat korte tijd niet helemaal mogelijk geweest): Monseigneur P. Sweere van IJpelaar, de Broeders van O. L. Vrouw van Barmhartigheid te Oud-Gastel, Pastoor A. Konings en Moeder Bertranda van de Bredase Gasthuiszusters te Leur, Rector F. van Putte in O. L. Vr. ter Duinen te Ossendrecht, de Regenten van het St. Willibrordushuis en Mgr. H. Schrauwen te Breda, Moeder Luyckx, eigenaresse van een leegstaande hoeve in het „Overberg" te Huijbergen, de Heren P. Akkermans en A. Jespers te Oosterhout: zij allen zorgden er op onvergetelijke wijze voor dat de tot op een kwart teruggebrachte woonruimte der Congregatie werd aangevuld; en als soms ook die tijdelijke succursalen bedreigd werden, stonden er andere weldoeners klaar om de Broeders op te vangen.

Het onderwijs ging door, zelfs voor een gedeelte der pensionnairen, ondanks het feit dat er scholen in beslag genomen werden met een zodanige veelvuldigheid, dat de kroniek der Congregatie het overzicht hierover is kwijt geraakt.

Met groot aanpassingsvermogen droegen de Broeders hun tegenspoed. Het optimisme bleef bewaard bij de allermeesten van hen; het vond steun in een krachtig communiteitsbesef en in de trouw beluisterde berichten van de B.B.C.; maar vijf leden der Congrega-

Het in 1944 verwoeste Instituut Ste. Marie te Huijbergen.

tie betaalden hun vaderlandse gezindheid met kortere of langere gevangenisstraf.

Op Dolle Dinsdag sloeg de in Huijbergen gelegerde Duitsers de schrik om het hart; ze verlieten Ste. Marie, nadat ze het prompt om acht uur 's avonds, zoals soldaten aan Huijbergse mensen aangekondigd hadden, in brand hadden gestoken. De Broeders, die op de boerderij van Moeder Luyckx een conventje vormden, moesten er machteloos getuige van zijn, hoe in de ene vleugel na de andere de brand sloeg, aangewakkerd door de opgeslagen munitie; dat een ploeg van de langs omwegen aangerukte Bergen-op-Zoomse brandweer in een hel van ontploffende kogels en granaten, en alleen bijgelicht door de vlammen, de dorpskerk en Huize Alverno nog wist te redden, is een eervolle vermelding overwaard.

De Duitsers keerden nog voor korte tijd terug; ze zetten het conventje van „Overberg" uit het huis, omdat ze daar, zoals ze zeiden, een batterij wilden opstellen tegen de naderende geallieerden; via Wouwse Plantage kwam de vier Broeders in het Bergen-op-Zoomse convent aan, hun spulletjes op een kruiwagen meevoerend. Zeventien dagen hebben de geallieerden het dorp Huijbergen onder vuur gehouden, eer ze binnenrukten. Aan de ruïne van Ste.

Marie konden ze niet veel bederven, maar Huize Alverno werd zwaar beschadigd, en het afzonderlijk gelegen rectoraat van het klooster werd evenals de parochiekerk en diverse burgerwoningen door het geschut vernield.

* * *

Andere oorlogswederwaardigheden dan de verwoesting van Ste. Marie hebben zeker aan velen onder de Broeders scherper pijn veroorzaakt. Een internering onder de Japanse bezetting, zoals 35 Huijbergse missionarissen te dragen hebben gehad, heeft voor enkelen, die er van verdacht werden verkapte militairen te zijn, dingen meegebracht erger dan de dood; de 25 leden van het Amsterdamse convent hebben de ellende van de hongerwinter van 1944-1945 aan den lijve ondervonden; en de Broeders Dionysius van Bavel en Eustachius Neefs zijn door kogel of granaatscherf dodelijk getroffen in de dagen der bevrijding.
Dat neemt niet weg, dat een Congregatie, wier geschiedenis zozeer één was met die van het eerbiedwaardige klooster, zich door de

Pandhof te Huijbergen.

Noviciaatshuis Alverno te Huijbergen.

ondergang van dit huis als in haar leven aangetast gevoelt en getroffen in haar meest oprechte genegenheid. Voor het overgrote deel der Broeders - de allerjongsten misschien uitgezonderd - staat het beeld van dit oude moederhuis in een onverbleekte aureool van liefdevolle verering. Dit is niet louter aanhankelijkheid aan het huis, waar men zijn heerlijkste dagen uit Gods hand heeft mogen ontvangen: waar men als kind reeds heeft gewoond; waar men - de handen gevouwen in die van de Bisschop of zijn plaatsbekleder - zijn leven aan God heeft toegewijd; waar men heeft gewerkt; waar men bewonderend heeft opgezien naar het voorbeeld van schone, vrome mannen, de eigen medebroeders; waar men heeft meegenoten van het verhaal der Fioretti van Broeder Dominicus de Pijper en Broeder Thomas de Bie - om alleen een paar aartsoriginelen te noemen uit de rij der overledenen. Ste. Marie was om zichzelf de genegenheid en de trots der Broeders waard: het was een goed huis. In het centrum, als een verschansing van de stilte het eeuwenoude „pand", waarvan de gangen tot museum waren ingericht, met z'n schilderijen aan de wand, z'n half-uitgewiste inscripties in de vloertegels, z'n tinnen en zilveren vaatwerk en z'n boeken, die de Wilhelmieten dienden bij de maaltijd, de H. Mis en de

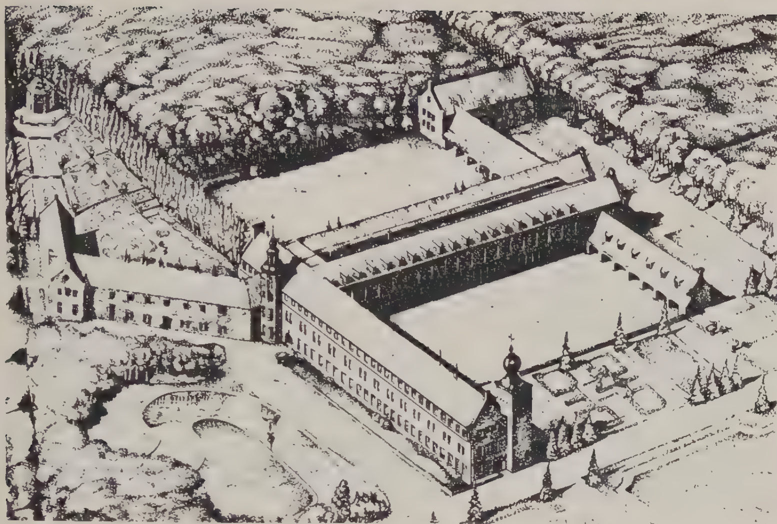
vrome lezing. En om het „pand" heen een eenvoudig maar indrukwekkend complex, in honderd jaren opgetrokken om aan de groeiende behoeften van ruimte en comfort te voldoen: kloosterkerk, refters, recreatiezalen, toneelzaal, klassen, bibliotheek, slaapzalen, ziekenkamers, spreekkamers, kloostercellen. Nog in de allerlaatste jaren was er gebouwd: architect J. Hurks, die in 1933 het noviciaats- en generalaatshuis „Alverno" had ontworpen, schiep in 1936 een up-to-date Ulo-gebouw; en de Juvenaatsvleugel van architect J. Berben was pas in 1940 voltooid. Deze veelheid verbrak de harmonie niet: het nieuwe sloot zich aan bij het oude, en wanneer men door de 17e-eeuwse ingangspoort [21] de aan alle zijden ombouwde voortuin binnenkwam, voelde men zich aanstonds opgenomen in een sfeer van veiligheid en ingetogenheid; ook de in rustig ritme uitgevoerde modernisering van de oude gedeelten had deze sfeer niet geschonden.

Dit is het, wat door de brand van 1944 verloren is gegaan en niet kan worden teruggewonnen.

* * *

Men betrapt er zich als Broeder van Huijbergen herhaaldelijk op, dat men in de geest verwijlt in het oude Ste. Marie en door zijn gangen en zalen zwerft. Maar het zou onjuist zijn, zich in de weemoed te verliezen: ook het leven van een Congregatie stelt zijn eisen. Aan architect Hurks werd de opdracht gegeven, Ste. Marie te herbouwen. De administratieve campagne, die nog gevoerd moest worden, eer met enige plechtigheid op 22 September 1949 de eerste spade in de grond werd gestoken, zullen we niet beschrijven; we zouden in dat eindeloze verhaal geen Nederlander nieuws vertellen.

Wel gaan in grote dankbaarheid de gedachten uit naar de ontelbare vrienden die geholpen hebben. Z. H. Exc. Mgr. P. Hopmans ging vooraan: zijn liefde voor de Broeders heeft deze oud-leerling van Ste. Marie nooit verloochend. Een comité van oud-leerlingen bracht gelden bijeen: dhr. J. Loose uit Bergen op Zoom, oud-Conrector J. Koenraadt (momenteel Rector van de Broeders der Christelijke Scholen te Baarle-Nassau), professor Dr. Jos Gielen, dhr. J. Vos z.g., oud-lid van de Tweede Kamer, Mr. J. v. Hasselt,

Herrezen Instituut Ste. Marie te Huijbergen.

lid van de Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant. En de oud-leerlingen hebben naar de oproep van dit comité geluisterd; zij hebben de zware materiële zorgen der Congregatie verlicht, en hun genegenheid heeft de Congregatie zeer getroffen.

Een paar honderd meter meer oostwaarts dan het oude is een nieuw Instituut verrezen; het is nog slechts een gedeelte - zij het ook een belangrijk gedeelte - van het ontworpen totaalplan. Het is een ander Ste. Marie dan het historische, maar schoon is het. De Congregatie vindt in de overgang van het oude naar dit nieuwe Instituut de ontwikkeling, die ze in haar liefdewerken en in haar opvattingen omtrent haar liefdewerken doormaakt, als het ware verzinnebeeld.

Haar weeshuis heeft ze moeten prijsgeven: sinds de sociale wetten en subsidies de gezinsverpleging der wezen aanlokkelijk maken en de opvattingen omtrent maatschappelijke verhoudingen kenteren, is de animo voor weeshuizen in Nederland sterk gedaald. In overleg met Z. H. Exc. Mgr. Hopmans, die op de hem eigen besliste wijze tegen de Algemene Overste gezegd had: „Weeshuizen zijn niet meer van onze tijd", heeft het Hoofdbestuur der Congregatie

Herrezen Instituut Sint Marie, Huijbergen.

dan ook besloten, geen pogingen aan te wenden, een nieuw weeshuis te openen. Voor het gevoel van verscheidenen is het staken van dit liefdewerk, dat immers een der motieven tot stichting der Congregatie is geweest, een verlies, dat de verwoesting van Ste. Marie evenaart. Maar de geest, die de eerste Broeders der Congregatie inspireerde tot dit werk, is niet verloren gegaan: de Congregatie wijdt zich aan de misdeelden door haar zorg voor voogdijjongens in het St. Willibrordushuis te Breda, door haar missiewerk en door haar scholen voor B.L.O. te Breda, Bergen-op-Zoom, Hulst en Oosterhout.

In ruim twintig lagere scholen zijn verder de Broeders werkzaam; er zijn Ulo-scholen der Congregatie te Huijbergen, Breda en Amstelveen (en een Uloschool te Oosterhout staat onder het bestuur der Congregatie, al zijn daar geen Broeders aan verbonden), en in de naoorlogse jaren is de Congregatie ook haar aandacht gaan schenken aan het Middelbaar Onderwijs in Indonesië en in Nederland.

De verering voor de traditie der Congregatie leeft nog volop onder de Broeders, maar in een tijd met nieuwe en grote noden beschouwen ze het als hun plicht, zich ruimer te oriënteren; en misschien

is het offer van het geliefde Huijbergse Moederhuis wel de tegenspoed geweest, die naar Gods plan duidelijker dan ieder woord het inzicht der Broeders in hun apostolische taak moest helpen verbreden. Van deze nieuwere inzichten, die zich trouwens in vrijwel alle kloosterfamilies openbaren - en niet alleen en niet vooral in een wijziging van het habijt van sommige Zusterscongregaties - is voor de Congregatie der Broeders van Huijbergen het moderne Ste. Marie het symbool.

Dat wil, naar wij vertrouwen, niet zeggen, dat de Congregatie bezig zou zijn weg te groeien van haar Franciscaanse afkomst en ideaal. Nóg heeft, bij alle noodzaak tot streven naar dieper inzicht in psychologie en pedagogie ten bate van leerlingen en eigen Broeders, tot aanvaarding van vernieuwing in opvattingen aangaande geestelijke en religieuze problemen, tot aanpassing aan de technische mogelijkheden van de huidige tijd, de eenvoud van het Franciscaanse leven zijn betekenis voor de Broeders. Bij een veelvuldige verwarring van ideeën, die niet steeds door kloostermuren geheel en al buiten wordt gehouden, werkt die eenvoud genezend; hij draagt bij tot innerlijke rust en evenwicht, die door een overmaat van activiteiten - ook apostolische activiteiten - worden bedreigd. Méde om deze redenen is de eenvoud, die de Broeders wegens hun Franciscaanse afstamming in het bloed dient te zitten, hun dierbaar; en het moet geen verwondering wekken, dat het cultiveren van deze mentaliteit niet aan het toeval is overgelaten, maar dat de Constitutiën der Congregatie de Broeders hierop uitdrukkelijk wijzen.

Trouwens Franciscaans is de Congregatie in heel haar oriëntatie. Geen dag gaat voorbij zonder herhaald gebed tot de H. Vader Franciscus; het indrukwekkende Franciscaanse ritueel van inkleding en professie geeft luister aan de hoogdagen in het leven van elke Broeder; en de laatste jaren vooral is het contact groeiende met anderen, als de Arme Broeders van de H. Franciscus te Bleijerheide (met het Moederhuis in Aken), de Paters Franciscanen van Sint Cosmas en Damianus te Rome en de Franciscaanse Broeders van Brooklyn, New-York, die allen evenals de Broeders van Huijbergen als reguliere Tertiarissen de Franciscaanse idealen in hun leven trachten te realiseren.

* * *

Vol vertrouwen op God en op de voorspraak van de Onbevlekte Maagd en Moeder Gods zet de Congregatie, nadat ze in de zomer van 1954 in grote vreugde haar eeuwfeest heeft gevierd, haar werk voort. Terwijl ze momenteel - evenals zovele Congregaties - bezig is aan de magere jaren van haar noviciaat, geeft een groot aantal juvenisten goede hoop voor de toekomst. Dat vertrouwen krijgt als het ware stem, zo vaak de „Sancta Maria", de door de firma Eijsbouts geleverde en door Rector Beckers gezegende klok, die op 16 Juli 1953 is beginnen te luiden, zich laat horen. „Resurrexi et annuntio resurrectionem" zo staat er in haar rand geschreven. Deze boodschap van verrijzenis beluistert in het luiden ieder, die genegenheid heeft voor Ste. Marie en voor de Broeders van Huijbergen, en die iets weet van de geschiedenis der Congregatie.

1 De historie van de Broeders van Huijbergen is voor een belangrijk deel die van het Instituut Ste. Marie, het voormalige Wilhelmietenklooster te Huijbergen. Het leek passend, aan de Monniken die in Huijbergen de Franciscaanse Broeders zijn vóórgegaan, een apart hoofdstuk te wijden.

2 Voor schenkingen, processen en grensgeschillen zie „Geschiedenis van het Klooster te Huijbergen", waaraan ook de bijzonderheden in het eerste gedeelte van dit artikel zijn ontleend.

3 In 1575 was de Huijbergse Wilhelmiet Jan Hermensz van Rienen hetzelfde overkomen. De Zeeuwse vrijbuiters, die hem gevangen hielden, eisten 400 carolusguldens als losprijs; de Paters moesten geld lenen en goederen verpanden om de som te betalen.

4 Omtrent de samenstelling, het werken en falen van de Chambre mi-partie geeft de „Geschiedenis van het Klooster te Huijbergen" diverse bijzonderheden.

5 Deze passage is genomen uit het Voorwoord op het toneelspel „Zwart of Wit", door Broeder Gummarus van Gils, van de Congregatie der Broeders van Huijbergen. Br. Gummarus had de bedoeling, voor het eeuwfeest der Congregatie in de zomer van 1954, een toneelstuk te schrijven met een „Huijbergs" gegeven; uit de rijke stof, die de Wilhelmietengeschiedenis bood, koos hij dit tragische onderwerp. Dr. Erens zegt in het Voorwoord nog verder: „De dramatische gebeurtenissen, die zich in het jaar 1700 te Huijbergen afspeelden rond Borrekens' pogingen om zijn priorij af te scheiden van de Orde der Wilhelmieten en te verenigen met de abdij van Tongerlo, zijn nu door Br. Gummarus verwerkt tot een toneelstuk, waarin, op basis van de historische bescheiden, het conflict tussen de geesten zó meesterlijk is getekend, dat de felle botsing volkomen begrijpelijk wordt".
Broeder Gummarus heeft wel de voldoening gehad het stuk te voltooien, de vreugde van een opvoering heeft hij niet mogen beleven; in Januari 1952 is hij te Huijbergen gestorven. Op 19 Aug. 1954 is „Zwart of Wit" te Huijbergen gespeeld en heeft diepe indruk gemaakt op de aanwezigen.

6 Ook in Huijbergen zijn er generale Kapittels der Orde gehouden en wel in de jaren 1469, 1483, 1509 en 1653.

7 Deze en andere bijzonderheden zijn ontleend aan de „Geschiedenis van het Klooster te Huijbergen", aan een nog onvoltooid gedenkboek der Huijbergse Congregatie door Br. Chrysostomus, aan het archief en de kroniek der Congregatie en aan de mondelinge overlevering.

8 Waarin de Broeders van Huijbergen lang slechts een kleine compagnie hebben gevormd.

9 Dat de tegenstelling, die Rogier meent te moeten aangeven tussen de 19e-eeuwse

en de veel oudere Congregaties - met name de Visitandinen van St. Franciscus van Sales en de Filles de la Charité van St. Vincentius a Paulo - wel wat geforceerd dient genoemd te worden, is zelfs door een leek in de kerkgeschiedenis, als schrijver dezes is, te bewijzen. Rogier schrijft als onmiddellijk vervolg op de hierboven aangehaalde tekst namelijk: „Van dit gemis aan licht en wijsheid getuigden sommige der bedoelde stichtingen zo duidelijk, dat Paus Leo XIII bij decreet van 17 December 1890 enige krasse eigengereidheden meende te moeten uitsnijden, met name die, welke zusters en broeders verplichtten tot het mededelen van gemoeds- en gewetensaangelegenheden aan hun oversten en dwang inhielden tot de aanvaarding van biechtvaders of inzake de frequentie van het sacramentsgebruik". Het zou voor een historicus wel interessant zijn na te gaan, in hoeverre eventuele bepalingen omtrent gewetensopenbaring en sacramentsgebruik in de Constitutiën van de 19e-eeuwse Congregaties juist ontleend zijn aan de voorschriften van oudere kloosterregels. Leerzaam is het - om ons tot de stichtingen van de door Rogier genoemde Heiligen te beperken - dat al spoedig na 17 December 1890 aan de Congregatie der Bisschoppen en Regulieren, die namens de Paus het decreet „Quemadmodum" van 17 Dec. 1890 had uitgevaardigd, een vraag werd gericht, of dit decreet ook gold voor de Filles de la Charité van Vincentius a Paulo! Dat het antwoord, in een schrijven van genoemde Congregatie der Bisschoppen en Regulieren d.d. 15 April 1891 bevestigend was, spreekt vanzelf. En wie het leven van de H. Margaretha Maria - van de Visitandinen van St. Franciscus van Sales - leest, maakt kennis met een ingrijpen van Oversten op de intieme zielskwesties van de onderdanen en op de veelvuldigheid van het ontvangen der H. Communie (men denke aan het optreden van de Eerw. Moeder Melin), dat in onze tijd wel in strijd met de kerkelijke wet zou zijn. De Zusters van St. Franciscus van Sales en St. Vincentius a Paulo zullen me deze opmerking zeker niet kwalijk nemen.
Als we nog even mogen vooruitlopen op ónze geschiedenis, dan zij vermeld, dat de oudste gedrukte editie van de Constitutiën der Broeders van Huijbergen, die van 1888, zegt: „In dàt samenspreken (van onderdaan met zijn overste) of bij welke andere gelegenheid ook, zal de Overste niet toelaten, dat iemand hem zijne bekoringen uitlegge, noch andere zaken, die de Biecht betreffen". Dat is een standpunt, dat strenger is dan dat van het huidige Kerkelijk Wetboek.

10 Uit de „Voorlopige Reglementen" van 28 September 1852, voorgeschreven en ondertekend door Z. Doorl. Hoogwaardigheid J. van Hooijdonk, Bisschop van Dardanië i.p.i., Vicarius Apostoliek van Breda.

11 Ste. Marie was een Franssprekende kostschool.

12 Simpliciter et confidenter.

13 Mondelinge overlevering.

14 De Z.E. Heer Nelen was Overste tot 1872; hij werd opgevolgd door de Z.E. Heer A. Graumans, die tot 1888 dit ambt bekleedde. De Z.E. Heer Nelen bleef evenwel biechtvader, wat hij als pastoor van Huijbergen wel kon bijbrengen. De Z.E. Heer Graumans had geen jurisdictie, in verband met zijn vooropleiding.

15 Broeder Petrus Knops was Duitser van geboorte; Broeder Antonius heette in de wereld Benignus Ferket en was de vierde Antonius in de Congregatie: Antonius Broumels was na zijn dood opgevolgd door Antonius van Pelt, die in 1858 stierf; in 1859 en '60 is er nog een novice Antonius geweest, die in de wereld terugkeerde; Antonius Ferket stierf in 1869. Broeder Franciscus en Broeder Bonaventura zijn ons al bekend.

16 Als eigenaar van de oude Huijbergse kloosterbezittingen heeft het Bisdom in de jaren 1909-1912, bij het afdoen van de kwesties, die de Tiendwet van 1907 meebracht, ondervonden, dat het, met de goederen, ook de kansen tot verwikkelingen geëerfd had van de Wilhelmieten. Een dossier, dat in het archief van de Congregatie berust, getuigt daarvan.

17 De voorganger van Rector Vermolen was Directeur H. Schrauwen (de latere Plebaan Mgr. Schrauwen), die Directeur W. van der Pol was opgevolgd. Na de dood van Rector Vermolen werd de Z.E. Heer H. Adriaanssens Rector, die opgevolgd werd door Rector L. Beckers.

18 De Congregatie had bij akte van 16 Maart 1893 voor Notaris Steins Bisschop rechtspersoonlijkheid verworven onder de naam van „De opvoeding en onderwijsstichting Sint Marie te Huijbergen", een formaliteit, die in onze tijd door sommi-

gen wel overbodig geacht zou worden, daar men meent, dat een door de Kerk erkende Congregatie als zodanig rechtspersoonlijkheid bezit.

19 De Broeders droegen toentertijd een stijve halfhoge hoed. Opgemerkt moet worden, dat de uitlating, die hier is aangehaald, gedaan kon worden, zonder de sfeer van uitstekende verstandhouding te storen. De Vereniging, die voor de gelden moest zorgen, beschikte trouwens zelf niet over ruimer middelen.

20 Eigenlijk óók nog in Ginneken, in de Katholieke Jeugdcentrale, maar de opzet van dit werk maakte het de drie Broeders, die daar woonden, uiterst moeilijk enigermate in de Congregatie-stijl te blijven. De Congregatie heeft zich niet officieel uit Ginneken teruggetrokken, omdat Mgr. Hopmans niet zo graag daar zijn fiat aan gaf, maar de Duitse bezetters maakten de week-ends e.d. der Katholieke jeugd onmogelijk; en in 1944 is het huis verwoest.

21 De poort, hoewel in de oorlog beschadigd, is gespaard gebleven door het vuur maar is in harde noodzaak dichtgebouwd als onderdeel van een noodschool. We hopen, dat ons verlangen, het poortgebouw in de toekomst gerestaureerd te zien en weer tot toegang en beschutting gemaakt van een afzonderlijk kloostercomplex - bijvoorbeeld juvenaats-gebouwen en ziekenhuis der Congregatie - geen ijdele droom zal zijn; dan is ook aan de wens van „de Ghulden Roos", uitgedrukt in een brief van dhr. R. van Hasselt van 21 November 1945, voldaan.

STATISTIEK

Gegevens betreffende de toestand op 1 Januari 1955

Juvenisten	128	(In Januari 1955 met 22 vermeerderd, hoofdzakelijk afkomstig uit de groep juvenisten).
Postulanten	3	
Novicen	6	
Tijdelijk geprofesten	14	
Eeuwig geprofesten	275	

Leerlingen in *Nederland:*	
Lagere scholen	6250
Ulo-scholen	738
B.L.O.-scholen	635
Kweekschool voor onderw.	201
Adf. B. kweekschool (Hoofdakte)	62
Vakschool (bij B.L.O. Breda)	63
H.B.S. Oosterhout (2 leerjaren)	75

Leerlingen in *Indonesië:*	
Lagere scholen (Indonesische, Chinese, Engelse)	2266
Middelbare scholen (S.M.P.)	460
Kweekschool voor onderwijzers	95
Middelbare Handelsschool	126

LITERATUURLIJST

— Eenige oud-leerlingen.
Geschiedenis van het Wilhelmietenklooster en van het Bisschoppelijk Instituut Ste. Marie te Huijbergen. H. P. M. Verlinden te Bergen op Zoom. 455 + 9 blz. Jaartal Imprimatur 1907.

Is over de Wilhelmieten zeer uitvoerig en goed gedocumenteerd. Over de Broeders van Huijbergen veel beknopter.
Alleen antiquarisch verkrijgbaar.

— Leer en Leven. Eigen gecyclostyleerd orgaan der Broeders van Huijbergen. Jaargangen 1945-heden. Niet in de handel.
Vermeldenswaard is het Eeuwfeestnummer, Zomer 1954, met bijdragen van Z. H. Exc. Mgr. J. Baeten, Burgemeesters van Bergen op Zoom, Breda, Haaren, Huijbergen, Mgr. Mr. F. Op de Coul en talrijke anderen. In dit nummer een levensschets van Mgr. J. van Hooijdonk door Br. Chrysostomus. Blz. 1-9.

— E. P. C. de Kock. Opvoeders in Toog en Kap. Voorhout 1953. Blz. 88-97 handelt over de Broeders van Huijbergen.

— Analecta Tertii Ordinis Regularis Sancti Francisci. Rome. Via dei Flori Imperiali I. Annus XIX. Vol. V. Oct.-Dec. 1951.
Br. Clemens. The Christian Brothers of the Immaculate Conception of the most Holy Virgin Mary Mother of God. Blz. 1024-1027.

— Jaarboek „De Ghulden Roos" te Roosendaal. Jaargang 1953. Br. Clemens. Uit de Huijbergse Kloostergeschiedenis. Blz. 64-88.

— Br. Christoforus. Tussen Windvaan en Koepel. Ten Hagen's Drukkerij en Uitgevers-Mij. 's Gravenhage 1940. Het hoofdstuk „Tijdelijke uitzwerming. Vader Jan en zijn Weeshuis te Huybergen", blz. 58-69 handelt over het Klooster te Huybergen in de jaren 1849 1852.

MIDDELNEDERLANDSE HANDSCHRIFTEN UIT BEIDE LIMBURGEN

DOOR P. DR. EPHREM SLOOTS O.F.M.

Van 17 Juli tot 25 Augustus 1954 werd in de nog jonge Provinciale Bibliotheek te Hasselt een keus van Middelnederlandse handschriften uit de beide Limburgen samengebracht, die oorspronkelijk in deze gouwen ontstaan of bewaard, met verloop van tijd naar elders waren verhuisd. Zoals L. Roppe, Gouverneur van Belgisch Limburg in zijn voorwoord van de catalogus zegt is het de bedoeling van de tentoonstelling bij velen de belangstelling te wekken voor een literair verleden, dat zij zeker zó rijk niet vermoedden. Wij menen dat onze lezers het met ons eens zullen zijn dat dit met name geldt van een aantal manuscripten van franciscaanse oorsprong of van franciscaanse auteurs en van handschriften, die zich bevinden op de bibliotheken van de Minderbroederskloosters in de beide Limburgen. Ten bewijze geven wij hier een uit de catalogus samengestelde lijst, welke 51 van de 112 nummers bevat. Voor nadere bijzonderheden zij naar de catalogus verwezen.

HENDRIK VAN VELDEKE.

1. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B.P.L., 1215.

Hendrik van Veldeke, Sint-Servatiuslegende enz. - De Sint-Servatiuslegende werd door een kopiist uit het Begaardenklooster te Maastricht geschreven.

BREE, O. L. VROUW-TER-RIVIERE.

9. Wittem, Redemptoristenklooster, 2.

H. Bonaventura, Dat leuen Sinte Franciscus. Een spieghel der volcomenheit, daer die minder broederen staet in begonnen is. Sommige guldene worden, ende sijn seer stichtich, die brueder egidius sprac. Dat spieghel der volmaectheit der mynrebrueders. Eyn deuoet boexken, gheheiten den rosen gaert int dal

der tranen en andere stukken. - Op fol. 3 v°, onderaan: Dit boeck hoert toe den susteren van breede vander derden regelen sinte franciscus.

10. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 21892.

Waer by datmen bekennen ma[ch], of een mensche dat lyden ons heren te recht bedacht heeft. XIX punten, genomen wtten scriften des deuoten leeraers bonaventura om te comen ter volcomenheit. Tractaat van de Palmboom. Hoe wi cristum sullen volgen en hem geliken. Hoe wi ons sullen gelic maken den leuen ende der passien cristi. Die regel der bruederen vander derder orden francisci. Dat boeck der leringen ende der sueter deuoter collacien, die dy persoen des soens ende di heilige gheest deden, gheheiten den lyelye stock en andere stukken. - Op fol. 2 r°, middenin: Dit boeck hoert toe den Susteren van bree der derder regelen Sinte Franssicus.

HASSELT, CELLEBROEDERS.

11. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 4328 - 33.

Bernardinus van Siena, Die werdighe passie ons lieuen heeren ihesu cristi, ghescreuen vanden ynnighen ende deuoten lerare Sinte benardino In sijn boeck, datmen noemt dat ewich euangelium, enz. -

HASSELT, SINT-CATHARINADAL.

12. Tübingen, Universiteitsbiblotheek, ms. ger. oct. 332.

Getijden. Tractaat van de Palmboom. Excerpten uit de H. Augustinus. Die seuen gauen des heylighen gheests. Die. X. ghebode. - Op fol. 1 r°, onderaan: Dit boek hoert toe den susteren van Sancte katherinen dael tot hasselt.

13. Marburg, Westdeutsche Bibliothek, ms. germ. qu. 1109.

Johannes Cassianus, Der Vaderen Collacien, I - XII. - Op fol. 2 r°: Dit boeck is gheschreuen te zepperen inden Conuent der broedere vander derder ordenen Sint Francisci. Gheheiten

Sint Jheronimus Camp, voir die Religiose deuote besloeten Susteren der seluer ordenen, wonende Tot Hasselt, Jnden Iare ons Heren. M.CCCC. Ende LVI.

14. Leiden, Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, 252.

Brieven der Apostelen. Handelingen der Apostelen. De Openbaring van Johannes. - Op fol 1 r°, onderaan, gedeeltelijk uitgeschrapt: Dit boec hoert toe den susteren [. . . . . .] hasselt. Op fol. 270 r°, onderaan, weer gedeeltelijk uitgekrast: Dit boec waert begonnen int Jaer ons heren M.CCC[C] ende LXI sanderdaechs nae dertiendach ende het wert voleyndt Int selue iaer opten sinxen auont Ende horet toe den susteren [. . . . . .] katharinendaele binnen der stat van hasselt.

15. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 E 7 (V 21).

Ludolphus van Saksen, Leven van Christus, Boek II, 58-89. - Fol. 1 r°, onderaan, grotendeels uitgekrast: Dit boeck hoert toe den susteren int besloeten cloester tsinte katherinen dael binnen der stat van hasselt vander derden ordenen sinte francisce.

16. Huissen, Dominikanenklooster, 4.

Humbertus van Romanen, Die epistele van die drie gheloften, daer dat gheestelijc leuen op staet enz. - Op fol. 220 r° eigendomsmerk van het klooster Sint-Catharinadal te Hasselt uitgeknipt.

17. Hasselt, Provinciaal Museum.

Gebedenboek met kalender. - Op fol. 1 r°: leest een pater noster voer die siele van suster anna swilden, die dit boec gescreuen heeft om gods wil. Requiescant in pace. amen. Op sondage ende heilich dach gescreuen. - Volgens het obituarium van Sint-Catharinadal te Hasselt stierf Zuster Anna Swilden op 15 Juli 1513. Zie J. Lambrechts, Het oud Sint Catharinadal te Hasselt, of Beknopte Geschiedenis van het Klooster der Franciscanessen-Penitenten bijgenaamd Witte Damen, Mechelen, 1892, blz. 173.

18. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 21.953.

Gebedenboek. - Het hs. is afkomstig uit het klooster Sint-Catharinadal te Hasselt: de derde hand is die van Zuster Anna Swilden uit voornoemd klooster.

19. Warmond, R.K. Seminarie, 92 E 9.

H. Bernardus, Preken Zomerstuk. - Op fol. 3 r° a: Dit boeck hoert toe den susteren int besloeten cloester Sinte katherinen dale binnen der stat van hasselt. Op fol. 215 r°, gedeeltelijk uitgeschrapt: Dit boeck waert gheynt Int Iaer der gheboerten ons liefs heren ihesu xpristi, Doen men schreef duysent vier hondert ende seunensestich, Op der heilegher glorioser maghet ende mertelerssen sinte dympnen dach. Toe behoerende den s[usteren int besloten cloester Sint katheri]nendale binnen [der stat van hasselt].

20. 's-Gravenhage, Koninklijke Biblotheek, 133 F 13.

Alanus ab Insulis, Tractaet op cantica canticorum totten loue der glorioser maghet maria. - Op fol. 1 r°, onderaan, half uitgeschrapt: Dit boeck hoert toe te hasselt int besloeten cloester den susteren, gheheiten sinte katharina dael.

21. Weert, Provinciaal Archief van de Minderbroeders, 8.

H. Bonaventura, Sinte franciscus leuen. Een spieghel der volcomenheit, daer der minder broeder staet in begonnen es. Sommighe guldene woorden ende sijn seere stichtich, die brueder egidius sprac. Die namen van sinte franciscus ghesellen, die ierst van hem gheroepen waren totter ordenen. - Op fol. 144 v°: Explicit liber teutonicalis tractans de vita gloriosissimi francisci, scriptus per manus godefridus poeyerle, Anno domini Millesimo quadringetesimo quinquagesimo quinto, decimo quarto die mensis februarij. Op fol. 321 r°: Dit boec was volscreuen, als men screef dusent vierhondert ende viuenvijftich opten XIXsten dach van April. Op fol. 4 r°, onderaan, grotendeels uitgeschrapt: Dit boec hoert toen den susteren van [. . . . . .] der stat van hasselt vander derden ordenen Sinte [. . . . . .]. Op fol. 322 v°, half uitgegaan: Dit boeck hoert toe

den susteren vander derden ordenen bynnen der stat van hasselt tsinte catherinen dale.

22. Gent, Universiteitsbibliotheek, 1305.

Johannes van Schoonhoven, Die epistel van eemstein enz. - Op blz. 1: Dit boec hoert toe den susteren vander derder ordenen sinte francisco te haesselt tsinte katherinen dael.

23. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 76 J 7 (V 9).

Richardus a S. Victore, Een tractaat op Cantica Canticorum en twee andere stukken. - Fol. 1 r°: Dit boec hoert toe den susteren van Sinte Katherinen dael te Hasselt. Fol. 204 v°: Dit boec hoert toe den susteren van Sinte Katherinendale binnen der stat van hasselt vander derder ordenen Sinte Francisce. Op verso-zijde van het laatste schutblad achterin: Dit boec hoert toe den susteren vander derder ordenen sinte franciscus te sinte katherinen dale te hasselt.

24. Tübingen, Universiteitsbibliotheek, ms. germ. oct. 331.

Dauits souter in dietschen. Die cantiken van den ferien. - Op fol. 1 r°, onderaan: desen psalter hoert thoe int conuent den susteren tot Sancta katharinendael binnen hasselt, gelaten van onser ierster onder moeder suster katharina vander molen zaliger ende heeften gescreuen met hare properre handen ende sal vortaen bliuen ge [. . . . . .] vander eene ondermoeder op dander, nv ende vortdaen. - Op fol. 250 r°, onderaan: desen souter es op sondage ghescreuen, men en machs niet vercoepen, mer hi sal der heiliger ermer ghemeyntcn hoeren, di niet en hebben ende dien werdelijc ende reynlic verwaren. Op fol. 1 r°: Dit sijn de psalmen van dauit, gescreuen van onse eerste ondermoeder suster catharina vander molen, onse seer live en is van haer. Is tot haer 80 jaeren int officie geweest. - Zuster Catharina vander Molen overleed in 1526: zie J. Lambrechts. Het oud Sint Catharina-dal of beknopte Geschiedenis van het Klooster der Franciscanessen-Penitenten, bijgenaamd Witte-Damen te Hasselt, Mechelen 1892, blz. 151.

25. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 279.

Gebedenboek. - Het handschrift heeft blijkbaar het klooster Sinte-Catharinadal te Hasselt toebehoord: op fol. 3 r° begint Dit naeuolgende gebeden plach mijn heer sinte Franciscus, ons heilige vader, alle dage met groter aendacht te lesen; op fol. 68 r°: Een suuerlijck Sapheelken of voerspengel, verchiert met daerbaeren gesteenten Ten loue ende ter eeren der hoeger edelre docthorijnnen ende onse patronerse sancta Katherina, cristus bruyt.

MAESEIK, SINT-AGNESKLOOSTER.

26. Utrecht, Universiteitsbibliotheek, 5 E 22.

David van Augsburg, Profectus religiosorum, dat is van voertghanghen gheestliker menschen.

37. Gent, Universiteitsbibliotheek, 1301.

Die gheestelike apteke der susteren. Jan Brugman, Collacien. Preken.

38. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 H 11 (K 30).

Jacobus de Voragine, Legenda Aurea, legenden uit het Winterstuk. - Dit hs. bevat o.a. Dat leuen der heiligher ionfrouwen sunte Clara.

39. Leiden, Bibliotheek der Rijksuniversiteit, B.P.L., 2541.

Otto van Passau, De gulden throen. - Otto van Passau was een Beierse Minderbroeder; cfr. Revue belge de philologie et d'histoire 28 (1950) 770.

MAASTRICHT, BEGAARDEN.

48. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 133 D 29.

De Brieven van de H. Paulus, met glossen. - Op fol. 165 v°: Dit bueck waert geschreuen int Jaer ons heeren dusent vierhondert ende LXVIJ ende volbracht inder maent Junij opten XXVIJsten dach, te weten opder Seuen sleper dach. Bidt voer die gheene diet schreyff eynen aue maria. Item dit bueck hoert

den bruederen vander derder oerden sinte francisci binnen maestricht, gheheiten ten sinte bartholomeus off ten begarden, woenende in die witmeker straet. Op fol. 1 r°, bovenaan, met zwarte streepjes doorgehaald: Bibliotheca P.P. Beggard. Traject. - Vgl. over de hs. van Begaarden en Maastricht deze Bijdragen Bundel XII 366-371.

49. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 112.

Jacobus van Gruitrode, Eyn samen spreke ihesu ende des sondaers. - Dit hs. bevat o.a. uittreksels uit Johannes Brugman. Och ewelijck is soe lanck. Rijmspreuken. Exempelen. Vant ander lant.

50. Weert, Provinciaal Archief van de Minderbroeders, 11.

Johannes Cassianus, Der Vader Collacien, I - XII. Sinte Augustinus regel metter glosen jn dutsche. - Op fol. 1 r°, bovenaan, in een achttiende-eeuwse hand: Bibliotheca R.P.P. Beggard. Traiect.

51. Brussel, Bibliotheca Bollandiana, 494.

Die Epistele des heiligen Eusebij tot damasium enz. Op fol. 1 r°, bovenaan: Bibliotheca R. PP. Beggard. Traiect.

52. Weert, Provinciaal Archief van de Minderbroeders, 10.

Hendrik Herp, Dat spieghel der volcomenheit. Vanden weerdigen sacrament. De Twaalf Vruchten van het H. Sacrament. Dat boecke der beichten of het Cancellierboeck. - Op fol. 1 r°: Dit is dat spiegel der gheistelijker volcomenheyt. Ende dat boec van der biechten Ende vanden heyligen sacrament, toe hoerende den broederen vander derder orden sancti francisci der stat van maestriecht, wonende in die witmekers straet. Op fol. 137 v°, onderaan: Jnt iaer ons heren. M° CCCC°. ende LXVI. op die octaue van onser sueter vrouwen visitacie. Ghescreuen tot maestriecht int conuent der broederen der derder regulen sinte francisci, ouermids die hant broeder Jans van Emmerick, presbiter. Ende dit boec hoert toe den seluen voerseiden broederen. - Op fol. 1 r°: Biblioth. P.P. Beggard. Traiect.

53. Weert, Provinciaal Archief van de Minderbroeders, 9.

Dat leuen ons heren ihesu christi. Vanden palmboeme. Dat boexken vander edelre doget der verduldicheit. - Op fol. 195 r° a: Finitus et completus est liber iste per manus fratris presbitri, Anno domini .M.CCCC.LIX, die mensis Julij. Oretur pro scriptore. Aue maria. Op fol. 226 v°: per manus iohannis embrice, Anno domini millesimo quadringentesimo. LXVI. in profesto assumptionis. Op fol. 3 v°: Dit boeck hoert toe den bruderen vander derder ordenen sancti francisci, wonende te maestriecht in die wit makers strate. Gelijkaardige eigendomsmerken op fol. 1 r° en 196 r°. Op fol. 3 r°, bovenaan: Biblioth. R.P. Beggard. Traiect.

54. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 H 12 (K 31).

H. Bonaventura, Dat leuen des heilighen vaders sinte francisci. Dat spiegel der volmaictheit der mynre brueders. Hoe franciscus xij gesellen vercoren hadde, die seer heylich waren, en andere stukken. - Op de versozijde van het derde schutblad voorin: Item dit bueck is gheheiten dat leuen sinte francisci, toebehoerende den broederen vander derder ordenen sinte francisci binnen der stadt maestriecht in die wytmaker straet. Op fol. 205 r°: Dit is vanden xij broederen sancti francisci, toebehoerende den broederen vander derder orden sancti francisci der stat van maestriecht, wonende in die witmeker straet. Op fol. 1 r°: Per me fratrem Johannem de Embrica. Anno domini M°.CCCC°LXXIX° en op fol. 199 r°: Per me Johannem de Embrica sacerdotem, anno M°CCCC°LXXVIJ°.

55. Vaalbeek, Philosophisch College der P.P. Franciscanen.

Jocundus, Dat leuen des glorioesen busscops ende confessoers sinte seruaes, busscop van tongeren, enz. - Op. fol. 1 r° bovenaan, met korte streepjes doorgehaald: Bibliotheca R.PP. Beggard. Traiect.

56. Weert, Provinciaal Archief van de Minderbroeders, 12.

Jordanus van Quedlinburg, Die LXV. articulen vander passien ons heren. Johannes Cassianus, Der vader Collacien, XIII

- XXIV. - Op fol. 266 v° b: Dit boec waert gheeent Jnden Jaer ons heren M.CCCC. ende LXXIIJ inden maent augusti op sinte sixtus dach. Op fol. 4 v°: Item dit boeck is vanden LXV articulen der passien ons heren, mit der vader Collacien, toebehoerende den broederen vander derder orden sinte francisci binnen der stadt maestriecht, woenende in die wytmaker straet. Op fol. 5 r°, bovenaan: Bibliotheca p.p. beggard. Traject.

57. Vaalbeek, Philosophisch College der PP. Franciscanen.

Dirc Potter van de Loo, Blome der doechden en Van mellibeo ende van sinre vrouwen prudencia. - Op fol. 1 r°, middenin: Item dit bueck is gheheiten dat bueck der bloemen, toebehoerende den broederen vander derder ordenen sinte francisci binnen der stadt maestricht, wonende in die wytmaker straet.

58. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, I G 12.

Hendrik Suso, Een wtnemende schoen boeck vander mynnentlicher ewiger schoenre wonnentlicher wijsheit enz. - Op fol. 292 v°: Hij endet sich dit boeck van sinte Merthens leuen, god wil sich hem seluen ons geuen, geeyndet inden iaer ons heren MCCCC. ende LXXXJ. Op sinte Arsenius dachs, des heiligen alt vaders. Bidt ihesum voer my. Op fol. 138 v°: Bidt voer die schriuers dattem got ewich leuen geue na. Geeindet op sancte Gregorius dach int iaer van XCVIIJ.

59. Utrecht, Universiteitsbibliotheek, 2 D 23.

Dat Auontmael ons heren ihesu cristi enz. - Op fol. 2 r°, bovenaan, in een achttiende-eeuwse hand: Bibliotheca R.P. Beggariorum Mosae traiectensis.

MAASTRICHT, MAAGDENDRIES.

60. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 70 E 5 (K 6).

De z.g. 48 Limburgse Sermoenen. Paasspel in Nederrijns dialect. - Midden op het achterplat een etiket, waarop, grotendeels afgesleten, geschreven staat: Maagdendries, N° 11.

61. 's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 70 E 13 (K 15).

Een deuoet boeck vanden eerbareghen loue der saliger ende ewelicher maghet, Gods moeder, Marien. Ein schoen mynlick exempel van sinte anna, der werdiger matronen. Twee preken op de Hemelvaart van Maria. - Op fol. 228 r°b: Item dit boeck waert begonnen int iaer ons heren. M.CCCC. ende LXXVIIJ. Opter heiliger XI^{m} Meechden dach Ende het waert geeindet Op der heiliger mertelerssen sinte Margarten dach int jaer, doe men screef M.CCCC. ende. LXXVIIJ. Bidt om gods wil voer die scrivers van mynnen, dat sij hemelrijck moet gewinnen. Suster katrijn van rade is haer name. bidt sunderlingen Marien, der glorioser moeder gods, voer haer in wes eren sij dit boeck gescreuen het. Aue maria, rosa etc. Midden het voorplat een etiket: Maagdendries No. 4.

62. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 11.231 - 11.236.

Gebedenboek. - Opmerkelijk zijn de aanduidingen, waarmee het verhaal van de Kruiswonding van de H. Franciscus op fol. 75 r° begint: Die berch van alueernen, daer ons eerwerdighe heilige vader sancte francisco die heilige vijf wonden ontfinck, is een wonderlijck berch ende hoge. Alsoe een eerwerdich pater van sancte franciscus oerden, heer bernaert genoemt, die sancte bernardinus gheselle geweest hadde Ende selue opten berch van alueernen geweest had, predicten opter meechden dries op sancte Lambertus dach Int iaer ons heren .M.CCCC. ende LXXVI. - Misschien uit het klooster Maagdendries te Maastricht.

63. Maastricht, Stadsbibliotheek, 157.

Epistels en Evangeliën enz. - Blijkens een aantekening van J. Habets op fol. 1 r°, bovenaan, is het handschrift afkomstig uit het archief van het St. Andriesklooster te Maastricht.

MAASTRICHT, WITTE VROUWEN.

64. Nunhem, Huize Sint Elisabeth, Dr. P. S. Everts.
Johannes Tauler, Preken, en tal van kleinere stukken o.a. het exempel Eyn ionghe vrouwe van .XXIJ. iaren. - Afkomstig

uit het klooster der Witte Vrouwen te Maastricht, maar geschreven door een kopiist uit het Begaardenklooster aldaar.

MIELEN, BENEDICTINESSENABDIJ.

66. Amsterdam, Universiteitsbibliotheek, I G 56.

Brueder Geraert, Sinte kerstinen heilige leuen naar de Vita Christinae Mirabilis van Thomas van Cantimpré.

67. Amsterdam, Universiteitsbiblotheek, I G 57.

Brueder Geraert, Dat leuen sinte luthgards naar de Vita piae Lutgardis van Thomas van Cantimpré.

MUNSTERBILZEN, CAPUCIJNEN.

68. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, II 3398.

De vijf boeken van Mozes naar de vertaling van 1360. - Op fol. 1 r°, bovenaan: Fratrum Capucinorum Trajectensium Dono Consultissimi Domini Henrici Stas. 1704. Op dezelfde bladzijde, middenin: Ad usum p.p. Capucinorum munsterblisiensium, ne auferantur e bibliotheca.

PEER SINT-AGNESKLOOSTER.

69. Luik, Universiteitsbibliotheek, Verz. Wittert, 36.

Getijdenboek met kalender. - Op fol. 1 r : Opten 22 septembris 1607 soe heeft heer Jan van Pex der boeck mynder huysfrauwe gesconken, op welcken dach hij is vertrocken nae Deusborch. Daaronder: Ende int jaer 1610 heeft desen boecke Pater erpe saligher suster Catherine Werpent ghegheuen, suster int cloester binnen de stat van Pere.

ROERMOND, GODSWEERD.

70. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 10765 - 66.

Vander bedynge ons lieuen heren ihesu cristij wtter verborgenre passien ons lieuen heren, enz. - Op fol. 1 r°, bovenaan: Olim scriptus est hic liber a monialibus in godtsweirt; eum dono dedit earum Superior anno 1731 collegio Ruremondo.

SINT-TRUIDEN, BEGAARDEN.

72. Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 21.893.
Getijdenboek met onvolledige kalender. - Op fol. 213 v°: Int iaer ons heren, doen men screeff M.CCCC.° ende LXXXIJ, doen waert dit boeck volmaect op sinte thomas des apostels auont. Ende het hoert toe den broederen vander deerder regulen sancti francesci, wonende tsintruden in die steenstrate Inden Conuente sinte mathijs.

SINT-TRUIDEN, SINT-LUCIADAL.

75. Sint-Truiden, Minderbroedersklooster, ms. a 10 (B 65 III 2).
Gerard van Vliederhoven, Die vier utersten.
80. Sint-Truiden, Minderbroedersklooster, ms. a 8^1 (B 65 III 4).
Die hondert Articulen van der werdigher ghebenedider passien ons liefs heren Jhesu cristi, Eyn innich ghebet dat Sinte bernaert ghemaect heeft mede te bescreyen ons heren passie. Die werdighe passie, die onse lieue here Jhesu cristus openbaerde eynre lantsvrouwen, Gheheiten Brigitta en andere stukken.
81. Sint-Truiden, Minderbroedersklooster, ms. a 8^2 (B 65 III 5).
Dat aflaet vander heiliger stede van Jherusalem ende des berchs van caluarien. Een suuerlic cransken van sancta katherina. Een cransken van sinte franciscus, onsen heiligen vader. X punten, hoe goet ende nut dat swighen is. Een seer deuoete oefeninghe vander weerdiger heiliger passien ons liefs heren ihesu criste en andere stukken.

TONGEREN, TER NOOT GODS.

84. Hasselt, Minderbroedersklooster, VI.
Latijnse tractaten, overwegingen, liederen, excerpten. Nederlandse geestelijke gedichten, liederen, rijmspreuken, exempelen.

ONBEPAALDE LIMBURGSE KLOOSTERS.

100. Marburg, Westdeutsche Bibliothek, ms. germ. qu. 1005.
H. Bonaventura, Sunte franciscus leuen. Een spieghel der volcomenheit, Daer der mijnre brueder staet in begonnen is.

Sommighe gulden woerdekens, die dese heilighe brueder egidius ghesproken heeft, die zeer stichtich zijn.

109. Hasselt, Minderbroedersklooster, II.
Latijnse getijden en gebeden. Franse gebeden. Nederlandse getijden en gebeden. - Op fol. 92 r°, onderaan: Och, bidt voer hem die dit schreiff, want hy eyn arm sunder bleiff. Op fol. 77 v°: Haldt gods gebot, of dye helle weert dijn lot. Dit is van allen boecken tslot. Och, eeuwich is soe lanck.

Aan de catalogus werd door J. Deschamps een lijst toegevoegd van hem bekende Middelnederlandse handschriften, in Belgisch- of Nederlands-Limburg geschreven en niet in de catalogus zelf vermeld. Wij noteren daaruit de volgende:
's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 133 E 5.
Vaderboec, Begaardenklooster te Zepperen. 1470.

's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 H 17.
Vanden gheesteliken tabernakele van J. van Ruusbroec en Vanden XIJ doochden van Godfried van Wevel, Begaarden te Maastricht, 2e helft van de 15e eeuw.

's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 H 15.
Preken van J. Tauler, Vanden twaelf doechden van Godfried van Wevel, Begaarden te Maastricht, 2e helft van de 15e eeuw.

's-Gravenhage, Koninklijke Bibliotheek, 73 H 34.
Gebeden en de Regel van de H. Franciscus, Maastricht, omstreeks 1500.

Londen, British Museum, add. 15.310.
Historiebijbel, eerste deel, Sinte-Catharinadal te Hasselt, 1462.

Londen, British Museum, add. 15.311.
Historiebijbel, tweede deel, Sinte-Catharinadal te Hasselt, 1460-61.

Londen, British Museum, add. 26.663.
Epistels en Evangeliën, O. L. Vrouw-ter-Riviere te Bree, 1488.

Onbekend bezit, voorheen E. H. J. Peeters te Hechtel.
Preken op het Paternoster van Herman Stekin van Scutdorpe, Klooster Maagdendries, Maastricht, 1487.

DE BELANGRIJKSTE BESTUURSFUNCTIES IN DE NEDERLANDSE MINDERBROEDERSPROVINCIE TIJDENS HET LAATSTE KWARTAAL DER ACHTTIENDE EEUW

DOOR P. DR. MATHIAS GOOSSENS O.F.M.

De kapittellijst, die werd uitgevaardigd door het te Mechelen gehouden driejaarlijks kapittel van 15 September 1771 [1] benoemde functionarissen in 25 kloosters, één residentie en één kluizenarij. Deze kapittellijst, aangevuld met de gegevens der zes lijsten die tot en met 1780 volgen,[2] biedt bij nadere bestudering reeds een algemeen, ofschoon nog ietwat vaag, beeld van de Provincie. Megen en Venray zijn de twee noordelijke kloosters. Binnen de grenzen van het tegenwoordige Nederland vindt men verder nog kloosters in Venlo, Weert, Roermond, Maastricht en tenslotte vlakbij Maastricht het klooster Slavanten te Lichtenberg. Het grootste aantal kloosters ligt echter in het gebied van het tegenwoordige België: Mechelen, Leuven, Diest, Sint Truiden, Brussel, Thienen, Antwerpen, Boetendaal, Herenthals, Tongeren, Maaseyck, Halle, Hasselt, Turnhout, Wavre en Reckem. In dit zelfde gebied lagen dan nog de residentie van Hoogstraten en de kluizenarij van Ledeberg. In de buurt van Aken, op tegenwoordig Duits gebied, waren tenslotte nog de kloosters van Erkelenz en van Heinsberg.

Meer noordelijk, boven de grote rivieren, lag dus geen enkel klooster meer. In het laatste kwart der zestiende eeuw waren al deze kloosters door het geweld der geuzen opgeheven. Toen in 1604, 1629 en 1645 respectievelijk ook nog Sluis, 's-Hertogenbosch en Hulst verdwenen waren, bleven in dit gebied alleen nog de Staties over.[3] Omdat de Germania Inferior tijdens de Reformatie juist in de noordelijke Nederlanden zijn kloosters, residenties en termijnhuizen verloren heeft, is er in deze gemeenschap van kloosters een zuidelijk overwicht ontstaan. Wel hebben zich vooral in de 29 steden, waarin de Provincie tijdens de Middeleeuwen kloosters had, missionarissen gehandhaafd en waren er in de 17e en 18e eeuw een zestigtal plaatsen, waar de minderbroeders zich tijdelijk of

blijvend vestigden, maar kloosters konden in dit gebied niet worden hersteld. De tendens om deze kloosters te herstellen heeft zich echter wel gehandhaafd, want de Provinciale Statuten, vastgesteld op het te Mechelen gehouden Kapittel van 1672, het jaar dus waarin de katholieke legers van Lodewijk XIV en bisschop Bernard van Galen steeds dieper de Republiek introkken, bevatten een interessante lijst, waarin op grond van het oudste stichtingsjaar, de rangorde van 44 conventen werd vastgesteld. Op deze lijst paraderen nog als eigen kloostersteden: 's-Hertogenbosch, Utrecht, Middelburg, Amsterdam, Deventer, Gouda, Leiden, Delft, Gorcum, Alkmaar, Haarlem, Leeuwarden, Bergen op Zoom, Amersfoort, Bolsward, Kampen, Zierikzee, Dordrecht, Harderwijk en Breda.[4] Een illustre lijst van 20 steden, die in 1672 geen minderbroedersklooster meer hebben, en die er ook geen zullen krijgen, omdat de weerwil der geuzen in de navolgende tijden door anderen is overgenomen. Terwijl de kloosters in het noorden uit de steden en dus uit de bevolkingscentra verdwenen, hebben zij zich in de zuidelijke Nederlanden juist in de steden gehandhaafd.

Na de suppressies in de late 16e eeuw heeft de provincie dan ook altijd een noordelijk en zuidelijk gedeelte gekend met sterk onderscheiden aard en karakter. De politieke grens op de vrede van Munster officieel getrokken droeg er nog toe bij, om deze onderscheidenheid sterker te markeren. De protestantse Republiek der Verenigde Provincies in het noorden verschoof de roomse klemtoon nog meer naar de Spaanse Nederlanden in het zuiden; van daaruit worden missionarissen gezonden naar de geschonden wijngaard van het noorden.

Wanneer men functies en functionarissen op de kapittellijsten vermeld,[5] nader bestudeert, verduidelijkt zich nog enigermate het beeld der toenmalige provincie. De kapittellijst van 1771 vermeldt naast de provinciaal, de custos en de vier definitoren, de secretaris van de provinciaal en de chronoloog van de provincie, alleen voor de huizen al 133 benoemingen. Het directe bestuur van de Missie bestaat dan nog uit zes dignitarissen. Hoofd hiervan is de superior van de Missionarissen, een functie, die in 1771 toevallig gecombineerd is met die van chronoloog van de Missie. Naast de superior zijn er drie vicarissen: twee vicarissen voor het eigenlijke gebied

der Hollandse Zending, nl. één voor het Hollandse en één voor het Friese gedeelte (in partibus Frisiae cum annexis); de derde vicaris, wien het meer zuidelijke gedeelte regardeert, heeft als uitvoerige titel: vicaris van de Bossche-, Maaskantse, Gelderse- en Bommelse gedeelten. Het zestal wordt dan volgemaakt door twee missie-discreten. Elk dezer zes bestuurders is pastoor op een der Staties. Elk heeft een rijke zielzorgervaring, want allen zijn zij missionaris emeritus, hetgeen zeggen wil, dat zij minstens 24 jaar Statiedienst achter de rug hebben.[6] Vier van deze zes vajers zijn jubilaris in de Orde en zij dragen dus op hun zilveren kunstlokken de gouden kroon; tenslotte zijn ook gouden jubilaars kinderen van hun tijd.

Eén der kenmerken der provincie dezer dagen is stellig eerbied voor de ouderdom en hoge waardering voor ervaring en wijsheid, die vrucht van vele jaren is. Een waardering, die zich makkelijk en veelvuldig uiten kon, omdat vele minderbroeders een hoge leeftijd bereikten. Onder de 242 afgestorvenen van de jaren 1775 tot en met 82 staan dan ook 46 jubilaars genoteerd.[7]

Daarom is het opvallend, dat in deze gouden tijd der hoogbejaarden betrekkelijk jonge minderbroeders tot provinciaal werden gekozen. Pater Jacobus Neyens, provinciaal van 1768-1771 en van 1777-1780 was bij zijn eerste ambtsaanvaarding 52 jaar. Pater Joannes Baptista Sneyers, provinciaal van 1771-1774 en van 1780-1782 werd gekozen op 47-jarige leeftijd. Pater Petrus Schmising, voor de eerste maal provinciaal van 1774-1777, begon zelfs zijn hoge functie, toen hij 44 jaar oud was. Toch zorgden de paters electores er als regel wel voor, dat ook de ouderdom in het provincie-bestuur vertegenwoordigd was. Een definitorium zonder een jubilaris is dan ook zeldzaamheid. Na 1782, wanneer de provincie uiteen valt in twee delen met elk een eigen bestuur, blijft deze waardering voor hoge leeftijd bestaan en dit duurt voort tot de opheffing toe, ten tijde der Franse revolutie.

In 1792 is in het Brabantse gedeelte zowel de provinciaal als de custos gouden jubilaar, terwijl in dat zelfde jaar het provinciebestuur van het Maaskantse deel drie jubilarissen telt, de custos en twee der definitoren. Deze gegevens zijn van belang, omdat zij wijzen op behoudzaamheid en handhaving van bestaande toestan-

den en regelingen; omdat zij doen veronderstellen, dat met een zekere angst voor het nieuwe, het wat starre argument, dat het vroeger ook nooit geweest was, een niet te overwinnen obstakel moet geweest zijn.

Van belang is ook een overzicht van de functies, die de diverse provinciaals hebben uitgeoefend, vóór de aanvaarding van hun hoge ambt. Zowel pater Neynens als pater Sneyers en Schmising waren achtereenvolgens lector in de philosophie en daarna in de theologie of schriftuur, dan gardiaan, om na hun functie van secretaris provincialis, tot het hoogste ambt gekozen te worden. Dat de secretarisbaan niet louter schrijvers-functie was, blijkt uit het feit dat pater Petrus Schmising als secretaris tevens custos was en dat pater Jacobus Neynens als secretaris ook definitor der provincie was. Overigens moest de candidaat-provinciaal, volgens de geldende bepalingen aan de nodige eisen voldoen. Hij moest minstens 35 jaar oud en 20 jaar in de Orde zijn en langere tijd met ere het ambt vervuld hebben van lector, predikant, nonnen-biechtvader, gardiaan, of een andere belangrijke functie, waarin blijken van wijsheid en beleid waren gegeven. In wat mindere mate golden gelijksoortige eisen voor de overige leden van het provincie-bestuur.[8]

De custos, die als officiële titel voert „Custos Custodum" werd op de drie kapittels van 1771, 74 en 77 gekozen uit mannen, die lector en gardiaan waren geweest. In 1778 wordt de ex-superior der missionarissen, pater Joannes ten Eyken, custos. De definitoren werden bij voorkeur gekozen uit de actuele gardiaans, echter met dien verstande, dat minstens één lid van het provincie-bestuur uit de kringen der missionarissen voortkwam en als regel noch lector noch gardiaan geweest was. De functie van custos of definitor was niet verenigbaar met een lectoraat of een bestuursfunctie in een der kloosters.[9] Een aanvaardbare cumulatie van ambten, was die van definitor en nonnen-rector. Daarom werd pater Henricus van Loubbeeck, gardiaan van Leuven, toen hij in 1771 tot definitor werd gekozen, tevens rector van de zusters Clarissen in Brussel. Bij het einde van zijn definitorschap in 1774 werd hij weer tot gardiaan in Mechelen benoemd. Daarom ook kon pater Joannes Babtista Peeters zonder bezwaar rector blijven (Pater Tertiariarum) bij de zusters in Arendonck, toen hij in 1774 definitor werd.

De onverenigbaarheid der ambten van definitor en gardiaan blijkt duidelijk uit de functies, die definitoren achtereenvolgens hebben bekleed. Pater Philippus Schuchten was van 1768 tot 71 gardiaan in Roermond, de drie volgende jaren was hij definitor, van 1774 tot 77 werd hij gardiaan in Megen, daarna weer drie jaar definitor. Pater Petrus Sels was gardiaan van Antwerpen, toen hij in 1774 tot definitor werd gekozen; in 1777 gaat hij weer als gardiaan naar Antwerpen terug; in 1780 komt er een andere gardiaan, omdat pater Petrus Sels dan weer definitor wordt. Eendere belevenissen had pater Franciscus Thijssen, die binnen de termijn van vier kapittels (1771-1780) tweemaal het gardianaat van Roermond met het definitorschap moest verwisselen.
De missionaris, die deel uitmaakte van het provincie-bestuur, bleef echter tegelijkertijd de post op zijn Statie bekleden. Zo bleef pater Henricus Engelen, in de tijd dat hij definitor was, pastoor op de Rosalia te Rotterdam. En vajer Joannes Ten Eycken liet zijn Statie in Leiden niet in de steek, toen hij definitor en later custos werd. Hij bleef er zelfs met ere en verwierf zich, overigens pas in zijn doodsbericht, de titel: Missionis Seraphicae decus, sieraad van de Seraphijnse Missie! [10] Dit zal bij de missionarissen wel de meest practische oplossing geweest zijn van twee tegenstrijdigheden: enerzijds, de wenselijkheid om de Missie in het provincie-bestuur vertegenwoordigd te hebben en anderzijds de geringe ambitie der missionarissen, om binnen de muren van het klooster terug te keren. Het moet nl. in die tijd al gebruik geweest zijn, dat de leden van het provincie-bestuur zoveel mogelijk met de provinciaal in hetzelfde klooster samen woonden. Daarmee werd bereikt, dat de Provinciaal steeds enkele gekwalificeerde raadslieden bij de hand had. Officiële vergaderingen van het voltallig definitorium hadden slechts weinig plaats.
Wanneer men eenmaal gardiaan geworden was, werd men bij betoonde geschiktheid meestal weer te zijner tijd herkozen. Daarom treft men herhaaldelijk paters, die de eretitel voeren van guardianus emeritus, hetgeen zeggen wil, dat zij twaalf jaar met ere gardiaan zijn geweest; of van guardianus novennalis, wanneer zij negen jaar aan het hoofd van eenzelfde of van verschillende conventen hebben gestaan. In de periode van 1770 tot 1780 treft men

niet de titels van guardianus sexennalis en duodennalis. Na zes jaar gardiaan te zijn geweest, mocht men zich wel ex-guardianus noemen; een gardianaat van drie jaren was daartoe niet voldoende. Men had echter tijd van leven nodig om deze eretitels te kunnen verwerven. Omdat iemand slechts voor de tijd van drie achtereenvolgende jaren gardiaan kon zijn,[11] verliepen er tussen de dag, dat men voor het eerst gardiaan werd en de dag waarop men emeritus werd tenminste 24 jaar. Dan mocht er niets gebeuren, waardoor de regelmaat waarmee men om de drie jaar als gardiaan op en af moest gaan, verstoord kon worden. Wanneer pater Cornelius van de Ven in 1774 moet aftreden als gardiaan van Venlo, omdat zijn drie-jarig rijk ten einde is, krijgt hij de titel van guardianus novennalis. Drie jaar later wordt hij gardiaan van Lichtenberg. Als hij in 1780 zijn gardianaat beëindigt, wordt hij emeritus.
Door deze beperking van de bestuursperiode der kloosteroversten ontstaat het merkwaardig verschijnsel, dat de alma provincia eigenlijk twee ploegen van gardiaans heeft: een ploeg in actie en een ploeg in rust. Het provinciaal kapittel van 1771 benoemt, overeenkomstig het bestaande aantal klooster, 25 gardiaans. In 1774 treden deze gardiaans af en zij worden benoemd in andere functies. In het daarop volgende kapittel van 1777 keren er van deze 25 weer 12 als gardiaan terug; 10 worden er benoemd in het klooster, dat zij in 1774 als gardiaan verlaten hebben, 2 krijgen het bestuur van een ander klooster toegewezen. Van de ploeg, die in 1777 moet aftreden, keren er in 1780 zelfs 14 als gardiaan terug; 9 in het klooster, waar zij al eerder gardiaan waren en 5 worden overste in een ander huis. Waar deze regelmaat onderbroken wordt, is soms in de kapittellijsten de oorzaak daarvan zichtbaar. Het kan zijn, dat op een tussentijds kapittel een gardiaansbenoeming heeft plaats gehad, hetgeen een verstoring in het driejaarlijks rythme ten gevolge heeft. Ook blijkt soms een sterfgeval of ziekte de reden te zijn. Het blijft echter gewoon verschijnsel, dat twee gardiaans elkander achtereenvolgens afwisselen in het bestuur van eenzelfde klooster. Zo wisselden binnen de periode liggend tussen de kapittels van 1771 en 1780 pater Joannes Babtista Huypens en pater Bernardus Joostens elkander twee maal achter elkaar af als gardiaan van Leuven. In dezelfde periode gebeurt dit eveneens in de

kloosters van Sint Truiden, Antwerpen, Tongeren en Turnhout. De staat van dienst, die pater Jacobus van Moock kon overleggen, toen hij in 1771 gardiaan werd van Maaseyck, vormt van deze traditionele gang van zaken een bijzonder goed voorbeeld. In 1747 werd hij voor de eerste keer gardiaan in Maaseyck. Vanaf 1750 bekleedt hij, telkens om de drie jaar wisselend, de volgende functies: lector moralis in Maaseyck, gardiaan in Maaseyck, definitor van de provincie, gardiaan in Maaseyck, custos van de provincie, gardiaan in Maaseyck, definitor van de provincie, om in 1771 voor de vijfde achtereenvolgende keer gardiaan van Maaseyck te worden. Vóór hij de eerste keer gardiaan werd, was pater van Moock achtereenvolgens lector moralis, lector in de philosophie en lector in de theologie geweest. Zijn volledige staat van dienst is een traditioneel voorbeeld van een succesvolle carrière in de provincie van die dagen. Een iets minder regelmatig maar toch ook traditioneel voorbeeld van een goede gang van zaken, vormt de staat van dienst, die pater Bernardus Joostens had. Hij had als vicaris van Diest en van Megen zijn sporen verdiend, toen hij in 1756 tot gardiaan van het Diestse klooster benoemd werd. Daarna bekleedt hij, telkens voor drie jaar de volgende ambten: gardiaan van Diest, vicaris van Diest, gardiaan van Diest, dan binnen de tijd van twee kapittels lector moralis in Diest en rector van de clarissen in Leuven; dan weer met drie jaarlijkse regelmaat: gardiaan in Hasselt, rector van de clarissen in Leuven, gardiaan in Leuven, definitor van de provincie, om in 1780 in Leuven voor de vijfde maal weer gardiaan te worden. Deze twee voorbeelden, waarin het gardianaat bereikt wordt, respectievelijk vanuit het lectoraat en het vicariaat, zijn ook wat de voor-opleiding betreft normaal en traditioneel. Vooral de overgang van lector naar gardiaan, kennelijk geldend als promotie, komt veelvuldig voor. Van de gardiaans, die tussen 1771 en 1780 in functie waren, voert er één op de drie de titel van Sacrae Theologiae Lector Jubilatus of Emeritus. Hetgeen dus zeggen wil dat één op de drie gardiaans uit de genoemde periode langere tijd lector in de theologie is geweest. Daar was ook de gelegenheid toe, omdat men beneden de 40 jaar practisch niet tot gardiaan werd benoemd. De geldende practijk, die in de oude provincie nu eenmaal zo'n bijzondere betekenis had, was tien jaar strenger als het voorschrift.[12]

Van belang is ook te weten in welke functies de gardiaans werden benoemd, wanneer hun tijd van aftreden gekomen was. Een onderzoek naar de functies, die in 1774 werden bekleed door 22 van de 25 gardiaans, die op het kapittel van 1771 waren benoemd, geeft de volgende resultaten. Eén gardiaan is dan overleden, één is er custos, twee zijn er definitor, één is opnieuw gardiaan,[13] één is er lector moralis, vijf zijn er vicarius en elf zijn er rector van zusterskloosters. Het is opmerkenswaard, dat bijna de helft van het aantal gardiaans de functie verkreeg van nonnen-rector. Daaruit volgt direct al, dat deze functie bijzonder aanzien genoot. De benoemingen tot rector worden dan ook op de kapittellijsten vermeld en geen enkele gardiaan is gemachtigd, om zonder uitdrukkelijk verlof van de provinciaal de zielzorg op zich te nemen van niet onder de provincie resorterende zusterskloosters; evenmin mocht een gardiaan een zijner onderhorigen toestaan, om in die kloosters langer dan een maand biechtvader te zijn of op enige wijze zielzorg uit te oefenen.[14] Op de kapittellijsten worden 25 rectoren van zustershuizen benoemd. Zij voeren als titel: Pater Pauperum Clarissarum, Pater Urbanistarum, Pater Clarissarum,[15] Pater Annuntiatarum, Pater Poenitentium Recollectinarum en Pater Tertiariarum. De gardiaan, die na driejarige ambtsvervulling op rust ging, „de gerd ter verbetering" en „de stok tot steun" waarmede hij zorgzaam over zijn kudde gewaakt had, achterlatend in het klooster, had dus ruime keuze.[16] Een keuze, die waarschijnlijk nog wat lichter werd gemaakt, omdat een rector van zusters meer bewegingsvrijheid had dan een gardiaan van paters. Want in het klooster moest ófwel de gardiaan ófwel de vicarius thuis zijn. De refter moest ófwel door de gardiaan ófwel door de vicarius worden voorgezeten. En de provinciale statuten urgeren dit zo sterk, dat zij ter handhaving van dit voorschrift bepalen, dat de gardiaan en de vicarius niet beide tegelijk een vaste biechtstoel mogen hebben.[17]

De vicarius, die in deze lasten met de gardiaan deelde, was dikwijls een oud-gardiaan en dus een waardig deelgenoot. De vicarius der diverse kloosters werd door het provincie-bestuur benoemd. Om ruim keuze te hebben verordende de provinciaal in de traditionele rondzendbrief, die aan een kapittel voorafging, dat het bestuur van

elk huis op moest geven, welke huisgenoten geschikt werden beoordeeld, om bevorderd te worden „ad officium Vicarii".[18]

1 Provinciaal Archief Weert. (P.A.W.)
2 P.A.W.
3 Vgl. [Bonaventura Kruitwagen O.F.M.] Het Klooster van de Paters Minderbroeders te Woerden, 1924, 5-6; Anni Fundationis, Erectionis, Destructionis, Relictionis et Restitutionis Conventuum Ordinis Seraphici Provintiae Germaniae Inferioris, A.A.U. II (1875) 31-88.- Deze tekst werd gepubliceerd door A. van Lommel S.J. uit een handschrift van de Bourgondische Bibliotheek te Brussel.
4 Statuta FF. Minorum Recollectorum Provinciae Inferioris Germaniae a Capitulo Provinciali in Conventu nostro Mechliniensi die II Sep. Anno 1672. Celebrato revisa, Mechliniae, Typis Gisberti Lintsii, 115-116. - Vgl. Pontianus Polman O.F.M., De Nederlandse Minderbroeders-Provincie in de Pruikentijd in Bijdragen M.N., Bundel XIII (1953) 75-76.
5 Hier worden benut de kapittellijsten van 1771, 1774, 1777, 1780 en de lijsten der tussentijdse kapittels van 1776 en 1779.
6 Vgl. Statuta Provinciae, 1672, 118.
7 Nomina PP et FF defunctorum in provincia Germaniae Inferioris ab anno 1775. Handschrift P.A.W.
8 Novissima pro Cismontana Minorum Familia Generalium Constitutionum Collectio Reverendissimi Patris Fr. Joannis a Capistrano totius ordinis Generalis iussu edita anno MDCCCXXVII. Appositis in latere additionibus et moderationibus quas R.mus P. Bernardinus a Montefranco Capitulo Generali anni MDCCCLXII approbandis subiecit, Quaracchi, 1882, 288, 300.
9 Vgl. Statuta Generalia Barchinonensia, Antverpiae. 1624, 157.
10 N.S. 10 (1936) 439-40; P. Cunibertus Sloots O.F.M., De Minderbroeders te Leiden, Bijdr. M.N., Bundel III (1947) 551.
11 Statuta Generalia Barchinonensia, Antverpiae, 1624, 157: Guardiani omnes triennales sint, et in omnibus Capitulis etiam intermediis suis officiis renuntiare debent. Finito autem triennio, neque in illo, neque in alio Conventu, etiam cum titulo Praesidentium continuari possunt, nisi ad minus per annum integrum vacaverint: nisi necessitas urgeat aut penuria virorum idoneorum de Capituli Provincialis aut intermedii iudicio. Provincialis autem qui secus consenserit, suo sit privatus officio.
12 Novissima pro Cismontana Minorum Familia Generalium Constitutionum Collectio, Quaracchi, 182, 310: Guardiani eligendi sunt moribus, scientia, agendarum rerum usu praestantes, anno aetatis trigesimo, Religionis decimo maiores. Qui antea nunquam id munus gessit, eligi nequeat, nisi aut Vicarius, aut a Secretis Provincialis Ministri biennio fuerit, vel praedicationis, aut lecturae munere triennio functus sit.
13 In 1771 wordt pater Michael Nickey, die op een tussentijds kapittel tot gardiaan van Weert is benoemd, in zijn functie bevestigd. Hij treedt als zodanig af minstens één jaar voor het kapittel van 1774 en kan dan benoemd worden tot gardiaan in Venlo.
14 Statuta Provinciae, 1672, 111-112.
15 Vgl. Daniel van Wely O.F.M., De Verspreiding van de Clarissen in Nederland, Franciscaans Leven, 36 (1953) 83.
16 Statuta Provinciae, 1672, 111: Diligenter ovibus suis invigilent, et virga correctionis, et baculo sustentationis.
17 Statuta Provinciae, 1672, 111.
18 Registrum de rebus notabilibus 1732-1785, 485, 504. Handschrift P.A.W.

FRANCISCAANSE HANDSCHRIFTEN IN NEDERLAND 1

DOOR P. DR. WILLIBRORD LAMPEN O.F.M.

Onder Franciscaanse handschriften verstaan wij ditmaal handschriften geschreven door leden van een der drie Franciscaanse orden of hss. die hun hebben toebehoord of handschriften geheel of gedeeltelijk een Franciscaans onderwerp behandelend. Al deze soorten handschriften zouden moeten vermeld worden in een *Catalogus Generalis Codicum Franciscanorum*, een groot werk, dat nog niet bestaat, maar dat er ongetwijfeld wel zal komen, wanneer de tijden nog eens veranderen of liever gezegd verbeteren. Dit zal een werk zijn, dat vele jaren van voorbereiding vraagt en dat alleen in een centraal college als Quarachi of Antonianum zal kunnen worden ondernomen. Intussen is iedere beschrijving van Franciscaanse handschriften een klein steentje voor het gewenste grote gebouw. Zelfs het signaleren van dergelijke hss. heeft reeds zijn nut en niet alleen voor die *Catalogus*, maar ook voor hen, die een bepaalde auteur of een bepaald werk of een periode bestuderen. Daarom volgen hier enkele losse aantekeningen over Nederlandse hss., welke niet te zeer bekend zijn.

1. De Librye te Zutfen, waarover K. O. Meinsma [1] uitvoerig bericht, bezit o.a. Thomas de Aquino, *Summae pars secunda libri secundi,* gebonden in rundleer, band versierd met vijf koperen knoppen, z.g. kardinaalshoeden, en ingedrukte puntjes. Perkament, saec. 15, 410 x 290 mm, tekst 260 x 70 mm in 2 kolommen van ieder 60 regels. 189 folia zijn genummerd, de indices niet, 8 lege folia en 2 dito schutbladen. Op schutblad 1ᵛ staat van moderne hand: „Istum librum dederunt ad librariam conventus Fratrum Minorum in Galilea prope Zutphaniam Germani fratres M. Hermanus et M. Joannes Herwin de Zutphania, ut pro ipsis et eorum parentibus oretur: qui in testamenti sui pagina desideraverunt ut in predicta libraria catenatus permaneat".

Tegenwoordig ontbreken er enkele bladen, zodat de tekst begint met „Q.v. . . . . fidem ad intellectum pervenitur". De eerste tien

folia zijn niet genummerd, dan volgt fol. 11 (en fol. 11r draagt het cijfer 12), terwijl folia 12 en 13 ontbreken.[2]
Gedrukte boeken, afkomstig uit ons klooster te Zutfen, zijn er verschillende o.a. de incunabel Augustinus, *Psalmorum explanatio* (Basileae 1489). Op het schutblad vooraan dit inschrift: „Ex ordinacione Executorum testamenti quondam honorabilis domini Lamberti Middendorp praesens liber legatus est ad librarium conventus Minorum de observancia prope Zutphaniam. Orabunt pro salute animae eiusdem".
In het archief van de Sint Walburg te Zutfen berust een inventaris van boeken, die door Willem Barner, Hendrik Coen, Godfried Barner en Willem Aessack in het zusterklooster „dat Ronsdeell" en in het huis van Cornelis Iseren werden aangetroffen en waarvan notaris Welmar Schulchen de lijst opmaakte te Zutfen, 15 December 1575. Vermoedelijk, zegt de notaris, behoorden deze boeken aan het vroegere Minderbroedersklooster bij Zutfen. Daar hij spreekt van „misschien" (forte), kunnen wij met de aangevoerde titels niet veel aanvangen. Er staat overigens, zover ik zie, maar een Franciscaanse auteur in, n.l. Tittelmannus van Hasselt met zijn werk *De rerum Naturalium Consideratione.*[3] Er blijkt uit de tekst niet, of hier van een codex sprake is. De notaris spreekt gewoon van boeken: „qui forte libri ante destructionem fratrum Minoritarum Coenobii propre Sutphaniam tunc siti, partim ad Bibliothecam, partim ad chorum eiusdem monasterij pertinebant".
In de *Catalogus Autorum suorumque librorum qui habentur in Bibliotheca Collegiate Ecclesie Zutphaniensis,* opgesteld 4 Juli 1566, komen van onze Nicolaus de Lyra enkele gedrukte werken voor, maar ook een handschrift, onder n. 11 daar aangevoerd, aldus: „Nicolai de Lyra, *Ecphrasis sive Postilla in librum Psalmorum* Davidis, calamo conscripta".
Onder de incunabelen verdienen vermelding: n. 54 Bernard(in)us de Bustis *Rosarium Sermonum praedicabilium,* Hagenau 1500 (Hain 4164); n. 60-62 Pelbartus de Themesvar O.F.M., *Sermones,* Hagenau 1500 (Hain 12552); *Sermones Pomerii Quadragesimales,* Hagenau 1500 (Hain 12560); *Sermones de Sanctis,* Hagenau 1500 (Hain 12556); S. Bonaventura, In II, III, IV Sent., Nurembergae 1491 (Hain 3540?).

2. In het stedelijk Archief van Zutfen[4] bevinden zich enkele stukken resp. handschriften, betrekking hebben op drie Tertiarissenkloosters van Zutfen. Zo is Cod. A 1 van het Catharinaklooster of Heer Hendriks- of Wolfshuis een „*Privilegie- en Statutenboek* voor de kloosters van de Derde Orde van Sint Franciscus, in het bijzonder in het diocees Utrecht, bestemd voor het convent van S. Catharina op de Nieuwstad". Het moet, althans het eerste deel, uit de vijftiende eeuw zijn. Verder is er van dit klooster nog een *Cartularium* van ± 1550 en in bezit van Dr. J. H. van Heek te 's Heerenberg een codex, bevattende de Homilieën van Sint Gregorius de Grote „in duitsche". Volgens P. Dalmatius van Heel[5] bevat het archiefstuk, dat Meinsma (blz. 110, noot 1) op het oog heeft, niet de Statuten van het Kapittel van Utrecht, maar enige Regels, door de priesters Hendrik van Heusden en enige bewoonsters van het klooster of Heer Hendrikshuis opgesteld.[6] Dit klooster was gesticht vóór 1405. In 1621 waren er nog twee Zusters in leven.
Het Convent Isendoorn, aan de H. Maria Magdalena toegewijd, dateert van 1408. In 1413 werd er al de Regel van de Derde Orde gevolgd. In het stedelijk Archief berust Cod. Isendoorn A. I., een *Cartularium* geschreven in 1579 door Winand Presichoff, bevattende afschriften van akten met index. Een inventaris vermeldt acht werken, w.o. *Lira in Evangelistas* en *Lira in 5 libros Moises*, maar er blijkt niet, of het handschriften waren. Hetzelfde geldt van „Nicolai de Lira in 6 pars." en „Bonaventura", die aan het S. Agnesklooster of Adamanshuis toebehoorden evenals de onder n. 19 aangehaalde „Bartholomeij Engelsman", O.F.M., waarmee diens werk *De proprietatibus rerum* bedoeld is of de Nederlandse vertaling ervan.[7]
Het klooster Spittaal, dat reeds in 1268 bestond, volgde sinds 1454 de Regel van de Derde Orde. Het stedelijk Archief te Zutfen bevat in Cod. A. 1. fragmenten van een copieboekje, 11 folia in perkament (± 1500) met elf privilegies.

3. Op de Antiek-beurs te Delft in 1954 bezocht ik o.a. de stand van de heer A. L. van Gendt (Blaricum), die een aantal fraaie handschriften, incunabelen en oude drukken ten toon gesteld had.

Met verrassende gulheid bood hij me aan het handschrift, waarin ik een Pseudo-Bonaventura vermeld vond, mee te nemen en nader te bestuderen. Ofschoon geen Franciscaans hs. in engere zin, wil ik wegens de Pseudo-Bonaventura het toch even signaleren.

Cod. Papier, 15de eeuw, folia 86 (130 x 200 mm), een kolom, alle folia genummerd behalve f. 86, gotische minuskel met rode rubrieken en talrijke rode en blauwe initialen, houten omslag met leer bekleed, met 19 koperen knoppen, spoor van een slot. Op schutblad fol. 1 ex-libris: „Bib. du ch(evalier) de Boussu à Mr le Cte de Nedonchel" en een ex-libris van A. P. Walwein.

Fol. 1r in marg. sup. *„Pastorale sancti Gregorii et tractatus de VIIm viciis principalibus".* Inc. „Desimulate virtutes. Simulate virtutes. Species virtutum esse videntur quae tamen virtutes non sunt".

Fol. 7: (verkeerd genummerd 8) Inc.: „Pastoralis cure me pondera. . . ."

Fol.: 70v: Expl. „. . . . tui me meriti manus sublevet. Explicit pastorale Gregorii pape".

Fol. 71r: Kalender zonder bijzondere feesten in rood behalve de gewone feesten van Christus, Maria en de Apostelen.

De kalender wijst op Vlaamse of Noord-Franse herkomst, daar er in voorkomen S. Giliberti (4 Febr.), Vedasti, Amandi episcoporum (6 Febr.), Domitiani et Rogatiani m. (24 Mei) en de drie feesten van S. Maarten (4 Juli, 12 Oct., 11 Nov.).

Fol. 77r: Litaniae Sanctorum, waarin verschillende Benedictijnse Heiligen.

Fol. 78v: „Incipit tractatus multum utilis in VIJ. peccatis mortalibus et debet scrire quod aliquando venialia". Inc.: „Quoniam omnem (sic) peccatum a superbia trahit originem".

Fol. 85v Expl.: „. . . . Si bonum est bonus esse, cur non vis esse quod vis apparere". Hier breekt de tekst af. Een latere hand schreef op de onderste rand: „Liber iste pertinet ad locum archerupte". Het is mij niet mogen gelukken deze plaats te identificeren. Op een papier aan het schutblad geplakt staat in machineschrift: „S. Bonaventura, *Viridarium Consolationis, published in Florilegium Casinense*[8] IV, 264 ff. The codex breaks off with chapter 6 of the 2nd book of St. Bonaventura and seems never have been finished".

Volgens welwillende mededeling van P. Victorinus Doucet, O.F.M., te Quaracchi is de auteur niet S. Bonaventura, maar Jacob van Benevento O.P.[9]

4. Dezelfde antiquair bezat een handschriftje uit de dertiende eeuw, intussen in het bezit van de Universiteitsbibliotheek te Utrecht gekomen. De codex, perkament, bevat 28 bladen (160 x 110 mm), in twee kolommen, tekst 105 x 40 mm. Laatste kolom bevat van moderne hand deze nota: „S'ensuivent cinquante neuf pages d'Interpolation ajoutées à cet ancien Manuscrit, par deux Interpolateurs un peu moins anciens, qui ont écrit ou interpolés cette quantité de pages, dans le douzième siècle". Deze nota werd blijkbaar geschreven door de vroegere bezitter R. J. F. Leclerc, wiens ex-libris op de binnenkant van de bruin-leren, 17de eeuwse band vermeld staan. „Chevalier de l'Ordre Royal de la Légion d'honneur, Docteur en Médecine et en Chirurgie de l'Université de Iéna et en Médecine de la Faculté de Strasbourg. . . . inspecteur des Eaux Minèr. de Luxeuil". Op fol. 3^r^ van de drie papieren schutbladen de titel van het werkje „*Vitae Sanctorum aliquorum abbreviatae*". Manuscrit du douzième siecle Leclerc n. 757". Na de schutbladen de oorspronkelijke perkamenten omslag. Op de binnenkant ervan onleesbare notities.

Fol. 1^r. Op de bovenrand van latere hand: „*Vite sanctorum aliquorum abbreviate*". Inc.: „De beato petro grysologo. Petrus grisologus sanctis petro apostolo et apolonari beato sixto papa apparentibus. . . ."

Voor ons doel van belang zijn alleen het stukje over de (Onbevlekte) Ontvangenis van Maria en dat over S. Franciscus. Uit dit laatste blijkt, dat het hs. niet uit de twaalfde eeuw is.

Fol. 28ra Expl.: „. . . .ubi innumera miracula per eorum merita dominus operatur Amen".

De volgende 59 ongenummerde bladzijden bevatten philologische notities over de namen der Heiligen, wier leven in het eerste deel voorkomt. Inc.: „Andreas interpretatur decorus vel. . . .(?) nicholaus a nichos quod est victoria et laos quod est populus vel laus vel a nicor et leos".

Onder de *Vite* bevindt zich fol 7va dat van S. Gertrudis van Nijvel

en fol. 10va dat van S. Servatius, waaruit men tot de Zuid-nederlandse oorsprong van het werkje mag besluiten.
Fol. 23rb De dedicacione ecclesie.
Fol. 25ra De sanctis confessoribus barlaam et josaphat.[10]
Inc.: „Multiplicatis habitaculis servorum Dei in Egypto".
Expl.: „. . . . ubi innumera miracula per eorum merita dominus operatur. Amen".
Nu laten wij de tekst volgen van de beide stukjes bovenvermeld.
Fol. 3ra: *Concepcio matris dei* a plerisque solempniter celebratur sicut ipse presente romana curia nec inibente in cathedrali ecclesia ananie[11] fieri vidi. Senciant alii quod placet. Dicam ego quod sentio sive per occasionem sive ex caritate sive qualibet (sic) alio modo maria predicetur et laudetur ihesus gaudeo et gaudebo.
Nec causam video cur illam conceptionem non dicam venerabilem. In qua semen bonum in hominum terram cecidit, ex qua immediate fructus nostre salutis et sanitatis processit. Que a sanctis iustis et castis secundum legem dei rite perficitur, in qua fides et sacramentum et sola sancte sobolis intencio habetur. Que angelo dei nunciante et iubente facta cognoscitur. Qui ei per angelum annuntiari voluit conceptionem precursoris, cur non magis matris? nempe dignior ipsa. sancto si quidem Joachim cum beata anna diu in sterilitate permanente et oblationem eius ob hoc refutate, in deserto quod propter pudorem cum grege suo incelabat, angelus inquid (sic): ad uxorem tuam revertere et habebis filiam nomine mariam, quae nec primam similem visa est nec habere sequentem. Similiter et sancte anne que contemplatione avis pullos suos pascentis orabat sub arbore, idem angelus eadem nunciavit et in porta aurea naçareth sibi occurrerunt. Et a talibus conceptio virginis est celebrata. Et quod huic conceptioni loquor (?), quod et si affuit naturae, potuit quod in ecclesie utero abditum non dubita. accedit hiis dictis in testimoniis miraculum quod accidit tempore ducis normanorum Guillielmi. ab his essinus de se et suis in mari desperans vidit quemdam pontificalibus indutum dicentem sibi: Si conceptionem sancte marie te celebraturum voveris, liberaberis. qui dum diem quereret, dixit: id est Idibus decembris. Officium vero iussit fieri nativitatis, mutato tamen nomine nativitatis in nomen conceptionis. Quod miraculum per anglicanam ecclesiam divulgatum et

devote receptum est. et de isto festo propria ystoria a postmodum facta que a multis cantatur. Si tibi virgo placet, placeant multis mea dicta".

Fol. 18r: *De sancto francisco confessore.* Franciscus de civitate asissii oriumdus tante fuit nativitatis ut vellet militare, cum esset mercator. Viditque per sompnium sibi suisque multa arma facere para [18vv] ta. primo non intelligens, tandem compunctus apud Fulignum quae habere potuit vendidit et presbitero sancti damiani adhesit pecuniamque in fenestram proiecit et per plures dies in cavea latuit. tandem exiens a patre capitur. a matre solvitur, coram episcopo convenitur, pecuniam patri suo et vestes restituit. et nudus palio episcopi est obtectus. Currit per silvam deum laudans a latronibus quis sit queritur. preco dei, ait. Illi eum in nivem proiciunt. iace rustice preco dei, dicunt.

In coquina quorumdam monacorum broido in Camiasiola vix sustentabatur. Apud Eugubium recepta a quodam tunica, se transstulit in obsequium leprosorum.

Deinde dictam ecclesiam sancti damiani reparat ubi instituit ordinem dominarum.

Reparat etiam iuxta assisium aliam ecclesiam, tercio etiam ecclesiam sancte marie de portiuncula iuxta quam propter devotionem matris dei cepit morari. prima hermiticum portavit habitum, sed dum evangelium audissiset (sic), qualiter dominus misit discipulos ad predicandum, habitum qui nunc est fratrum minorum assumpsit et cepit fratres congregare.

Revelatur ei peccatorum remissio et diversarum linguarum congregatio ad ipsum. predixit in principio sui ordinis inveniri poma dulcia, deinde minus suavi [a], postremo amara.

Regulam scripsit, confirmari obtinuit et ordinem fratrum minorum voluit nominari.

In curru igneo quasi globus splendidus fratribus anima eius apparuit. sermociante(m) sancto antonio fratribus in provincia, dum diceret: „ihesus naçarenus rex iudeorum", frater molaldus (sic) ipsum in modum crucis extensis manibus vidit.

multa facta fratrum absens in spiritu cognovit. mundum abiciens(?) et mara mamolino et soltano predicavit. et nautis in tempestate subvenit et victualia augeri precibus impretravit. apud mevanium

predicavit avibus et per eas (vias?) huc et illuc ambulabant nec abvolabant donec licentiam dedit. aput albianum yrundinibus ipsum in predicatione inpenitentibus (inpedientibus?) silentium indixit.
lupusculus, cuniculus et piscis ei obediunt.
aqua etiam apud her[e]mum sancti urbani in vinum convertit. gustato ipse eger convaluit.
Apud esculum, anicium et alibi multa miracula fecit, ita ut etiam quae tangebat patienti in dolore profuerit et aliis multis in civitate tustana (tuscana?) claudum erexit, narnii paraliticum sanavit. ceła(?) contractam et caducum morbum habentem curavit. demonia expulit et multa magnifica fecit. omnibus creaturis conpaciebat.
nomen ihesu sic venerabatur ut literae ex quibus componitur non sineret pedibus conculcari. Eo tempore dominus Wiliensis (Wilhelmus?) sabinensis episcopus nomen illud sicut et nunc solet super omnia magnificandum docebat.
In die natalis ihesu christi franciscus ex devotione apud castrum, grecium d(ictum), fecit precepe fieri et bovem cum asino apponi et fenum et missam celebrari. evangelium ipse legit et populo predicavit app(aruit) puer quasi exanimis iacens et sanctus videbatur cuidam accedere et puer quasi a sopore excitare. fenum illud postea multorum profuit sanitati. Et in illo est nunc ecclesia in honore sancti francisci dedicata.
in visione dei apud alvernam seraphim cruci affixum vidit. dum miraret, quid sibi vellet visio, apparuerunt in manibus pedibusque et latere eius [19 r] stigmata vulnerum ihesu christi. Ex predictis omnibus non elatus et a domino in omni perfectione probatus. data benedictione fratribus sic fratri elie revelatur a fra[tre?].
apud fulignum fuerat dum coram eo passio dei secundum iohannem legeretur, ad hethera transit cuius animam unus de fratribus in forma stelle quantitatis lune, claritatis solis recto tramite conscendere vidit. resplenduit in eo ymago crucifixi, caro candida, membra composita. decenter sepellitur assisii, anno canonizatus a domino papa gregorio, domino Reinerio viterbinense eius vitam et miracula populo exponente.
miracula post mortem fecit: contractos, claudos, cecos et multos alios ad sepulchrum eius curatos legimus.

puero de monte nigro, contacto ad eius sepulchrum app[aruit] franciscus humilis et pirum obtulit quod comedit. dum adscenderet [et] manum porrigeret iuvenis, eum elevans, sanum eduxit et disparuit. Sic et mulierum de cucurano omnibus membris excepta lingua inutilem, eugubini puerum in cista (cisterna?) apostatum et connomicum mihi bartholomeum de harmo et multos alios adversis langoribus curavit.
Uit deze laatste zin blijkt, dat de auteur, althans van dit gedeelte, Bartholomaeus heette. Of zou het de naam van de schrijver zijn? Men zou geneigd zijn aan Bartholomaeus Anglicus te denken, die omstreeks 1230 lector biblicus te Parijs was en later in Maagdenburg,[12] maar er zijn meer Minderbroeders, die Bartholomaeus heten.

5. BRUGMAN. Het aantal van P. Brugmans werken en werkjes en van de hss., die ze bevatten, is tamelijk groot, zodat we ze niet alle kunnen en zullen vermelden. Slechts enkele aantekeningen er over. W. Moll [13] kende slechts twee hss. van het *leven van Jesus*, n.l. een van het Athenaeum te Deventer, cod. 1733 van de *Catalogus*, groot 172 folia in klein 8°, uit het laatst der 15de eeuw, het ander destijds in bezit van de heer Koning, groot 198 folia in klein 8°, evenals het vorige van papier en uit de tweede helft der 15de eeuw. Fol. 27r inc.: „Hyr begynt ene suverlike ghedenckenisse vanden leven Marien en voert vanden lyden ons lieven Heren Jhesu Christi". Fol. 98v expl. „Hyr endet ene devoete materie vanden leven ende lyden ons Heren, ende is eensdeels ghenamen uut enen boeke dat die weerdyghe Vaeder Her Johan Brugman ghemaekt heeft, ende dat en is niet met robrick doerscreven, ende eensdeels ist uut enen devoeten boexken, ende dat is met robric doerscreven".
De passages, die niet van Brugman zijn, werden rood onderstreept, Moll vond ze later in een hs. uit begin der 16de eeuw, eigendom van Baron van Rhenen, vroeger van het klooster te Diepenveen. De auteur is onbekend.
De U.B. te Leiden, resp. de Maatschappij der Ned. Letterkunde, kocht in Juli 1954 van de heer E. van Scherling te Oegstgeest een codex uit het einde der 15de eeuw, papier, 330 fol. (139 x 105 mm),

bevattende de middelnederlandse vertaling van Thomas a Kempis *Orationes et meditationes de vita Christi.*[14]

Fol. 1^v inc.: „Hier beghynt dat prologus van dat myrren boeck seer suverlic an toe marke[n].

Fol. 2^v: „Hier beghynt een alter suverlicken boeck vanden leven en[de] lyden ons lieven here[n] ihesu christi en[de] is ghenoemt een bundeken van myrren. Ende het hevet gemaket een devoet monyck, geheyten broeder thomas vander kartuser oerden" (sic!). Is deze vertaling van Brugman? De slotformule van sommige gebeden zou het doen vermoeden, maar verder heb ik er geen bewijzen voor.

Gaarne willen we hier nog enkele hss. signaleren, door P. Dr. Grootens S.J. beschreven in zijn mooie werk *Onuitgegeven Sermoenen van Jan Brugman O.F.M.* (Tielt 1948). Op blz. X van zijn inleiding wijst P. Grootens op verschillende hss. met fragmenten van Sermoenen. Het voornaamste hs. door hem beschreven is dat van het Ruusbroec-Genootschap, Hs. 14. Het werd in 1925 door rector Witvrouwen van Herentals ontdekt bij de landbouwersfamilie Vayendries te Kasterlee (B.). Misschien komt het uit het klooster van Korsendonk. Prof. W. de Vreese heeft het uitvoerig beschreven, zoals men bij Grootens kan nalezen.

Een deel van de hier uitgegeven Sermoenen komen voor in Amsterdam, U.B., Hs. 1. G. 25 B., fol. 50^v-61^v en in Nijmegen, U.B., Hs. van Gils en in Den Haag, K.B. Hs. 133 F 31, bevattende de preek over de Drie Tafelen.

Dit laatste hs. werd aangekocht in 1897. Het is van papier, 23 folia (111 x 89 mm) einde 15de eeuw, Oost-Ned. dialect. Titel: „Een seer suuerlick sermoen van drierhande tafelen die sullen wij nu claerliken beduden op dat woert du heves een tafel bereit".

Dezelfde K.B. heeft in cod. 78 H 54, papier, 88 folia (204 x 138), van 1483, nog de volgende werkjes van Brugman:

Fol. 1-6: *Epistola ad patrem ac fratres domus Domini Florencii,* 1470.

Fol. 7-10: *Collatio facta in domo Domini Florencii Daventriae,* 1460.

Fol. 11: *Epistola ad fratres Buscoducenses.*

Hetzelfde hs. bevat nog twee preken van S. Johannes van Capistrano (fol. 76-88).[15]

6. *Kon. Bibl., Den Haag,* bewaart verschillende Franciscaanse hss. welke wij hier in het kort zullen signaleren.

Hs. 133 D 29 (Catal. 48), Papier en perk., 165 folia (215 x 147 mm), geschreven in 1467, vermoedelijk in Limburg, bevat de brieven van Sint Paulus in het Nederlands en is afkomstig van het klooster der Minderbroeders te Maastricht, werd in 1897 door de K.B. aangekocht.

Hs. 76 J 12, een Nederlands Evangeliarium, perk., 191 folia (215 x 151 mm), heeft aan het Tertiarissenklooster van Sint Caecilia te Amsterdam behoord. Een dergelijk Evangeliarium, Hs. 128 D 28, werd waarschijnlijk geschreven door Tertiarissen van het Sint Ursula-klooster te Delft in 1476. Het gelijknamige klooster der Derde Orde te Utrecht, gesticht in 1412, bezat het hs. 132 G 1, bevattende de Brieven, Handelingen en het boek der Openbaring en lessen uit het O.T., bestemd voor kerkelijke getijden, in het Nederlands geschreven in 1391, perk., 225 folia (225 x 159 mm). In 1891 werd het door de K.B. aangekocht.

Het Tertiarissenklooster H. Maria van de Zijl of Op de Zijl te Haarlem, dat in 1428 overging naar het Kapittel van Sion,[16] bezat verschillende hss., die nu in de K.B. bewaard worden, doch meestal na 1428 geschreven.

Het Tertiarissenklooster „Sinte Cecilienhuys" te Hoorn bezat K.B. 133 C 16 (Catal. 106), bevattende in het Nederlands de Brieven, Handelingen, Openbaring, en lessen als 132 G 1, geschreven ± 1450.

Van Franciscaanse afkomst is volgens de *Catalogus* (n. 125) Hs. 74 G 6, een Nederlands Getijdenboek, perk., 221 folia (157 x 108 mm) van ± 1450. Een Nederlands brevier voor het gehele jaar, hs. 78 J 47 (181 x 123 mm) behoorde aan S. Ursula, later aan S. Agatha te Delft (Cat. 121). Uit het Sint-Catharina-convent der Derde Orde te Hoorn, gesticht in 1400, is het vijftiende-eeuwse hs. 76 E 3 (Catal. 127), perk., 193 folia (297 x 205 mm) afkomstig, een *Psalterium per hebdomadam,* met kalender, litanie, hymnen met noten.

Hs. 71 A 7 (Catal. 131) bevat hetzelfde „ad usum fr. minorum, perk., 166 fol. (311 x 224 mm) van ± 1450. Hs. 71 A 6, *Psalterium per hebdomadam*, hymni, pars antiphonarii, geschreven voor een Franciscaans klooster in de Nederlanden ± 1450, perk., 191 fol. (358 x 265 mm). In 1704 behoorde het aan de Recollecten te Tongeren.

K.B. Hs. 78 A 30, is een *Antiphonarium fratrum minorum a tempore Adventus usque ad Pascha,* De tempore en De Sanctis en enige hymnen. Perk., 238 folia (436 x 323 mm), na 1450, geschreven in de Nederlanden. Bevat muzieknoten. Herkomst Maastricht?

Zeer talrijk zijn de Getijdenboeken, zowel in het Latijn als in het Nederlands. Van deze laatste behoorde hs. 74 H 41 aan Minderbroeders, die aan de kalender enige Heiligen toevoegden. Later was het hs. in bezit van het Oude Hof te Alkmaar, het S. Catharina-klooster,[17] aldaar 23 December 1394 gesticht.

Het hs. bevat ook de Utrechtse kalender, perk., 183 folia (162 x 113 mm), geschreven in de Nederlanden ± 1450, in 1591 eigendom van Jangen Geritsdochter Lijndreier. „Voor Nijese peters dochter van Keveren, wonende te susteren bynnen naerden in sinte marie convent", in 1417 gesticht voor Tertiarissen, schreef Br. Gerrit Jansz. te Heiloo een Getijdenboek met Utrechtse kalender, Hs. 74 F 2, perk., 227 folia (145 x 104 mm). Dat was in 1481. „Het Jonge Convent" of Sinte Marie te Weesp, Tertiarissen, bezat Hs. 129 G 1, Getijdenboek met Utrechtse kalender, perk., 174 folia (147 x 105 mm), ± 1450.

Een Franciscaans gebedenboek, Hs. 75 G 9, is afkomstig uit een klooster waarvan S. Andreas de patroon was.[18] Papier, 285 folia (141 x 102 mm), 15de eeuw.

Priester Petrus Zwaning, rector van het Oude Hof te Weesp, omstreeks 1400 Tertiarissenklooster van S. Jan, bezat Hs. 73 F 22, een gebedenboek, papier, 198 folia (140 x 102). Een dergelijk boek bezat Alijt Jansdochter aldaar, hs. 73 G 38, papier, 138 folia (140 x 105 mm) van ± 1500.

In 1900 kocht de K.B. hs. 74 J 56, een gebedenboek met Osnabrückse kalender van ± 1500, perk., 225 folia (137 x 95 mm), toebehorend aan Observanten, later aan Peter Lorens.

Hs. 73 G 37, gebedenboek, behoorde eens aan een Zuster Lijsbeth

in het klooster der Derde Orde te Muiden, ± 1500. Papier, 193 folia (140 x 100 mm).

Hs. 73 H 34 bevat o.a. Aegidius' *Gulden Woorden (Dicta aurea)* en de regel van S. Franciscus en vele gebeden.[19] Oost-Nederlands. Papier, 202 folia (133 x 95 mm), door verschillende handen ± 1500 geschreven.

Uit bovengenoemd Sint Jansklooster te Weesp is afkomstig hs 73 G 33. Papier, 37 folia (139 x 95 mm), 16de eeuw. Bevat geestelijke vermaningen, leven van S. Euphrosyna, enz. Een dergelijk werk van Franciscaanse afkomst bevat hs. 71 H 60, geschreven in Brabant omstreeks 1500, 145 folia (131 x 95 mm).

Fol. 113 r beginnen de *Gulden Woorden* van Broeder Aegidius.[20]

Men ziet, dat er onder de liturgische zowel als onder de niet-liturgische gebedenboeken vele uit de kloosters van de eerste of derde orde komen.

Wat de theologische werken betreft, zal de oogst niet zo groot zijn, althans niet wat de Vaders aangaat.

Het „convent van Sinte Margariete van der derden oirde Sinte Franciscus binnen Amsterdam in die Ganseoirde" bezat hs. 131 E 29 (*Catal.* 411), waarin werkjes van S. Bernardus en S. Hieronymus in Nederlandse vertaling. Perk., 87 folia (178 x 120 mm) met pentekeningen.

In hs. 75 E 18 staat fol. 73r-118v: „Dit sijn die namen van Sinte franciscus gesellen".[21] Het hs. werd geschreven door een zekere zuster Gueda of Guete te Zedem (Zeddam?). Verder brieven van Eusebius, Augustinus en Cyrillus in het Nederlands en een „exempel" van „een monick van sunte bernarts oerden". Perk., 118 folia (245 x 167 mm) geschreven tussen 1443 en 1445.

Dezelfde inhoud heeft hs. 71 G 56 en gedeeltelijk 73 H 7 uit ± 1500.

Tot het Oude Convent van Weesp behoorde ook Hs. 73 G 6, Papier, 67 folia (220 x 145 mm), geschreven in de Nederlanden omstreeks 1450, bevattende een Nederlandse vertaling van Sint Augustinus' Regel met commentaar van Hugo van S. Victor en een dito vertaling van Joannes Chrysostomus *Super Mathaeum.*

Van de middeleeuwse scholastieken zou men meer hss. in de K.B. mogen verwachten, maar aangezien ze zelfs in de abdij van Eg-

mond ontbraken, verwondert het niet, dat ze ook bij de Minderbroeders niet te vinden waren, tenzij Bonaventura misschien of andere mystieken.

Hs. 72 J 14, Papier, 280 folia (135 x 64), einde 15de eeuw, bevat van S. Bonaventura *Itinerarium mentis in Deum, De triplici via en Breviloquium* en fol. 97 r-139 r van Stephanus Brulifer, O.F.M., lector te Parijs en Mainz, bekend Scotist[22] *Ad devote tremendum et eucharistie sacramentum percipiendum brevis et utilis declaratio.*

David van Augsburg is in talrijke hss. vertegenwoordigd, soms onder de naam van S. Bonaventura. *Catalogus,* n. 447-454. Vier hss. bevatten de Nederlandse vertaling van de *Profectus religiosorum,* resp. behoord hebbende aan het Begijnhof te Amsterdam, Sinte Maria Magdalena te Leiden, „den magdalenen ten salighen dale binnen harlem" en een ander onbekend klooster. Wel een bewijs van de verbreiding, ook in Nederland, van de beroemde werken van David van Augsburg.

Bekend is het *Speculum sacerdotum* van Fr. Hermannus de Scildis, in hs. 70 G 19, fol. 7 r-20 r. Papier, 20 folia (204 x 142 mm), fragment van een 15de eeuws hs. Volgens de Haagse *Catalogus* zou hij Minderbroeder zijn geweest, doch dit berust op een vergissing, daar hij tot de Eremieten van S. Augustinus behoorde, † 8 Juli 1357.

Voor de zusters van het Oude Convent te Weesp schreef de reeds genoemde Petrus Zwaninc het hs. der K.B., 73 G 9 en wel in 1474. Het bevat werken van Herivicus Teutonicus O.P., *Tractatus de dilectione,* van Pierre d'Ailly, *Speculum consideracionis,* van Augustinus *Meditaciones,* van Dionysius de Kartuizer, *De vita sacerdotum.*

Wat de preekliteratuur betreft, bezat de boekerij van de Tertiarissen te Weesp, Sint Jan, de *Sermones de tempore* van Jordanus van Quedlinburg (hs. 73 G 13 en 14) en nog een collectie *Sermones de tempore,* inc.: „Ecce rex tuus venit".

Het klooster Maagdendries of Sint Andries te Maastricht, sinds de 14de eeuw Tertiarissenklooster, bezat hs. 70 E 5, dat 48 *Sermoenen* in Limburgs dialect bevat en een Paasspel in Nederrijns dialect. Perk., 247 folia (262 x 183 mm) 14de eeuw.

Een Nederlandse vertaling van preken van Chrysostomus, Augus-

tinus, Gregorius, Beda, e.a., geschreven in 1466, thans K.B. 75 E 13, behoorde „toe sinte maria magdalenen susteren staende by den bervoeten broeders te Amstelredam". Papier, 149 f. (293 x 213 mm). Hs. 75 G 5 werd geschreven in 1463, bevat de *Collatien der vaderen* van Joannes Cassianus en behoorde aan de Zusters Tertiarissen van Sint Ursula te Delft. Die van Sinte Margariet te Amsterdam bezaten de homiliën van S. Gregorius de Grote in het Nederlands, hs. 73 E 17. De zusters van Sint Elisabeth te Huissen, 12 Maart 1448 gesticht bezaten de *Sermoenen* van Meyster Jordanus van Quedlinburg, Zomerstuk I, hs. 70 H 11, terwijl de „susteren van venray te iherusalem" „Dat ander somerstuck" bezaten en het S. Barbara-klooster te Amersfoort, „dat derde somerstuck der sermonen".

In hs. 133 H 2, Sermoenen van P. Theodorus de Jonge uit 1619, is o.a. bijgebonden het gedrukte werkje van Gerlach Peters, *De innighe alleensprake,* uit het Latijn vertaald door Nicasius van Heeze, de latere Martelaar van Gorcum, gedrukt te 's Hertogenbosch 1613.

Het oude Convent te Weesp bezat ook Latijnse werken b.v. Nicolaus de Hanappis, *Liber exemplorum sacre scripture*, inc.: „Creacio rerum fuit ita mirabilis". Hs. 73 G 20, papier en perk., 159 f. (215 x 147 mm), eerste helft 15de eeuw. Deze Tertiarissen bezaten ook een hs. thans K.B., 73 G 29, met stichtelijke tractaten, gebeden en gedichten van ± 1400. W. Moll[23] gaf hiervan uit het mooie lied:

„Och ghedenc mijns, lieve kint,
Ende hoe seer dat ic di hebbe gemint."

Zij bezaten eveneens het werk van Gerard van Vliederhoven, *Cordiale de IV novissimis*, maar in Nederlandse vertaling. Thans in K.B. 73 G 28, de Latijnse tekst ook in hs. 72 J 20 en 133 F 12 en samen met *De imitatione Christi* in hs. 70 H 21, waar de auteur genoemd wordt „Gherhardus de Vlederhove ordinis marie theutonicorum". Met *Sermones* en de *Stella clericorum* komt het werk nog voor in 70 E 25, eens in bezit van de Zusters Tertiarissen van Sinte Catharina te Muiden.

In hs. 75 G 8 hebben we de Nederlandse vertaling van de *Stimulus amoris,* die in het Latijn begint met de woorden „Currite undique,

gentes et miramini" en in ons hs.: „Lopet over al ghi lude ende verwondert u". Deze *Stimulus,* in het Nederlands *„een prekel der minnen"* wordt vaak aan S. Bonaventura toegeschreven of liever, er wordt fol. 118ʳ terecht gezegd: „Inden latijn is dit boec ghenoemt *stimulus amoris* ex libris bonaventura et aliis libris collectus".[24] Perk., 118 folia (168 x 122 mm), ± 1450, band 18de eeuw.

Hetzelfde werk komt voor in hs. 70 H 31, eenmaal eigendom van „die beghinen in sinte lussiien convent huus" te Haarlem. Perk., 168 folia (201 x 145 mm), ± 1450 of later.

De Tertiarissen, „besloten susteren sinte margrieten buten leyden op Rodenburch" bezaten de *Tafel van den Kerstenre gheloven"* van Dirc van Delft O.P., dat „op alre sielen dach" 1470 beëindigd werd, d.w.z. het overschrijven ervan. Thans in de K.B., hs. 70 H 30. Ook de Tertiarissen van „Sinte Katherinen Convent den besloten susteren op ten voircroft binnen der stede van haarlem" behoorde een zelfde hs. toe, thans K.B. 73 E 27. De K.B. bezit nog twee andere hss. van genoemde Tafel, hs. 133 F 18 en 73 E 26. Het werk, in vier delen uitgegeven door Dr. F. A. M. Daniëls, O.P. Antwerpen-Nijmegen 1937-39, steunt in hoofdzaak op het toen zeer verspreide en verdienstelijk werk van Hugo Ripelin, O.P. van Straatsburg, *Compendium theologicae veritatis.*[25]

Het S. Barbaraklooster te Delft bezat *Dat boec der minnen* in een band met *Dat boec van den IX velsen,* thans K.B., hs. 73 G 30, perk. samen 79 folia (145 x 102 mm), het eerste dateert van ± 1350, het tweede van ± 1400.

Een van de voortreffelijkste asceten, Otto van Passau, O.F.M., werd hier te lande veel gelezen. Zijn werk *Boeck des guldenen throens of der XXIIII olden* staat in hs. 129 C 23.

Het volgt op Thomas van Cantimpré, *Boek der Byen* (fol. 3ʳ-137ᵛ) en beslaat fol. 139ʳ-264ᵛ. De schrijver eindigde zijn werk „op sante bernaerdus Int iaer ons heren M.C.C.C.C. ende LXXXVI". Voor wie en door wie het geschreven werd, schijnt onbekend.

Het *„boec der troestinge uuter heiliger sriftueren",* hs. 132 F 17, fol 1ʳ-108ᵛ behoorde ± 1452 aan de Tertiarissen van Sint Ursula te Delft. Na dit boek volgen nog andere tractaten. Zie *Catalogus,* n. 624.

Het meergenoemde Sint Jansklooster te Weesp bezat *„een devoet boecskijn van stichtigher leringhe Ende van goede exemplen"*. hs. 73 G 31, papier, 126 folia (142 x 107 mm) uit einde 15de eeuw. „Sint Clara" te Hoorn bezat een *„boexken van der Officien ofte dienst der missen"*, geschreven in 1487 door de clerk Syvert Albertsz. Na de titel inc.: „Als ghi ter kerken gaen wilt om misse te horen. . . ." K.B., 131 H 29, papier, 61 folia (142 x 102 mm).

Een dergelijke „oefeninghe van der missen" komt voor in hs. 131 H 19, eenmaal eigendom van Katrijn gherrytsdr., Tertiaris in Sint Barbara op het Rapenburg te Leiden. Fol. 1r-44r bevat de reeds vermelde *Gulden woorden* van Br. Aegidius.[26] Papier, 159 folia (103 x 70 mm) ± 1500.

Van Marquardus van Lindau, O.F.M.[27] († 1392) bevat hs. 133 F 5 de Nederlandse vertaling van *De decem praeceptis:* „Hier beghinnen die X gheboden". Ook Leiden, Mij Ned. Lett. cod. 330 en cod. 1032, bevatten dit werk evenals Gent, H.B., cod. 1514, Berlijn, cod. 1085, Dusseldorp, cod. 24 C 3 en Keulen, Hist. Archiv, cod. W 12° 135.

Het Haagse hs. is papier, 97 folia (140 x 103 mm) van ± 1450. Na de *Tien gheboden* (fol. 1r-92r) volgt een vertaling van Suso's *Büchlein der ewigen Weisheit* (fol. 92v-97r).

De zeldzame naam Marquard werd in sommige hss. afgekort en door afschrijvers als Marcus gelezen; meer bijzonder wijs ik op het hs. van de K.B. B 74 A 50 (bij Bonmann niet vermeld) waar hij Joannes wordt genoemd. Uit het incipit *Noli timere* blijkt, dat hier fol 1r-102r, hetzelfde werk *over de Tien geboden* bedoeld is als boven en dat in München, Cgm 2928 fol. 45r wordt vermeld als „de exitu filiorum Israel, qui incipit: Noli timere", etc.

Het Haagse hs. 74 A 50 begint aldus:[28] „Hie nach get wie die kint von Ysrahel durch die wusten zugent in das gelopt lant und die X gebot sind dar inne beschlossen und dar nach wie das folck uber den Jordan kan furbasz in das gelopt lant und das zu eijn geistlichen syn hat der geistlich bruder Johannes lindaw ein barfussz und ein lerer der heyligen geschrifft. (Inc.) Noli timere Jacob sed descende in egiptum. . . .".

Dit hs. behoorde aan Johan graaf van Nassau tot Vianden en Ma-

ria van Loon, zijn huisvrouw en bevond zich in de bibliotheek van Dillenburg.

Een handschrift van de Kruisheren te Maastricht, thans K.B. 70 E 10 (*Catal.* 640), geschreven te Rossum (Gld) door Ludolf van Beesd in 1397, bevat een gedeelte van *De exterioris et interioris hominis compositione* van David van Augsburg en wel het Derde Boek *De septem processibus Religiosorum,*[29] daarna het Tweede Boek *De reformatione mentis*[30], dan Liber I, pars L., *De compositione hominis exterioris ad novitios*[31], dat ten onrechte aan S. Bernardus wordt toegeschreven, fol. 209r: „Explicit speculum beati bernardi abbatis pro informacione Juvenum". Daar David veel ontleend heeft aan de *Epistola ad fratres de monte Dei,* die aan Sint Bernardus werd toegeschreven, kon het werk van de Minderbroeder gemakkelijk op naam van Bernardus komen, ofschoon die Epistola door Willem van St.-Thierry geschreven is.[32] In hs. 73 G 36, afkomstig uit Weesp, staat onder andere gebeden ook een antiphoon en oratie ter ere van S. Franciscus: „Sinte franciscus en overtrat dat evangelium niet" (fol. 118r). Hs. 73 H 15, uit Maastricht afkomstig, bevat fol. 104r-107r *S. Franciscus vermaninghen.*[33] Het *leven van Jesus* in hs. 75 E 15 aan Bonaventura toegeschreven, is van Ludolf van Saksen. Andere hss. ervan zijn 73 H 10; 133 D 32; 73 E 7; 76 J 14; en 71 H 24, een deel van het Leven in 75 G 12.

De „broederen vander derden orden B. Francisci wonende te Maestrecht" bezaten in hs. 73 H 17 Ruusbroec, *Van den gheesteliken tabernakele en Van den XII doochcden.* Papier, 249 folia (215 x 146 mm), na 1450.

„Heer Jan brindincs collacien", Hs. 73 G 24, behoorden eens aan de „ouden susteren te Weesp".

De lekebroeder Joannes van Maastricht, O.F.M., schreef hs. 73 H 35 in 1493, papier, fol. 211 (158 x 112 mm).

Behalve *De Imitacione Christi,* hier uitdrukkelijk aan Thomas van Kempen toegekend, en andere devote tractaten bevat het hs.: *Regula et vita fratrum minorum, Testamentum B.P.N.Fr., Speculum perfectionis,* c.c. 1 en 2, *Quis sit vere frater minor, Actus sanctorum sociorum S.P.N.Fr.,* Cap. 70, een stukje over S. Dominicus en S. Franciscus, *Aurea verba sancti Egidii, Legenda sanctorum martirum*

quinque fratrum minorum, een en ander over de Onbevlekte Ontvangenis en een gebed tot S. Franciscus, inc. „O Francisce pater sancte".[34]

Van de talrijke hagiografische handschriften zijn te vermelden hs. 73 G 7, waarin ook Bonaventura, *Centiloqium* (Fol. 85^{r}-127^{r}), afkomstig uit Weesp, verder hs. 129 G 9, waarin Theodorus de Apolda, Leven van *S. Elisabeth* (fol. 1^{r}-48^{r}). Wel hetzelfde in hs. 73 G 32 en in 73 E 34: *Vanden heiligen leven Sancta Elizabethten van dueringen"* (Fol. 136^{v}-160^{v}).

In hetzelfde hs., fol. 161^{r}-169^{v}: „*Die legende der heiliger joncfrouwen Sancta Claren; Der h. maget sinte claren testament: S. claren benedixi tot horen susteren*". Dit hs. komt uit S. Berberen dael, Tertiarissenklooster te Eikendonk (N.B.). „*Sinte Claren leven in duutsche"* vinden wij in Hs. 72 J 26 (fol. 114^{v}-157^{r}) en een dito in hs. 71 H 6.

Over hss., die een leven van S. Franciscus bevatten, heeft Bonaventura Kruitwagen[35] gehandeld. Bovendien 73, E 35, *La leggenda del beato messere Sancto Franciescho.* Perk., 78 f. (302 x 220 mm) uit de 15de eeuw. Nederlands zijn hss. 75 G 13; 73 H 12; 73 E 34; 70 H 47; 70 E 16; 129 G 33.

Hs. 73 H 12 behoorde aan de Tertiarissen te Maastricht en was geschreven door Johannes van Emmreik in 1477-79; 70 E 16 behoorde aan de nonnen der Derde Orde in het Maria-klooster te Hoorn, in de 17de eeuw aan de Capucijnen te Hasselt (België). In Hs. 75 G 52 bevindt zich de *Determinatio facta in curia Romana contra dominum Ricardum Ardinachanum*[36] *archiepiscopum Hiberniae* per fratrem et magistrum Rogerum Conowey ordinis fratrum minorum ministrum ejusdem ordinis provincie Anglie pro tunc. Papier, 33 folia (203 x 140 mm) geschreven door zekere Fr. Wolfgangus, na 1450.

Hs. 70 H 38 bevat de brief van Jan Rokycana († 1471), de leider der gematigde Utraquisten of Calixtijnen in Bohemen, tegen S. Joannes van Capistrano en het antwoord van deze uit 1451 en een uit Eger (Cheb) van 1452.[37] Hetzelfde in Praag, U.B., cod. 2033 (XI. C 9), fol. 150^{r}-183^{r} en elders. De Haagse cod. is papier, 34 folia (210 x 143 mm), na 1452.

Brieven van P. Jan Brugman, O.F.M. komen voor in hs. 70 H 74,

dat misschien in de tweede helft van de 15de eeuw in Windesheim geschreven is. Perk., 125 folia (146 x 106 mm). *Epistolae.* fol. 105^r-124^r, uitgegeven door W. Moll.[38]
Regels, statuten en privilegia van Minderbroeders, Clarissen en Tertiarissen worden in verscheidene hss aangetroffen, ook in het Nederlands zoals in 75 G 63 en 133 G 1, waarin ook weer de *„gulden woerden"* van Br. Aegdius. Dit hs. behoorde in 1460 aan de Clarissen te Hoogstraten.
De voorrechten door de H. Stoel aan de Minderbroeders-Observanten verleend tussen 1415 en 1506 vindt men in K.B., hs. 71 H. 68 met een alfabetisch register opgesteld door P. Joh. Jarington, O.F.M. Het hs., papier, 169 folia (135 X 102 mm.) werd in 1502 geschreven, in 1605 gecompleteerd en was in het bezit van de Tertiarissen van het klooster *„Mons divinae gratiae"* te Maastricht. De privileges van het klooster S. Clara te Parijs staan opgetekend in hs. 71 H. 70. Het hs. is pas uit de 17de eeuw. Uit de tweede helft der 15de eeuw is hs. 132 G 44, waarin o.a. *Statuta fratrum et sororum ordinis S. Francisci de penitentia nuncupati in diocesi Trajectensi,* een bulle van Urbanus V, *Puncta in Capitulo generali ordinata* en een brief van Betgen Symonsdr. wonende in Sinte Claren cloester te Amsterdam over een erfenis.[39]
Uit het bezit van Christiaan van Adrichem, laatste rector van het Sint-Barbara-klooster te Delft stamt hs. 133 G 3: *Regula tertii ordinis S. Fr.,* statuta, enz. (Papier, 111 folia (215 X 151 mm.) uit 1574-75.
Van het reeds genoemde Oud Convent te Weesp is er nog een rekeningenboek uit de jaren 1540 tot 1570 met lacunen. Kan interessant zijn voor de kultuur-geschiedens.
Curiositeitshalve zij vermeld een hs. van G. J. Gérard uit 1800 thans K.B. 71 C 6: *Histoire abrégée de tous les ordres religieux qui ont été établis dans les Pais-Bas, contenant l'origine ou fondation de chaque couvent,* etc. Autograaf, 218 folia (330 x 200 mm.) Van dezelfde schrijver is hs. 71 C 8, een dergelijke lijst van kloosters o.a. in Ned. Limburg.
Een *kroniek*[40] van een Zuster Tertiaris „op den Ulenborch" te 's Hertogenbosch, lopende (de kroniek dan!) van 21 Juli 1566 tot 30 Januari 1576 over de troebelen aldaar, vindt men in K.B., hs.

131 H. 20, waarin ook allerlei aantekeningen o.a. over inkleding en professie van zusters (1592-1600).

Uit een en ander blijkt wel het groot belang van de handschriften der Koninklijke Bibliotheek voor de geschiedenis van de Franciscaanse spiritualiteit in de Nederlanden.

1 *Middeleeuwsche Bibliotheken,* Amsterdam 1902, 198 v.v.

2 De heer Kiezebrink, koster van de Sint Walburgis te Zutphen, had de goedheid mij alle boeken en hss. der Librije te tonen, waarvoor hem ook hier hartelijk dank zij gebracht.

3 Meinsma, blz. 291. Later werd het werk genoemd *Compendium naturalis philosophiae libri XII.* Het werd in 1530 te Antwerpen gedrukt. Zie over de auteur de monografie van P. Chrysostome de Calmpthout O.F.M. Cap., *François Titelmans de Hasselt,* Roulers-Brussel 1903.

4 Zie W. E. Smelt, *Het oud-archief van de gemeente Zutphen.* Utrecht 1941. Aan de Archivaris der gemeente Zutfen onze beleefde dank voor de inzage van enkele stukken en voor de ontvangen inlichtingen.

5 *De Tertiarissen van het Utrechtse Kapittel,* Utrecht 1939, 24.

6 *Gelre,* deel 30 (1927) 84 v.v.

7 Zie over hem o.a. *Ons geestelijk Erf,* 1 (1927) 56 v.v. en 158 v.v.

8 In de *Bibliotheca Casinensis,* voll. 1-4 (Monte Casinensi 1873-1880).

9 Zie over hem *Archivio italiano per la storia della Pieta,* I, 474 v.v.

10 Toegeschreven aan S. Joannes van Damascus. Zie Migne. Pl. 73, 443-604; E. Cosquin, *La légende des saints Barlaam et Josaphat, in Revue des questions historiques,* 28 (Paris 1880) 579-600.

11 Anagni.

12 Zie *Ons Geestelijk Erf,* 1 (1927) 56.

13 *Johannes Brugman en het leven onzer vaderen in de vijftiende eeuw.* Amsterdam 1854, 284.

14 Zie *Opera omnia,* ed. M. J. Pohl, V, 272-273. - Een en ander over dit hs. dank ik aan Dr. G. J. Lieftinck te Leiden.

15 Zie *Catalogus Codicum Manuscriptorum,* I (Hagae Comitum 1922) p. 120.

16 *Zie Monasticon Batavum,* I, 95, n. 11.

17 L. c., p. 16, n. 3.

18 ff. *Catalogus,* p. 69, n337, - Misschien de Zusters Tertiarissen van Sint Andries of Maagdendriesch te Maastricht. Zie *Monasticon Batavum,* I, blz. 140 n. 8.

19 Zie Bon. Kruitwagen in *De Kath.,* 128 (1905) 185.

20 L. c.

21 L. c., blz. 174 v.v.

[22] Cfr. U. Smeets, O.F.M., *Lineamenta bibliographiae scotisticae,* Romae 1942, 31 n. 133 v.v. en p. 146 n. 1053, waar Brulefers *Opuscula theologica* vermeld worden (Parisiis 1500).

[23] *Johannes Brugman,* l.c., II, 182 v.v. Verdere literatuur in *Catalogus,* l.c., p. 157, n. 589.

[24] Meermalen gedrukt o.a. in de *Opera omnia S. Bonav.*, ed. Vaticana, VII, 205 ss. en ed. Paris., XII, 631 ss. Een andere *Stimulus,* „editus a quodam abbate Cysterciensis ordinis" begint: „Jesum Nazarenum a Judaeis innocenter condemnatum". Nog een andere begint: „Amor sponte cor afficit". Deze is grotendeels ontleend aan S. Bernardus, *Super Cantica* (PL. 183, 1181). Een vierde begint: „Primo studeat quantum possit", geschreven door Jacob van Milaan, O.F.M., uitgegeven in de *Bibl. Franc. Ascetica Medii Aevi.* tom. IV (Ad Claras Aquas 1905).

[25] Uitgave o.a. Venetiis 1575. Zie ook J. van Mierlo. *De letterkunde van de middeleeuwen,*[2] II, z.j., 85 v.v.

[26] Andere hss. bij Kruitwagen, l.c., 185. - De *Dicta B. Aegidii Assisiensis* werden uitgegeven te Quaracchi in de *Bibl. Franc. Asc.medii Aevi,* III, 1905.

[27] Cf. O. Bonmann, O.F.M., *Marquard von Lindau und sein literarischer Nachlass* in Franz. Studien, 21 (1934) 315 v.v.

[28] *Catalogus,* n. 639.

[29] Ed. Quaracchi 1899, 161 v.v.

[30] L.c., 63 v.v.

[31] L.c., 3 v.v.

[32] *Zie Etudes Franciscaines,* 45 (1933) 330-347.

[33] *Verba admonitionis S.P.N. Francisci in Opuscula S.P.N. Fr. Bibl. Franc. Asc. medii aevi,* I (Quaracchi 1904) 3 v.v. Cf. Kruitwagen, l.c., 164, n. 3.

[34] Andere hss. vermeld bij Kruitwagen. l.c., 179, nota 1.

[35] L.c., 156 v.v.

[36] Van Armagh (Ierland). Deze aartsbisschop maakte ± 1350 bezwaar tegen de rechten der mendicanten hun door Benedictus XI en Clemens V verleend.

[37] Uitgegeven door Valouch, *Zivot Svc Kapistrana,* Brne (Brünn) 1858.

[38] L.c., I, 198-221.

[39] Catalogus, p. 295, n. 886.

[40] Uitgegeven door Hermans, *Prov. Gen. in N.B.,* I, blz. XLV, n. 18. *Catal,* n. 954.

TESTAMENTEN VAN RELIGIEUSEN VAN HET KLOOSTER CALVARIENBERG OF DE COMMEL TE MAASTRICHT

DOOR JAN VERZIJL

I. TESTAMENT VAN ELISABETH STROUVEN

Ik heb altijd veel belang gesteld in de levensgeschiedenis der stichteres van het klooster „Calvariënberg", wier naam te Maastricht in ere wordt gehouden door de naar haar genoemde Elisabeth Strouvenlaan.

Wie denkt thans nog aan haar? Die vrome vrouw, welke zich gedurende de jaren 1633-1634, toen hier ter stede de pest regeerde, zo verdienstelijk heeft gemaakt door het verplegen van haar zieke medeburgers en van de soldaten van het garnizoen.

Zij aanschouwde op 24 Januari 1600 te Maastricht het levenslicht en werd op dezelfde dag in de Sint Nicolaaskerk aldaar gedoopt.

Haar vader Petrus Strouven was schoenmaker van beroep en woonde in het hoekhuis van de Kerssenmarkt, genaamd „de Leers", naast het huis geheten „het Steynen Raet", gelegen op de Maastrichter Brugstraat, waarvan de helft toebehoorde aan Jan Cornet, burger van de stad Frankfort, die op 4 Juni 1611 die helft overdroeg aan Mr. Guilliaem van den Dries, apotheker, en diens huisvrouw Catrijn Fabers.[1]

Ook een akte van 8 Januari 1655 geeft ons nadere inlichtingen over de juiste ligging van het huis. Op die datum nam nl. Mr. Guilliam van den Dries, apotheker, gehuwd met Catharina Creijen, op van de Hoogschout Claude de la Montaigne, een som van 600 gulden brabants Maastrichter cours, onder obligatie van zijn woonhuis genaamd „het Steenen Huis", van achteren ter zijden afwaarts uitkomende op de „Keerssenmerckt', voorhoofd op de Brugstraat en ter bruggewaarts, reigenoten het huis genaamd „De Goesentoren", toebehorende Andries van den Biessen ter eenre en Peter Strouven de Jonge, eigenaar van het orthuis „de Leers" naar de Markt, ter andere zijde.[2]

Zoals men uit de akte kan zien, is het huis voorheen „het Steenen Rad" geheten, van naam veranderd.

Peter Strouven de Jonge, die evenals zijn vader het beroep van

schoenmaker uitoefende, was een halfbroeder van Elisabeth. Hij was op 13 October 1608 in de Sint Nicolaaskerk te Maastricht gedoopt als zoon van Petrus Strouven en diens tweede echtgenote Barbara van der Heyden. Hij huwde eerst op 6 Januari 1636 (St. Nic.) met Elisabeth van den Broeck; daarna op 15 April 1653 (St. Nic.) met Agnes Lenssen of Linssens.

Hij werd op 27 Juli 1680 in de Sint Nicolaaskerk begraven.

Over de juiste familienaam der moeder van Elisabeth Strouven verkeerde ik lange tijd in onzekerheid, tot dat ten slotte een akte voorkomende in het Gichtregister van het Brabants Hooggerecht uitsluitsel gaf.

Op 18 October 1608 werd nl. een accoord gesloten tussen Keerst Beckers, als vader en voogd van zijn kinderen ter eenre, en Peter Strouven, des voorschreven Keerst zwager, ook als vader en voogd van zijn kinderen, en Jan Lorers en Mechtelt diens zuster, ter andere zijde, aangaande vierhonderd gulden brabants staande ter rente op een huis toebehorende Oeff Franck, welke 400 gulden aan hen partijen waren aangestorven na de dood van Mey van Can.[3]

Deze Mey van Can, die de moeder was van Ida Beckers, de vrouw van Petrus Strouven, komt op 16 Januari 1594 in de St. Nic. onder de naam van Maria Beckers als doopgetuige voor bij de doop van haar kleinkind Maria Strouven, de zuster van Elisabeth Strouven; terwijl Keerst Beckers, de zwager van Petrus Strouven, op 24 Januari 1600 (St. Nic.) de peter is van Elisabeth Strouven zelf.

Op 13 Juli 1611 bekende Petrus Strouven van zijn zwager Christiaan of Keerst Beckers een som van 400 gulden ontvangen te hebben. Op dezelfde dag komt hij met Niclaes Spauwen en Lambrecht van Boeckel voor als voogd der kinderen van Keerst Beckers en diens vrouw Agnes Linssen zaliger.[4]

Na de dood van zijn tweede echtgenote Barbara van der Heyden, hertrouwde Petrus Strouven in derde huwelijk op 22 Sept. 1619 (St. Nic.) met Anna van der Sleyden, uit welk huwelijk een zoon Joannes Strouven, ged. Maastricht (St. Nic.) 6 Sept. 1621, overl. vóór 1670, die evenals zijn vader schoenmaker was en in 1645 gehuwd was met Catharina Monart Petrusdr. uit Luik.

De vader van Elisabeth Strouven werd 31 Augustus 1633 op het kerkhof van de Commel begraven.

Toen Elisabeth Strouven omtrent 44 jaren oud was, werd zij „met een swaere sieckte bevangen" en besloot zij haar testament te maken. Dit gebeurde op 21 October 1644.[5]
Zij overleed 23 October 1661 en werd eerst op het kerkhof van de Commel begraven. Haar grafsteen en gebeente werd later naar de Sint Nicolaaskerk overgebracht. Toen die kerk in 1838 moest worden afgebroken, zijn steen en gebeenten naar de crypte van de O. L. Vr. Kerk overgebracht, waar de steen in 1892 in een muur werd ingemetseld en de eerbiedwaardige overblijfselen van de stichteres van Calvariënberg, met die van drie anderen thans nog rusten in onderscheiden loden kistjes in het midden van de crypte.[6]

In den naeme des Heeren Amen.
Condt ende kennelijck sij eenen yegelyck die dit tegenwordich instr(ument) sullen sien oft hooren lesen, hoedat in het jaer Ons Heeren XVIc. vier en veertich den een ende twintichsten octobris voor mij onderss. notaris binnen de stadt van Maestricht residerende ende int bywesen der geloeffw: getuygen hieronder gemelt, is erschenen die eerbare jonge dochter Elisabeth Strouven woonende op den Commel binnen dese stadt van Maestricht, out sijnde ontrent vier ende veertich jaer, die welcke bevangen sijnde met een swaere sieckte, nochtans daerbij haer verstant, memorie ende vijff sinnen in alles noch wel machtich, heeft goet ende geraeden gevonden bij goeden tijden haer testament te maecken, gelijck als sij maeckt mits desen in die naervolgende manieren:
Revoceerende hiermede alle haer voorgaende testamenten voor datum van desen gemaeckt ende begeerende wel expresselijck, dat dit tegenwordich haer testament sijn volcomen effect sal sorteren, t'sij bij forme van testamente, codicille oft andersints in de alderbeste forme, gelijck als datselven soude meugen geschieden, al waer het saecke oock dat eenige clausulen oft conditiën van rechtswegen gerequireert hier in en waeren niet geobserveert, houdende alle die selve (: soo nodich sijnde:) hiermede voor geinsereert.
In den eersten aengaende haer arme siele, soo wanneer die van dese werelt sal comen te scheyden, soo beveelt sij testatrice die selve aen Godt van hemelrijck, Maria Sijne gebenedijde moeder, ende alle Godts lieve heyligen, om in de eeuwige blydtschap des hemels ont-

fangen te meugen worden, ende dat haer lichaem gestelt sal worden ter gewijder aerden naer die oude costume van de H. Catholijcke kercke.
Laetende aen de bouwe van St. Lambrecht kercke tot Luijck voor haer onbekende schult eenen reael eens:
Voorders aengaende haere tijdelijcke goederen haer van Godt almachtich verleent, soe laet sij testatrice aen haeren rechten broeder Peter Strouven den ouden, woonende tegenwordich in de Wolffstraet tegenover die Leerse die weerde van een dobbel ducaet eens.
Item soo laet sij testatrice alnoch aen haere rechte suster Maria Strouven, woonende tegenwordich op den Commel, die weerde eensgelijck van een dobbel ducaet eens.
Ende van de meerreste van alle haere tijdelijcke goederen soo erven als gereden hoedanich dat die selven souden meugen wesen, geene vuytgesondert, soo wel van haere patrimoniele goederen, als oock bij haer testatrice in haeren leven vercregen ende geacquesteert, namentlijck van de goederen tot Boomershoven, Housselt, ende buijten Wijck gelegen, ende oock in den graefschap van den Vroenhoff, ende voorts van alle anderen ter wat plaetsen die selven souden meugen gelegen zijn (: die daerboven alnoch int besonder van allen die goederen die welcke bij testament van de deuchtsaeme Elysabeth Dries saliger jonge dochter, gestorven op den Commel aen haer testatrice gelaeten sijnde volgens d'acte van t'testament int jaer 1631 den 18 April bij de voorss. Elisabeth Dries gemaeckt ende voor die Heeren schepenen van dese stadt gerealiseert ende in hoede van recht gekeert int jaere 1633 den vijffden Julij:) soo verclaert sij testatrice ende institueert voor haere wettige erffgenaemen Joffrouwe Anna Dries, weduwe wijlen Mathys van den Wijer, in sijnen leven gewesen paymr. deser stadt; item die eerbaeren Anna Prunen ende Catharina Schellarts jonge dochters, woonende tegenwoordich op die Commel, soo t'saemen als oock in cas van afflijvicheydt een yegelijck van hun dryen int besonder.
Ordonnerende daerbeneffens dat ingeval yemant van dese drye persoonen, haere genoempde erffgenaemen, quaeme afflivich te worden dat die overblijvende, t'sij eene oft twee, sal hebben die macht ende authoriteijt met raet ende advis van de Heeren executeurs hier naer te noemen, om eenen off twe andere getrouwe per-

sonen aen te nemen, ende te stellen int recht van de afflijvigen.
Alles nochtans met desen verstande ende conditie, dat die gemelde haere erffenaemen allen dese vss. goederen schuldich sullen wesen op last van hunne conscientie naer hun besten vermogen te imploijeren tot alsulcken eijnde, als sij testatrice aen dese gemelde erffgenamen heeft verclaert, gelijck sij oock datselve vastelijcke is geloovende ende betrouwende, dat sij oock sullen getrouwelijck achtervolgen ende hun salicheyt betrachten.
Ende opdat desen haeren vuytersten wille ende erffenisse naer den willen van haer testatrice bester, vaster, ende seeckerlijcker mach volbrocht ende geëffectueert worden, heeft sij testatrice, beneffens haere gemelde erffenaemen tot testamenteur ende raet gecosen ende genoempt den Eerw. Heer Andries van Hees, Canoninck van St. Servaes, ende den Eerentfesten Heer Andrie Bouwens in der Rechten Licentiaet, mitsgaders den Eerentfesten Jan Philippens, begerende ende verseuckende, dat vss. Heeren t'selve alsoo believen t'aenveirden, ende ten effecte te brengen, tot meerdere eere ende glorie Godts.
Ende bijgeval, dat een off twee van de gemelde Heeren executeurs oock quamen afflivich te worden, soo sullen haere gemelde erffgenaemen metten levenden executeurs oft executeur, die macht ende authoriteyt hebben, om eenen off twee in plaetse van de afflijvige aen te nemen, ende te verkiesen in alderbeste veugen ende manieren.
Aldus gedaen ende gepasseert binnen der stadt van Maestricht, op den Commel, plaetse van haer testatrice wooninge, in de camer aldernaest de keucken, op dach, maent, ende jaer voorgenoempt int bijwesen van de eerw. Heer Jan Schellaert, Canoninck van St. Servaes ende Heer Peter Vincq Capellaen, getuijgen hiertoe sonderlinge geroepen ende gebeden, die welcke dese minute met die testatrice met hun eijgene handt hebben onderteeckent.

(w.g.) Dit is mijnnen utersten wille.
Elisabeth Strouven.
Jan Schellaerts, getuijghe.
Peter Vinck als getuijghe.

Chr. Veestraten N(ota)rius Pubs. Quod Attestor.

II. TESTAMENT VAN MARIA STROUVEN.

Maria Strouven, de oudere zuster van Elisabeth, aanschouwde op 16 Januari 1594 te Maastricht het levenslicht, en werd op die dag in de Sint Nicolaaskerk gedoopt. Zij was één der eerste volgelingen van haar zuster Elisabeth Strouven, als zuster in het klooster Calvariënberg.

Op 2 Mei 1663 maakte zij haar testament, dat hieronder volgt.[6]

Haar overlijden heb ik te Maastricht niet gevonden. Vermoedelijk overleed zij te Housselt.

In haar testament noemt zij haar broeder Peter Strouven de Oude, burger van de stad Maastricht. Deze wordt „de Oude" genoemd ter onderscheiding van zijn gelijknamige halfbroeder, die meestal als „de Jonge" in diverse akten voorkomt.

Hij was brouwer van beroep, lid van het brouwersgilde, van welk ambacht hij ook gildemeester was. Hij was eigenaar van het huis „De Sonne" gelegen in de Wolfstraat, ter eenre zijde het „Hulte Huys", ter andere zijde het huis genaamd „het Vercken". Op 17 Juli 1668 deed hij afstand van de tocht of het vruchtgebruik daaraan, ten behoeve van zijn enige dochter Ida Strouven, die toen het huis overdroeg aan Johan Vorsterman en Anna Proenen, diens huisvrouw, in ruil voor diens huis in de Witmakerstraat genaamd „de Adel", reigenoot ter eenre de „Poort van Vleytingen", ter andere zijde de erfgenamen van de Heer advocaat Jacob van Brienen.[7]

Een ander huis, aan hem toebehorend, was het huis „t'Ossenheut" of „'t Ossenhoofd", eveneens in de Wolfstraat gelegen. Hij verhuurde op 26 December 1676, bijgestaan door zijn dochter Ida Strouven, jonge dochter, dit huis met het panhuis, grote hof en appendentiën, behalve de achterste plaats of woonhuis „om hun daerinne te ritereren", toen bewoond door de Eerw. Heer Jan Dorne, kapelaan der Collegiale kerk van O. L. Vrouw,[8] aan de brouwer Machiel Coenegrachts.[9]

Petrus Strouven de Oude, ged. Maastricht (St. Nic.) 10 Maart 1597, begr. idem 23 December 1685, huwde Maastricht (St. Nic.) 27 Februari 1623 Anna Sallems, waarvan: 1. Petrus Strouven, ged. Maastricht (St. Nic.) 15 December 1623. 2. Matthias Strouven, ged. Maastricht (St. Nic.) 15 Januari 1626. 3. Melchior Strouven, ged.

Maastricht (St. Nic.) 27 Februari 1632. Zijn meter was Elisabeth Strouven. 4. Ida Strouven, ged. Maastricht (St. Nic.) 21 April 1634, begr. idem 1 April 1706, ongehuwd.

Op huyden den tweeden dach Maij 1663 Comparerende voor mij onderss. oepenbaer Notaris in presentie van die geloffweerdige getuijgen naergenoempt d'Eerbare Sustere Maijken Strouven Religieuse des Closters der Berg van Calvariën binnen Housselt Lande van Luijdick, cranck te bedde liggende nochtans haere memorie ende verstant overall wel machtich weesende, gelijck dat genochsaem schijnende ende blijckende is, de welcke overdenkende de broesheijt der menschelijcker naturen ende datter nijet seeckerder en is dan de doot ende nijet onseeckerde dan de uijre derselver, nijet willende daeromme scheijden vuijt dese werelt sonder ierst ende voor all te disponeren van haere tijdelijcke goederen haere bij Godt Almachtich op deser aerden verleent.
Eerstelijck bevelende haere ziele aen Godt Almachtich ende sijne gebenedide Moeder, soo wanneer dije uijt haere lichaem sal wesen gescheiden ende haere lichaem ter Christelijcke begraeffenisse bestelt met alle kerckeceremoniën daer toe noodich.
Heeft gedisponeert soo volgt.
Eerstel. legateert aen St. Lambricht bouw tot Luijck een stuijver bb. eens voor haere onbekende schult, soo sij eenighe mochte hebben.
Item laet ende legateert de voorss. Testatrice aen haeren broder Peter Strouven den alden, borger der stadt Maestricht, eenen Reliquien, dije sij tegenwoordigh is dregende, ende dat tot eene gedenckenisse ende lijffenisse.
Voorders institueert de voorn. Testatrice voor haere universele eerffg. van alle haer goederen, soo er eenighe bevonden worden, d'Eerw. Sustere Elisabeth Cappouns, Moedere des Bergh van Calvariën voorss.
Willende ende begeerende, dat dese hare dispositie ofte uijtersten wille sal stadt grijpen voor alle richters, soo geestelijcke als wereltlijcke, t'sij bij forme van Testamente, Codicille, donatie inter vivos, vel causa mortis ofte andersins in aller bester forme als t'selve beste naer rechten sal cunnen subsisteren ende toegestaen worden, nijt-

tegenstaende alle solemniteijten, naer rechtweghen gerequireert hierinne nijet en waren geobserveert, deselve mits desen wel expresselijck derogerende ende insererende.
Voorts verclaert te revoceren alel voorgaende dispositiën soo daer eenighe mochten wesen aen ijmandt gedaen behalven die donatie iertijts deur haer testatrice gedaen aen haren broder Peter Strouven voorss. van weghen eenighe goderen op haer gedevolveert bij affsterven van haeren oom zalr. Matthijs Strouven, wel verstaende alleenlijcke aengaende die landeriën ende erven, die sij alnoch voor goet is haldende.
Consenterende hieraff van mij, Notario te worden gemaeckt een oepenbaer instrument in behoerlijcker forma.
Is aldus gedaen ende geschiet binnen Housselt op dagh ende dato ut supra, ter presentie van d'Eerss. Peter Petersen ende Leonardt Everarts beyde steenmetsers van hunne handtwercke, als getuijghen hiertoe geroepen ende gebeden, die dese neffens de Testatrice ende mij notaris hebben onderteeckent ende met hun handtmerck bevesticht.

(w.get.) Maria Strouven.
peeter peetersen.
dit is t'teeken + van Leonart.
Everats qui scribere nescit.
Quid Attestor
Guil. Bodson Nots pubs sst.

1 No. 6422 Gichtregister Brabantsch Hooggerecht Maastricht 1608-1611, niet gefolieerd.
2 Portef. 1139. Minuten Notaris Lambert de Visch Maastricht 1655-1657.
3 Als voetnoot 1.
4 Portef. 1154. Minuten Notaris Christianus Veestraten Maastricht 1644-1650.
5 Zie over haar: Ad. Welters in „De Nedermaas" II (1924-25), blz. 20-23; 32-35 en eveneens in „Limburger Koerier" dd. 23 Maart 1928 sq.; L. J. Blonden, De Straatnamen van Maastricht (Maastricht 1933), blz. 41; dez., in „Nieuw Biogr. Woordenboek, deel X (1937), kol. 986-987; eveneens artikelen in „Limburger Koerier" van 4, 5 en 6 Jan. 1951.
6 Portef. 1317. Minuten Notaris Guillielmus Bodson Maastricht 1661-1664.
7 Portef. 1311. Minuten Notaris Henricus van der Stam Maastricht 1665-1668.
8 Jan Dorne (van Doorne, Pinnot, a Spina), ged. Maastricht (St. Nic.) 8 Juni 1635, was de zoon van Egidius en Barbara Strouven. Zijn moeder was een halfzusters van Petrus Strouven de Oude; zij werd gedoopt te Maastricht (St. Nic 26 Augustus 1610, als dochter van Petrus Strouven en diens tweede echtgenote Barbara van der Heyden.
9 Portef. 1321. Minuten Notaris Guillielmus Bodson Maastricht 1674-1676.

FRANCISCANA IN COLLECTIE W. J. R. DREESMANN TE AMSTERDAM

DOOR P. DALMATIUS VAN HEEL O.F.M. †

Het is bekend, dat de Heer W. J. R. Dreesmann z.g. te Amsterdam een bijzonder rijke verzameling bezat van alles, wat betrekking heeft op Amsterdam. Van die collectie: schilderijen, tekeningen, prenten, boeken, glas en zilverwerk is een met zorg bewerkte catalogus verschenen, drie delen in folio met vele afbeeldingen, ook in kleuren.[1] De Heer Mr. Wolpert J. Vroom te Amsterdam was zo welwillend ons die catalogus ter inzage te zenden en wij tekenden het volgende daaruit aan.

Deel I: Prenten:

blz. 127:

Het Rokin met de voormalige Boomskerk. Aquarel door Herman M. J. Misset, 1896, h. 34, br. 63 cm.

De Boom, Rokkin, h. 4, br. 7 cm.

De Boomskerk op het Rokin vóór 1840, h. 10, br. 10 cm.

Nauwkeurig gezigt van de nieuwe verbouwde Rooms Catholyke Kerk t'Boompje, h. 35, br. 41 cm (gekleurd exemplaar) met gedicht.

Dezelfde als voorgaande, ongekleurd.

Foto's der Boomskerk, waarvan 3 interieur en 2 exterieur-opnamen. Vier negatieven hiervan zijn in de collectie aanwezig.

blz. 146:

Minderbroeders Klooster, h. 10, br. 12,5 cm.

Het Minderbroedersklooster, zoo als het zig Vertoonde inden Jaare 1578 binnen Amsterdam, door J. Verstegen, naar een schets van de Heer Schoemaker C. Philips Jzn sculpsit, h. 14, br. 20 cm.

t'Minnebroers Klooster, was gelegen omtrent de Bloed- en Monnike-straaten, voerende de laatste van dit Klooster de naam, h. 27, br. 17 cm.

t' Minnebroeders Klooster Anno 1544, h. 10, br. 12,5 cm.

blz. 274:

De Houtgracht met de R.K. Mozes en Ääronskerk over het water gezien. Gekleurde tekening door W. Hekking Jr., h. 11,5, br. 18 cm.
blz. 278:

De R.K. Mozes en Äaron's Kerk (aan de Houtmarkt). Litho naar J. Hilverdink, h. 16, br. 10 cm.
Houtgracht - Mozes en Äaron Kerk. Gekleurde litho naar W. Hekking Jr. h. 12, br. 18 cm.
Mozes en Äaronskerk, Staalgravure, L. Rohbock del., L. Thümling sculp., h. 14, 5, br. 11 cm.
Dezelfde als voorgaande, andere staat.

De R.K. Mozes en Äaronskerk te Amsterdam. Litho, H. Thepas del. & lith. 1843, h. 33,5, br. 28,5 cm.
blz. 279:
De R.C. Kerk Moyzes en Aaron. Litho naar C. Springer door T. Tourmois, h. 16,5, br. 22 cm (gekleurd exemplaar).
Dezelfde als voorgaande, ongekleurd.

De R.K. Mozes en Äaronskerk van binnen, gezien naar het orgel, in twee bladen aaneen, hoogst zeldzaam, h. 74,5, br. 89 cm.
De R.K. Mozes en Äaronskerk van binnen, gezien naar het altaar, in twee bladen aaneen, hoogst zeldzaam, h. 51, br. 83,5 cm.
Processie in de Mozes en Äarons Kerk te Amsterdam. A. Hulk, P.Z. viv. del. 1784. J. L. van Beek sculp. 1784, h. 15, br. 26,5 cm.

Deel II: Prenten:
blz. 519:
Boelensz Johannes (1599-1655) Franciscaan, uit de Mozes en Äaronkerk. Gravure door C. Visscher, h. 29, br. 19 cm.
blz. 523:

Cauwenbergh Adrianus (1684-1742) Franciscaan in het Boompje. Zwarte kunstgravure door J. van Vilsteren naar J. A. Ritzart, h. 37, br. 28 cm.
blz. 530:

Giessen Arnoldus Henricus van (1798-1852) Franciscaan, sinds 1832 pastoor van de Mozes en Äaron, stichtte de kerk aan het Waterlooplein. Litho naar C. F. Philippeau, h. 23,5, br. 21 cm.
Glabbais Aegidius de (1651-1722) Franciscaan, sinds 1681 pastoor

van de Mozes en Aäron. Zwarte kunstgravure door A. van Buysen, h. 34, br. 29,5 cm.
blz. 537:
Idsert Theodorus van den (1747-1819) Franciscaan, sinds 1776 pastoor van het Boompje. Stippelgravure door D. Sluyter naar H. P. Oosterhuis, h. 30,5, br. 22 cm.
blz. 541:
Longas Josephus de (1681-1757) Franciscaan, pastoor van „het Boompje". Gravure door P. Tanjé naar J. M. Quinkhard, h. 31,5, br. 22,5 cm.
blz. 544:
Morgatius Aegidius (overleden 1691) Franciscaan, pastoor van „het Boompje". Gravure door D. met de Penningen naar B. Graat, h. 28,5, br. 20 cm.
Motmans Adrianus (1594-1652) Franciscaan, in 1632 als missionaris hier ter stede werkzaam. Gravure door Corn. Visscher, h. 20, br. 17,5 cm.
blz. 550:
Rademaker Joannes (1648-1745) Franciscaan, pastoor van de Mozes en Aäron. Zwarte kunstgravure door J. van Vilsteren, h. 25, br. 21 cm.

Deel III:
blz. 693:
J. van Straten, Beschrijving van de in den jare 1839 nog in bouw zijnde Roomsch Catholyke kerk, met twee torens, voor de gemeente Moyses en Aäron te Amsterdam, bij den Auteur (1839).
blz. 701:
Geschiedenis van de Clarissen en hare verwante orde te Amsterdam. Amsterdam Th. Bakker 1925.
blz. 780:
Het St. Clara Klooster. Gekleurde tekening van H. Spilman, h. 14, br. 20,5 cm.
blz. 781:
Het Minderbroedersklooster. Gekleurde tekening toegeschreven aan H. Spilman, h. 18, br. 20,5 cm.
blz. 790:

Het Waterlooplein met R.K. Mozes en Aäronskerk. Gekleurde tekening in zwart krijt door J. Rijlaarsdam, h. 59,5, br. 44 cm.
blz. 809:
Verguld zilveren kelk. Op de vlakken van de zeslobbige voet: de Kruisiging, de H. Franciscus, en in vier groepen de H.H. Martelaren van Gorkum, in relief om de eivormige nodus, tussen cherubs de H. Hieronymus, de H. Antonius van Padua, en de H. Clara, onder langs de cuppa, tussen gedreven cherubs drie cartouches, waarin Abraham's Offer, David, de toonbroden ontvangend, en Elias door de Engel bezocht, h. 27, diam. 16,5 cm. Merken: Amsterdam V (1651), naar alle waarschijnlijkheid door Thomas Bogaert.
Verguld zilveren ciborie. Op de vlakken van de zeslobbige voet: de Kruisiging, de H. Franciscus, en in vier groepen de H.H. Martelaren van Gorkum, in relief om de eivormige nodus, tussen cherubs de H. Clara, de H. Elisabeth van Hongarije, en de H. Elisabeth van Portugal. Onder langs de cuppa tussen gedreven cherubs, reliefs en cartouchen, voorstellende de Arke des Verbonds, de Mannaregen, en het Pascha. Om de welving van het dekselgedreven cherubsen, de lijdenswerktuigen. Daarboven een koepelvormige bekroning met bol en kruis en drie uitspringende engelenkopjes. h. 47, diam. 28,5 cm. Merken: Amsterdam X (1652), meesterteken TB (Thomas Bogaert).

1 Wij lezen in: Book Auction Sale 5th-7th October 1954 (Supplement), J. L. Beijers, Utrecht: 1256a Catalogus Verzameling Amsterdam W. J. R. Dreesmann. Amst. 1942-51. 3 vols. 4to. Buckram, back gilt. With numerous coloured and black plates. (80-100).
Sumptiously issued catalogue („Atlas van Amsterdam"; coins and medals; silver, clocks, curiosities, etc.; the library). - Printed in 350 copies. Typography C. Nypels.

DE STATIE VAN DE MINDERBROEDERS, GENAAMD „HET BOOMPJE" IN DE KALVERSTRAAT TE AMSTERDAM

DOOR P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

In zijn studie over de Statie „Het Boompje" te Amsterdam, die in onze „Bijdragen" Bundel XVI en XVII werd gepubliceerd, heeft onze betreurde confrater, Pater Dalmatius van Heel O.F.M. ook gesproken over de Kostbaarheden van deze Statie. En hij uitte de wens, dat een deskundige die eens nauwkeurig mocht beschrijven. Deze kostbaarheden zijn er velen. In Bundel XVII blzz. 214-216 wordt er een aantal vermeld. Een meer uitgebreide beschrijving van de kostbare monstrans wordt daar ook gegeven.

Het is merkwaardig te moeten constateren, dat vele oudere staties van de Minderbroeders rijk zijn voorzien geworden met vele kunstvoorwerpen, in hun kerken vond men prachtige gewaden en schoon-uitgevoerde heilige Vaten, de bibliotheken bevatten vele en kostbare werken. Dat alles is een bewijs, dat men over armoede niet te klagen heeft gehad. Dit moge zo al zijn, maar men mag daarbij niet vergeten, dat de meeste kunstschatten verworven zijn, niet door aankoop, maar door schenkingen en bij erfenissen. In vele memoriaalboeken zijn daarover aantekeningen bewaard gebleven.

Het bezit ervan en vooral ook de blijvende goede verzorging bewijst ons echter ook, dat de Minderbroeders van die tijd een goed oog hadden voor het schone en dat zij dus cultureel niet op de laagste plaats hebben gestaan.

Zij hebben getuigenis afgelegd van een goed en helder begrip voor het schone.

Om deze bewering te staven, is het ons een vreugde hier enige reproducties te mogen plaatsen van kostbaarheden uit „De Boom" van weleer en die thans nog gevonden worden in „De nieuwe Boom" te Amsterdam.

Allerlei opnamen zijn indertijd door het Rijksmuseum te Amsterdam gemaakt. In overleg met Pater Dalmatius van Heel maakte

de wetenschappelijke ambtenaar Jaap Leeuwenberg in September 1954 een keus om die in onze „Bijdragen" te plaatsen.
In grote dank mochten wij die ontvangen.
En genoemde Heer J. Leeuwenberg rangschikte die als volgt:

I. Monstrans, verguld zilver, h. 87 cm. Nederlands(?), omstreeks 1700 (Voet einde 18de eeuw).

II. Reliekhouder, waarop Sint Antonius, zilver, h. 97 cm. Antwerpen 1671-1672.

III. a. Kandelaar, zilver, h. 135 cm. Amsterdam, 2e kwart 18de eeuw.
b. Wierookvat, zilver, h. 16,5 cm. Leeuwarden, Johannes van der Lely, 1ste kwart 18de eeuw.
c. Miskelk, verguld zilver, h. 24 cm. Aken 1769.

IV. Altaarversiering (incompleet), zilver, p.m.h. 100 cm. Amsterdam; Harmanus van Nieuwenhuyse, midden 18de eeuw.

V. Hoekkastje, in Lodewijk XV stijl, Mahoniehout, p.m. 1760.

In deze volgorde volgen hier de reproducties.

A

GEESTELIJKE DOCHTERS TE VENLO

DOOR JAN VERZIJL

Geestelijke dochters, in het Latijn „filiae devotae" of enkel „devotae" waren personen, die in de wereld leefden en door de regel, b.v. derde regel van St. Franciscus, of van de Dominicanen of Karmelieten, aan die orde verbonden waren.
Het volk in onze streek noemde ze destijds, evenals nog heden „kwezels".
De namen van de geestelijke dochters, waarvan wij hier een lijst laten volgen, en die wij, zo mogelijk, voorzien hebben van genealogische en andere gegevens, vonden wij vermeld in de Venlose begrafenisregisters. Slechts bij enkelen staat vermeld volgens welke regel zij leefden.

1. Helena Hinssen, ged. 12 Jan. 1624, begr. 14 Febr. 1686, dochter van Matthias en Anna van Luick.
2. Aldegondis van Merssen (Aleidis van Meerssen), ged. 19 Sept. 1660, begr. 22 Mei 1686, dochter van Henricus en Maria Emonts.
3. Anna Bours, ged. 5 Jan. 1642, begr. 10 Nov. 1686, dochter van Joannes, soldaat onder kapitein Capott, en Maria Janssen.
4. Agnes Vonders, begr. 22 Nov. 1686.
5. Maria Segers, begr. 4 Maart 1687.
6. Anna Vissers, begr. 25 Nov. 1688.
7. Margaretha Stuenbergh, begr. 13 Aug. 1689, quesella.
8. Anna Lepin, filia devota minorita, begr. 4 Maart 1690.
9. Ida Gerits, begr. 1 Mei 1690.
10. Gertrudis Gall, begr. 13 Mei 1690.
11. Gertrudis de Groot, begr. 2 Maart 1691.
12. Maria a Beel, begr. 3 Mei 1691.
13. Maria van Hulst, begr. 23 Juli 1691.
14. Elisabeth van der Heijden, begr. 10 Sept. 1692.
15. Johanna van der Heijden, begr. 21 April 1694.

16. Anna Vissers, begr. 23 Juni 1694.
17. Catharina Janssen, begr. 19 Aug. 1695, filia devota tertia regulis Sti Francisci.
18. Maria Huyskens, begr. 18 Sept. 1695.
19. Maria Lepin, filia devota et mater minorum, begr. 18 Febr. 1696.
20. Elisabeth Fleuren, filia devota Capucinorum, begr. 9 Nov. 1697.
21. Maria van Loen, begr. 7 Febr. 1700.
22. Elisabeth Margaretha Fauconiër, begr. 7 Juni 1701.
23. Henrica van Kessel, ged. 27 Nov. 1644, begr. 18 Aug. 1702, dochter van Joannes en Leonarda Heinens.
24. Anna van Kessel, ged. 10 Nov. 1641, begr. 22 Aug. 1702, dochter van Joannes en Leonarda Heinens.
25. Maria Sweins, ged. 30 Jan. 1653, begr. 26 Aug. 1702, dochter van Matthias en Gertrudis Meijsenborch.
26. Elisabeth Aldegondis Hinssen, ged. 17 Sept. 1674, begr. 15 Sept. 1702, dochter van Arnoldus en Barbara Hacken.
27. Margaretha Ingenhuys, ged. 8 Mei 1631, begr. 14 Oct. 1702, dochter van Nicolaas en Maria van Lith.
28. Ida van Blerick, ged. 9 Nov. 1668, begr. 31 Oct. 1702, dochter van Rutgerus en Anna Tenbroeck.
29. Maria de Groot, begr. 31 Oct. 1702.
30. Helena Ketels, begr. 3 Maart 1703.
31. Sibilia Classen, filia devota minorum, begr. 19 April 1706.
32. Catharina Jonckers, begr. 24 Juli 1706.
33. Catharina van Ool, ged. 7 April 1669, begr. 16 Mei 1707, dochter van Judocus en Wilhelmina Conraetz.
34. Johanna Heutz, ged. 20 Dec. 1626, begr. 28 Jan. 1709, vidua devota, dochter van Mathias en Catharina To Houthuysen.
35. Elisabeth Kuppers, begr. 12 Nov. 1709.
36. Theodora Dielis, filia devota minorum, begr. 20 Juni 1710.
37. Ida Boudewijns, ged. 18 Mei 1652, begr. 24 Aug. 1710, dochter van Aegidius en Beatrix Meters.
38. Maria Margaretha Scherers, (Scherders), ged. 9 Maart 1667, begr. 25 Aug. 1712, dochter van Petrus en Johanna Francisca Blenckens.

39. Laurentia Ottiëns (Otgens), geb. te Blerick, begr. te Venlo 14 Sept. 1712, dochter van Petrus en Elisabeth Sanders. Zij stichtte bij testament verleden 1 Aug. 1692 voor de Blerikse schepenen Lennert Wellis en Johannes Coopmans een studiebeurs ten behoeve harer bloedverwanten.[1]
40. Johanna Pluskens, filia devota minorum, begr. 13 Jan. 1713.
41. Clara *Elisabeth* Am, ged. 28 Jan. 1666, begr. 4 April 1713, dochter van Otto en Anna Sybilla Wobbers.
42. Lucia Stam, begr. 25 Juni 1713.
43. Eleonora Duycker, ged. 27 Febr. 1660, begr. 5 Aug. 1714, dochter van Marcellus, schepen en burgemeester van Venlo, en van Maria van den Hergraeff.
44. Maria Anna Torssen, ged. 1 Maart 1680, begr. 13 Nov. 1715, dochter van Jacobus en Ida Ruys.
45. Margaretha de Laet, begr. 26 Nov. 1715.
46. Maria van Essen, begr. 27 Juli 1717.
47. Barbara Jacobs, begr. 1 Juni 1718.
48. Maria van Velden, ged. 30 Sept. 1674, begr. 26 Juni 1719, dochter van Sibertus en Aldegondis Claessen.
49. Elisabeth van Barensteen, ged. 22 Juni 1655, begr. 28 Oct. 1719, dochter van Wilhelmus en Catharina Janssen.
50. Aldegondis (Aleidis) Rivers, ged. 24 Febr. 1643, begr. 18 Dec. 1719, dochter van Henricus en Joanna van Moock.
51. Godefrida Roubbers, begr. 8 Jan. 1720.
52. Agnes Schoers, begr. 2 Maart 1720.
53. Elisabeth Swaens, ged. 28 Juni 1643, begr. 21 Maart 1720, dochter van Mathias en Wendelina Cremers.
    Op 10 Oct. 1720 deelden de kinderen van Theodorus Swaens en Mechtildis van Darth de nalatenschap hunner ouders en die van hun tante Elisabeth Swaens, geestelijke dochter.
    Deze kinderen waren: Wilhelmus Swaens, gehuwd met Geessiën Jans, wonende te Kampen; Wendelina Swaens; Helena Swaens, weduwe van Johannes Hooghsteyn; Maria Elisabeth Swaens, gehuwd met Johannes Moffin.
    De nalatenschap bestond uit de bouwhof de Groothof, gelegen in de Heerlijkheid Horst; een moeshof, groot ongeveer twaalf roeden, gelegen aan de Tiggelstraat onder de juris-

dictie der stad Venlo; de bouwhof Niemeshof, in de wandeling Ceulscheshof genoemd, gelegen in het kerspel Aldekerk; landerijen te Straelen, en de Swaenshof in de Heerlijkheid Horst.[2]

54. Anna Roien, begr. 27 Sept. 1720.
55. Maria Floris, begr. 15 Oct. 1720.
56. Maria Alberts, begr. 30 Oct. 1720.
57. Gertrudis Faessen, geb. omstr. 1666 (haar doopakte staat niet ingeschreven), begr. 6 Dec. 1720, dochter van Gerardus en Helena Cuypers.
    Op 5 Febr. 1717 droegen Matthijs Meijers en Joannes Hermans, voogden der minderjarige kinderen van Gijsbertus van Breugel en wijlen Catharina Faessen, alsmede Leonardus Faessen en Maria Stam, echtelieden; Wernerus Henricus Wassenbergh en Helena Faessen echtelieden, mitsgaders Gertrudis Faessen, bejaarde geestelijke dochter, geassisteerd bij de voorschreven Leonardus Faessen als hare gekozen momboir, over aan de koster Petrus Crijnen en Jacomina Matthijssen, echtelieden, een huis en erf gelegen aan de Helpoort, naast het huis van de aankoper ter eenre, en dat van Jacobus Schoor ter andere zijde.[5]
58. Ida Alberts, ged. 11 Nov. 1672, geestelijke dochter der Marcollen, begr. 26 Oct. 1721, dochter van Petrus en Ida Houbing.
59. Catharina van Barensteen, begr. 28 Nov. 1721.
60. Margaretha Avies, begr. 23 Febr., 1722.
61. Gertrudis Hollanders, begr. 11 April 1722.
62. Catharina Bontenakels, begr. 17 Oct. 1722.
63. Johanna Martings, begr. 12 Febr. 1723.
64. Eva Vielen, begr. 11 Juli 1723.
65. Ida Brouwer, begr. 1 Dec. 1724.
66. Lucia Daers, ged. 3 Dec. 1643, gewezen moeder van de 3de regel, begr. 20 Febr. 1725, dochter van Wilhelmus en Agnes Nooten.
67. Anna Catharina Wassenbergh, begr. 26 Jan. 1727.
68. Sibilla de Grauw, ged. 1 Dec. 1652, begr. 18 Jan. 1728, dochter van Bartholomeüs en Wilhelmina Verriet.

69. Maria van Ool, begr. 7 Maart 1728.
70. Elisabeth Bruyns, begr. 9 Sept. 1728.
71. Margaretha Alberts, ged. 21 Dec. 1662, begr. 6 Sept. 1729, dochter van Henricus en Gertrudis Verboeckhorst.
72. Elisabeth Boers, begr. 6 Dec. 1729.
73. Catharina *Agnes* Alberts, ged. 9 Juni 1696, begr. 21 Aug. 1730, dochter van Franciscus, brouwer en kwartiermeester, en Joanna Cremers.
74. Maria Elisabeth Graven, ged. Roermond 12 April 1673, begr. Venlo 10 Maart 1731, dochter van Joannes en Maria van Santfort (of van Santvliet).
75. Anna Catharina Craenen, ged. 16 Sept. 1678, begr. 9 Sept. 1731, dochter van Arnoldus en Anna Christina Liefkens.
76. Agnes Engelen, ged. 21 Aug. 1660, begr. 15 Jan. 1733, dochter van Theodorus en Agnes Couten.
77. Helena Gelissen, ged. 16 Maart 1708, begr. 10 Maart 1734, dochter van Salomon en Margaretha Staels.
78. Wilhelmina Roubberts (Robberts), ged. 28 April 1645, begr. 21 April 1734, dochter van Andreas en Catharina Jacobs, begraven bij de Eerw. Paters Minderbroeders.
79. Maria Catharina Alberts, begr. 17 Juni 1734.
80. Johanna Dinckels, ged. 10 April 1678, begr. 23 Mei 1735, dochter van Petrus en Agnes Backhuys.
81. Barbara Kinnen, begr. 13 Oct. 1735.
82. Maria Antonetta van der Straeten, ged. 14 Juli 1654, begr. 27 Maart 1736, dochter van Joannes, medicinae doctor, en Catharina Messemaeckers.
83. Catharina Terheyden, begr. 28 Maart 1736.
84. Margaretha Pauwen, begr. 15 Oct. 1736.
85. Maria Magdalena Coffers, ged. 3 Febr. 1663, begr. 30 Nov. 1736, dochter van Joannes en Magdalena Op Muysemeulen, begraven in de St. Martinuskerk.
    Bij akte verleden op 17 September 1738 voor Notaris Abraham Theeuwen te Amsterdam, deelden de erfgenamen van Maria Magdalena Coffers, in leven geestelijke dochter, hare nalatenschap.
    Deze erfgenamen waren: Peter Coffers, gehuwd met Jo-

hanna Coebergen, wonende te Boxmeer; Erick Thiers, gehuwd met Gertruid Coffers; Willem Coffers, gehuwd met Anna Columba van Leeuwen, en Gerardus Huysingh, gehuwd met Magdalena Coffers, alle drie wonende te Amsterdam; Lucas en Jan Coffers.
Willem en Magdalena Coffers waren kinderen van wijlen Jacobus Coffers; Lucas Coffers, zoon van wijlen Joannes Coffers, en Jan Coffers, zoon van wijlen Lucas Coffers.[4]

86. Hendrika Wycherdonck, begr. 7 Maart 1737. Begraven bij de Eerw. Paters Minderbroeders.
87. Gertrudis Delbeck, begr. 9 April 1737. Begraven bij de Eerw. Paters Minderbroeders.
88. Cornelia Scherders, ged. 16 Oct. 1686, begr. 26 Oct. 1740, dochter van Leonardus en Henrica van der Schrick, begraven in de St. Martinuskerk.
89. Johanna de Put, ged. 13 Juli 1670, begr. 9 Nov. 1740, dochter van Jacobus en Margaretha Boomers; begraven in de St. Martinuskerk.
90. Elisabeth Mans, ged. 14 Mei 1694, gewezen moeder van de 3de regel, begr. in de St. Martinuskerk, 5 Juli 1753, dochter van Everardus en Anna Maria Potgieters.
91. Maria Sybilla Oostermans, ged. 24 Aug. 1663, geestelijke dochter van de 3de regel van de H. Franciscus, begr. 14 Jan. 1746, dochter van Franciscus en Anna Janssen.
92. Catharina Maria Hermans, ged. 15 Jan. 1684, geestelijke dochter van de 3de regel van de H. Franciscus, begr. 12 Mei 1747, dochter van Jacobus en Petronella Noten.
93. Frederica Nelissen, ged. 2 Juni 1680, geestelijke dochter van de 3de regel, begr. 22 Mei 1753, dochter van Theodorus en Anna Cuypers.
94. Martina Truyen, geestelijke dochter van de Orde van de H. Vader Norbertus, begr. 20 Sept. 1754.
95. Anna Faessen, ged. 20 Dec. 1667, overl. 18 April 1756, dochter van Grardus en Helena Cuypers, was volgens een aantekening van een zoon van het echtpaar Mela-Verboeckhorst, in een familiechroniekje, geestelijke dochter van de 3de regel

van de H. Franciscus, en verbleef in het H. Geestklooster te Venlo.[5]

96. Cornelia Deur (Duer), ged. 10 Jan. 1695, geestelijke dochter van de 3de regel van de grote H. Vader Franciscus, begr. 31 Oct. 1757, dochter van Ambrosius en Anna van de Hal.

98. Joanna Cuypers, ged. 9 Mei 1680, geestelijke dochter van de 3de regel van de grote H. Vader Franciscus, begraven 27 December 1758 bij de Eerw. Paters Minderbroeders, dochter van Joannes en Catharina Rarix.

99. Barbara Alberts, ged. Venlo 13 Febr. 1684, overl. Roermond 25 Jan. 1759, begr. in de kerk van het Begijnhof aldaar 27 d.a.v., dochter van Joannes en Jacoba (Jacomina) Ingenroespot.
Zij deed 27 Mei 1709 haar professie als geestelijke dochter van St. Norbertus, zonder in het klooster te gaan, want zij woonde toen op de Vleeschstraat te Venlo. Later woonde zij met haar nicht Hendrika Theresia Sleurs op het Begijnhof te Roermond. Zij overleed aldaar aan een beroerte, na door de rector van het Begijnhof, de Eerw. Heer Galliot, wegens het uiterste stervensgevaar, alleen van de H. Olie te zijn voorzien. Zij werd begraven in de kerk van dit hofje, nadat de pastoor van Roermond, kanunnik J. A. Hoofs, het lijk met zijn parochiegeestelijkheid tot aan de deur der kerk van genoemd Begijnhof had begeleid.[6]

100. Christina Fycent, begr. 5 Nov. 1761.

101. Anna Kels, ged. 2 0Febr. 1674, begr. 15 Juli 1764, dochter van Petrus, rentmeester en raadsverwant der stad Venlo, en van Ida Theunissen.

102. Emerentina Weemers, filia devota norbertina, geb. verm. in 1716, begr. 27 Jan. 1782, haar doopakte staat niet ingeschreven, doch Leonardus en Mechtildis Schutz.
Haar ouders huwden te Venlo 27 Febr. 1709. Haar vader Leonardus Weemers (Wimmers), ged. 29 Dec. 1667, was de zoon van Henricus Wimmers (in de trouwakte Weijmans), die 2 Oct. 1657 huwde met Sybilla Beatrix Tibaldo, ged. 18 April 1638, dochter van Ambrosius en Lucia Soesten. Een

zuster van haar vader Lucia Weemers, ged. 12 Febr. 1677, overl. 19 Jan. 1757, was koorzuster in het Brigittinessenklooster te Kaldenkirchen bij Venlo.

103. Maria Catharina Heutz, ged. 15 Oct. 1695, geestelijke dochter van de 3de regel van de H. Franciscus, begr. 1 Aug. 1782, dochter van Mathias en Anna Catharina Coppeneurs.

[1] Zie: J. Verzijl, Laurentia Otgens, een Blerickse beurzestichter in „Nieuwe Venlosche Courant" dd. 30 April 1932; eveneens in „De Maasgouw" 53e jg. (1933), blz. 46-47.

[2] De deelingsakte staat ingeschreven in het overdrachtsregister van Horst 1709-1739.

[3] Overdrachtsregister Venlo 1714-1718.

[4] Akte overgeschreven in het overdrachtsregister van Venlo 12 Aug. 1735--10 Jan. 1741.

[5] Aantekening van wijlen Albert Wolters, pastoor van Roosteren, bij stamboom Verbroeckhorst.

[6] Zie: M. J. Janssen, Lofdicht op de professie der geestelijke dochter Barbara Alberts 27 Mei 1709 in „De Maasgouw" 23e jg. (1901), blz. 57; Doodenregister van Roermond 1750-1780

EEN OVEREENKOMST TUSSEN TERTIARISSEN VAN WORKUM EN HAAR BIECHTVADER

DOOR P. DALMATIUS VAN HEEL O.F.M.†

In Workum bestond een klooster van Tertiarissen, genaamd wel grauwe begijnen, dat stond onder de bescherming van Sint Ursula. Het ging in 1589 ten onder. Het volgend document leert ons iets van deze stichting.[1]

1519 September 19 (des manendagh nae Lamberti, episcopi et martiris). Overeenkomst tussen het Zustersklooster van de derde regel van Sint Franciscus op Maria-akker te Workum en heer Wolterus Johannis, pater en biechtvader.[2]

Erenstinghe schelinge[3] hefft daer gheweest tusken heer Wolterus Johannis, pater ende bijghvader deer susteren tho Workum, ende dath convent des sustercloester fan die deerde regel op Maria acker tho Workum,
rorende fan perceelen ende beesten, roggh, speeck ofte daerghelijck, dath die pater Wolterus hefft ghebrocht int clooster tho Workum,
welke stortinghe hebben dath convent fan dath sustercloosteer tho gheblewen by dye eerwardighe susters desselven cloester als by die gaerdiaen fan Boelswert ende die gaerdiaen fan Lyewerdt, die sijnt visitatores desselven cloesters, ende by heer Jarijch Haringhz., perpetuus vicarius bynnen Workum.
Ende dese voors.mannen hebben dese stortinghe overtractiert, examinierd ende wthsproken foer die senioren fan des convents in manier nae ghescreven.
Alsoe dath dath convent ofte suster-cloester tho Workum sullen heer Wolter horen pater ende bijchtvader betalen twie hondert clinckerden[4] ofte schulden op alduske teermin ende daghen nae ghescreven.
Int eerst soe sullen sie heer Wolter betalen des anders Pascha nae disse naeste Paeschen nae datum des brieffs twyntich klinckeerden

alle jaren tot tyen jaren tho, ist dath hyth beleweth, fiertien daghen oenbegrepen sub pena dupli, dath sijnt twye hondert klinckeerden, behalven ist dath hy by die susteren niet blijfft, soe sal men heem geven fan sijn tyllergued[5] tot onse kennighe,
anders blijfft hy meeth die susteren, soe salt daer blyven om Godes wille;
ende ist dath dye pater hieryn weerth becorth, sal hy sijn kijnt, dat daer is professijth int cloester, geven ende hefft dath gegeven ende gefftteth naw meeth desen brieve,
ende consentiert dath ende hefft dath consentiert,
ende oft die pater Wolterus dath beleffde, dath dese tyen jaer weren omghecomen ende hy sijn somme geldes hadde ontfanghen, soe willen wy ende daer clacloes[6] bezith, dath hy dath arme susters-cloester, daer syn kijnt yn is professyth, sal hy besprecken om Godes wylle opt dath sie moghen trowlick bidde foer sijn ziel ende foer die ghene, daer dath gued fan wthkomen is, die meeste part van die twiehondert klinckeerden, behalven dath hy die keer-ken ofte sijn scamele vrinden magh bespreken wal toth ffijfftijch ofte tzeestiijch klinckeerden ofte daer by;
ende waerth oeck alsoe, dath die pater eerder tijth storff, dath hy enighe penninghen fan disse foersn.somme hadde ontfanghen, sal hy nochtans daer fan moghen legaten geven, oft hy die pennighen hadde in selves hant, ende sal dath cloester betalen foer waerhaff-tighe schulden llgier;
meede soe sullen die pater ende die susteren tho frede wesen ende sullen sieck freedelijck mijnlijck meeth mankanderen holde, ende dese baer wy voors. gaerdiaenen meeth heer Jarijch oenfoerbrecke-lijck holden hebbe by een pena fan twijntijch enckel gulden, die helfft tot profijth des genen, die die baer ende zoen holt, die andeer helfft tot profijth tho tymmeringhe sinte Ghertrud kercke tot Workum sonder eerghelijck.
In een hwaerheid des baer ende brieff soe hebbe wy gaerdiaen fan Boelswert ende Lywert onze baer ende disse baer onder ghe-tekent meeth onse selvis hantscrijfft elkerlijck besonderlingh.
Ende om een mere fasticheit des brieffs ende baer soe heb ick heer Jarijch Haringhz., perpetuus vicarius disse baer besegleth meet myn selves segel ende daer tho onderghetekent meeth mijn

ghevoenlyck teken als foer een notarius int jaeer ons heren tusent ffijffhondert ende neghentien des manendagh nae Lamberti episcopi et martiris.

Ende ist dath pater Wolterus nyet by ons blijfft, soe sullen dath convent voors.heem sijn twyehondert klinckeerden bynnen twe jaer elkes jaer hondert klinckeerden betalen etc.

Ick brueder Jan van Scagen nu ter tyt guardiaen to Boelzwert beken mit dissen eygen hantschrifft ende teyken dat disse dingen alsoe geschien sijnt.

Ende ick fr. Petrus Alcke ghs. gardiaen nu ter tijt gardiaen toe Liewerden beken mit ons hantschrift ende gewoentlijck hanteycken, dat dese dinghen voerscr. aldus ghesciet sient.

1 Zie over deze stichting: Schoengen-Boeren, Monasticon Batavum I blz. 203, Supplement blz. 170. Verder Franciscaans Leven 1942 blz. 261. Archief voor de geschiedenis van het Aartsbisdom Utrecht 65 (1941) blz. 52. Bijvoegsel Kerkelijke Courant nr. 119 (9 April 1859).
2 Gemeente-Archief te Workum, Inventaris 3e afdeling I ih.
3 Schelinge - geschil, twist.
4 Clinckerden of clinkaert, clinckert - ene Bourgondische goudmunt.
5 Tilgoet - roerend goed.
6 Clacloos - onvoorwaardelijk, geheel en al.

Over het klooster te Elburg, dat aanvankelijk een Tertiarissenklooster was, schreef de Leidse Courant van 28 Maart 1954 het volgende:

Het St. Agnietenklooster te Elburg, dat in 1418 werd gesticht, doch dat reeds sinds onheugelijke tijden een troosteloze ruïne is, zal straks als gemeentehuis een unicum in Nederland zijn. Daar, waar in vroeger jaren de nonnetjes hun leven in gebed doorbrachten, zal binnen afzienbare tijd de nuchtere werkelijkheid van deze tijd overheersen. Daar zal de administratie van de gemeente worden bijgehouden en daar zullen de trouwlustige paartjes in de echt worden verbonden.
Het klooster heeft al meer politieke woelingen binnen haar veste gehad, want in het jaar 1566 overvielen de geuzen het klooster en in 1578, sloten de overgebleven kloosterlingen een overeenkomst met de stad Elburg, waarbij zij in ruil voor een vast jaarlijks inkomen afstand deden van hun bezittingen. Het was wel een wrange ervaring, dat de stad van de opbrengst van deze bezittingen de aanleg van.... bolwerken financierde.
Aanvankelijk langzaam maar daarna steeds sneller knaagde de tijd aan het bouwwerk, dat tenslotte tot een ruïne verviel. Mos begon te groeien op gewijde muren en de handelaren uit het nijvere stadje namen bijna allen een vertrek van het klooster in bezit om er materialen te bewaren of zelfs om er een ambacht in uit te oefenen.
Er waren echter nog vele mensen, die dit alles met lede ogen aanzagen, doch elke poging tot eerherstel faalden. Toen echter in 1948 de bliksem in het gebouw sloeg werd door de provincie en monumentenzorg tot restauratie besloten.
De restauratie van het oude klooster heeft vele jaren gevergd. Maar dat is geen wonder, want men heeft alles zoveel mogelijk in de oude staat teruggebracht, waarvoor uiteraard veel onderzoek- en studiewerk moest worden verricht. Waar het houtwerk zichtbaar is werd antiek eikenhout gebruikt, dat hoofdzakelijk afkomstig is

uit de Amsterdamse Eilandskerk. Het smeedwerk is bijna geheel handenarbeid.

Uit: Catalogus no. 93 van het Limburgs Antiquariaat te Maastricht vermelden wij:

198 Gezigt op 't klooster Slavante en Maastricht. De Slavante van de andere zijde te zien 1740. Kopergr. J. de Beijer, 20 x 16, oudgekleurd, op 1 bl. 12,50
199 Chateau de Lichtenberg 22 x 16. (1823) 7,50
248 Slavande et Lichtenberg; litho Madou; 21 x 23, (1840) 3,50
249 Zelfde, handgekleurd 4,50

Pater Hugolinus Lippens O.F.M. merkt in Archivum Franciscanum Historicum 1954 blz. 472 op, dat niet in het Zeelandse plaatsje Heile een Clarissenklooster bestond, maar in het Vlaamse Middelburg, dat reeds in het midden van de vijftiende eeuw van Heile was afgescheiden. Vgl. deze Bijdragen Bundel 15 blz. 338 en Bundel 14 blz. 270.

Pater J. Goyens O.F.M. publiceerde in Neerlandia Franciscana 4 (1921) blzz. 106-129: Registre de la Fraternité du Tiers-Ordre, dirigé par les Frères Minuers de Louvain, 1621-1764, een handschrift van het provinciaal archief, toen te Brussel.

Bouwgeschiedenis van den Dom te Utrecht, door Dr. N. B. Tenhaeff, Tweede Deel, Eerste stuk, Rekeningen 1395-1480. R.G.P. no. 88.
Blzz. 45-47.
Lijst van geestelijken, die hulpwerkzaamheden hebben verricht ten behoeve van de Portiuncula-aflaat (?) 1395-1396.
Opgave van in deze lijst vermelde Minderbroeders:
Frater Hermannus de Bosco.
„ Hugo, conv. Dordrecht, in termino de Voern.
„ Johannes de Aquis, in termino suo Amerfordia.
„ Wilhelmus Goyer, conv. Dordrecht.
„ Jacobus Vos, conv. Trajectensis.

Frater Romanus, partium Oestfrisie.
„ Johannes Petri, conventus Middelburgensis.
Blzz. 63-64 Rekening 1396, Juli 3-Juli 13
Exposita tempore indulgenciarum nostrarum.
Item pro expensis factis in domo prepositi Fossensis (Fosses, prov. Namen), quando fratres minores informavimus. videlicet Onscoden lectorem, fratrem Henricum de Herderwijc gardianum, Boldewinum Kuest duabus vicibus pro vino et aliis 4 florenos, etc.

Het klooster Kempen werd gesticht door milddadigheid van Nicolaus Haver, die een huis aldaar legateerde aan de Minderbroeders van Venlo in 1624. Zie Annalen des historischen Vereins für der Niederrhein 1915 blzz. 119-124.

P. Daniel van Wely O.F.M. schreef in De Maasgouw 1954 kol. 177-184 over: Bibliotheken te Weert, in beslag genomen in 1797. Het artikel bevat o.a. een schrijven van Soeur Bernardina moeder overste der Religieuse Penitente Recollectine, gedateerd Weert 15 November 1795 en handelt speciaal over de bibliotheek van het Minderbroedersklooster.

In De Volkskrant van Zaterdag 23 April 1955 begint „Het merckwaerdigste meyn bekent" aldus:
Monnikendam, dat in 1355, omstreeks Februari door Hertog Willem V tot stad werd verheven, zal deze zomer zijn 600 jarig bestaan op grootste wijze gaan vieren.
Monnikendam dankt zijn naam aan de Norbertijner monniken van Mariëngaarde, die een dijk aanlegden en een klooster stichtten op de plaats, waar nu de Grote Kerk staat.
Daarom draagt het stadswapen de afbeelding van een Norbertijner monnik.
Naast de speeltoren, boven de deur van het politieposthuis zit een wapensteen, afkomstig van de afgebroken Broeker-stadspoort. Maar boven het doophek van de Grote kerk staat een Franciscanermonnik.
Vóór 1409 voerde Monicdam echter een ander wapen, dat van Jan Persijn, Heer van Waterland: de Waterlandse zwaan met negen Andries-kruisjes.

De Maasbode van 6 November 1954 bevatte een artikel over de missionaris en ontdekkingsreiziger, Pater Louis Hennepin O.F.M.

Dictionnaire de Spiritualité ascétique et mystique Fasc. XVI-XVII bevat een leven van P. Matthias Croonenborgh door P. Matthaeus Verjans O.F.M.

In Encyclopedia Cattolica (Città del Vaticano) verschenen artikelen over: Alfonso (Alonso) di Madrid, Amando da Zierikzee, Coelde (Kolde), Theodorich, Bottens, Fulgentius, Castro, Alphonsus de, Cornelisse Dorotheus.

Dr. F. Pijper vertelde in Ned. Arch. voor K.G. N.S. 11 (1914) blzz. 1-12, hoe Willem Moll er o.a. toekwam het leven van Jan Brugman te schrijven.

Over levens van de heilige Liduina, maagd van Schiedam, speciaal dat van Jan Brugman schreef C. Nuyen in De Katholiek 150 (1916) blzz. 167-182 en 152 (1917) blzz. 108-128.

In Wetenschappelijke Tijdingen XI (1953) blzz. 214-224 schreef W. E. Hegman over Middeleeuwse levens van de H. Lidwina van Schiedam: een bibliographische bijdrage. Hij beschrijft o.a. het leven door Jan Brugman O.F.M.

Wilhelmus van de Loo, zoon van Joannes en van Joanna „praenobilis Domina de Bex", werd geboren 12 April 1792 te Sint Oedenrode. Hij begon in 1814 het noviciaat te Megen, uit welk klooster hij in Februari 1815 wegens het besluit van de „souvereine vorst" van 8 Februari 1815 moest vertrekken. Hij kwam toen te Well (L.), en legde daar bij zijn medebroeder, pastoor R. Korff zijn professie af, op 11 Juli 1815. Mgr. Caspar Maximilianus Droste zu Vischering, wijbisschop van Münster, diende hem in de kathedraal de diverse wijdingen toe en wel op 4 November 1815 - na de tonsuur - de vier kleine wijdingen en het subdiakonaat, op 7 November het diakonaat en op 8 November het priesterschap. Nog

in dezelfde maand werd hij kapelaan te 's Gravenhage, in Maart 1819 kapelaan te Rotterdam en in 1822 pastoor te Leeuwarden. Pastoor te Leeuwarden bleef hij tot aan de opheffing van de Statie 1 April 1854. Op 30 Juli kwam de brave man te Weert wonen, waar hij 11 Juni 1860 overleed.
In het aartsbisschoppelijk archief te Utrecht werd nog een briefje van hem bewaard, het luidde: Amplissime Domine, mijn kerk is te klein, 't is een oude versleten rommel. Ik moet een nieuwe kerk bouwen. Help mij.

Joannes Wiltenburg werd 20 Mei 1786 te Woerden geboren, geprofest 16 April 1810 te Megen, hij kwam in 1815 uit Megen als kapelaan te Wychen, vandaar ging hij in 1820 in Leeuwarden, Marcellus Cielen, die 26 Juli 1820 overleden was, opvolgen. Reeds spoedig ging hijzelf ook over naar het eeuwig leven, nl. 11 Mei 1822.

Catholicisme I (Paris 1948) behandelt: Castro, Alphonsus de, en III (Paris 1950) Crabbe, Petrus.

Dictionnaire Théol. Catholique XV[2] (Paris 1950) geeft bijzonderheden over Wild (Ferus), Joannes, en over Zeghers (Seghers), Nic. Tac.

Voor de K.R.O. heeft gedurende enige tijd P. Dr. Willibrord Lampen geantwoord op de vraag: Wie is mijn patroonheilige? Wij vinden het jammer, dat deze uitzending afge- of onderbroken is. Gelukkig echter, dat de rubriek nu door de pers werd overgenomen. Zo lazen wij van zijn hand in „De Gelderlander" van 24 November 1954 o.a.:
St. Franciscus Leroy was de jonge Minderbroeder Frans van Rooy of Leroy, die 9 Juli 1572 met de andere Martelaren van Gorcum te Brielle werd opgehangen. Evenmin als Sint Wivina komt hij voor in het overigens mooie werk „Saints de Belgique" van Kan. Jac. Leclerq. Sint Frans heeft een altaar in de Minderbroederskerk te Brussel-Schaerbeek, maar zoals ik kort geleden daar vernam, is er geen bijzondere verering. Zijn familiewapen was ongeveer

hetzelfde als dat van Zweden: in blauw (azuur) drie kronen van goud. Zijn overgrootmoeder heette T'Suens. Misschien heeft dit iets met Zweden te maken. Frans ging school bij de Broeders van het Gemene Leven. Hij trad in bij de Minderbroeders te 's Hertogenbosch. Nauwelijks priester gewijd werd hij naar Gorcum verplaatst. Hij was pas 24 jaar oud, toen hij voor het geloof zijn leven gaf. Toen Pater Frans de marteldood stierf, waren zijn ouders Frans Leroy en Barbel Appelmans nog in leven.

Een glasraam van Dom v. d. Mey in de kerk Linnaeusstraat te Amsterdam stelt voor de heilige Theodorus (bedoeld is Theodoricus) van der Eem, martelaar van Gorcum.

Op 22 Augustus 1479 zond de Raad van de stad Utrecht een schrijven aan „Meyster Anthonys vandenCamp, minister der provincien van Colen, vander Minrebroederoirde".
Hierin werd verzocht „eenen onser borgers zoen, gehieten broeder Jacob van der Hern uwes oerdens van uwen cloester alhier . . . . zeer gheincliniert ende gheneycht te leren ende te studeren, dien wy dan ter eren van der zelver uwer oerden ende oick ten exempel van andren onser borger kinderen daertoe gheerne beholpen ende ghevordert zagen" naar de universiteit van Parijs te zenden „om aldaer te leren ende te studeren na uwer oerden manieren ende ghewoenten".
Zie Archivum Franciscanum Historicum 1930 blzz. 426-428. S. Muller, Catalogus van het archief der stad Utrecht. Eerste afdeling, 1112-1577, Utrecht 1893 nr. 19. Tijdschrift voor geschiedenis, oudheidkunde en statistiek van Utrecht VII (1841) blz. 117.

Uit Collection of Books on Humanism Reformation. Catalogue No. 196 Internationaal Antiquariaat Menno Herzberger, Amsterdam noteren wij:

64. Bonaventura, S. Stimulus divini amoris. Antwerp., (Adr. van Bergen, ab. 1504). With nice woodcut, enclosed in a border, on title. Vellum (mod.), sm. in - 8. . . . . 265. -

This non-authentic work (see Bonaventura, Opera omnia X, 23, ed. Quaracchi, 1902) is described by Hain 3478, Campbell 349 and Stillwell B. 862 (one copy only). See also GKW. IV sub 4826. However acc. to N.-K. 464 a date of before 1500 is incorrect, as probably the book was not printed until 1504. There are only 5 copies known. Copy from the convent at Munich. On the several fly-leaves ms. copies of Indulgences of 1563, 1574 and others. Ownership's entries on title.

235. Brecht, Lev., Sylva piorum carminum. Louvain, R. Velpius for J. Waen, 1555. With nice woodcut border, by P. (van der) B(rocht), on title. Vellum (mod.).

In een brief van J. W. van Leeuwen, Uitgever te Leiden van 6 December 1906 lezen wij:

Ik ben in het bezit van een brochure: Piae Memoriae . . . . Th. v. Blitterswyck. Op blz. 272 van het werk van pater Puymbroeck wordt gezegd, „dat nergens een spoor te vinden is van die brieven" en juist al die brieven komen hierin voor, te beginnen met de brief van Willem Blitterswijck aan Cardin. Rospigliosius en het antwoord van dezen, de brieven van Th. Blitterswyck vanaf 9-20 Juli en daarna enige brieven over het overlijden. Het is uitgegeven? in 1668, althans de goedkeuring is gedagtekend: Mechelen, St. Hieronimus 1668 Laurent. Neesen. Het geheel bevat 18 bladz. 4°.

P. C. Boeren schreef in Het Boek 30 (1949) blzz. 175-225: De bibliotheek van de Brusselse kanunnik Nicolaus Clopper Senior (†1472). De cataloog ervan bevindt zich in het Archief van Sint

Gudula te Brussel Cod. Reg. 1 f. 26-31. Daarin wordt als nr. 34 vermeld: Gualterus de Ziericzee, Descriptio Terrae Sanctae.

Catalogus no. 62 van Pierre Kockx te Antwerpen bevatte volgens een oude aantekening.
Dese naervolgende sermoonen op sommighe tyden des jaers zyn ghepreekt in het clooster der Annuntiaten binnen Antwerpen, van den eerw. pater Petrus Clockerus anno 1617, die onse eerweerdighe moeder ancilla van het clooster der Annunciaten tot Brussel Catharina van Ditvelt heeft doen vuyt schreyven tot consolatio van de heylighe gemeynte anno 1655.
Op het einde van het handschrift in folio staat: gheschreven door suster Clara van Zevendonck.

In 100 old & rare Books (Cecil Woolf, London) Spring 1954 stond onder 91:
Titelman, Franciscus, Elucidatio in omnes psalmos. .a. .F. Titelmanno etc.
Folio, old sprinkled calf, gilt, woodcut initials, some of which have been, heightened and coloured, and large woodcut device of an early printing-press on the title-page. Parisiis & Lugduni, 1540. £ 1. 15 s. $ 4.90.

Veel wordt genoemd broeder Geraert. Het is een betwiste vraag, of hij mogelijk te identificeren is met Gerardus a Pomerio, die provinciaal is geweest van de Keulse provincie en in 1309 overleed. Betreffende hem zijn te noteren de artikelen: Poging om het Leven van Sinte Kerstine chronologisch te situeren door P. Lucianus Ceyssens O.F.M. in Verslagen en Mededelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal en Letterkunde IV (1950) blzz. 22-24. P. Gorissen schreef in Handelingen van de Zuid-Nederlandse Maatschappij voor Taal, Letterkunde en Geschiedenis IV (1950): Femine van Hoye en het leven van Christina de Wonderbare.

E. Longpré O.F.M. schreef over Berthold van Ratisbonne, ten onzent beter bekend als Berthold van Regensburg in Catholicisme I

(Parijs 1948) 1501-1502. Teksten van zijn preken worden gevonden bij: A. J. Gatz, Mensch, bedenk die grossen Dinge! Weisungen deutscher Prediger des hohen Mittelalters. Mainz, 1950.

Jacob van Maerlant, Sint Franciscus' Leven. Uitgegeven, ingeleid en toegelicht door P. Maximilianus O.F.M. Cap.

Franz Lambert von Avignon und Nikolaus Herborn in ihrer Stellung zum Ordensgedanken und zum Franziskanertum in besonderen door Edmund Kurten. Münster, 1950.

Op de koninklijke bibliotheek te Brussel berust een handschrift, gedateerd 1528, dat 40 preken bevat van Pater Bonaventura van Oldenzaal (ook genoemd Bonaventura Engelberti de Losser), een wijd vermaarde predikant. Het handschrift begint aldus:
Sermones quadragesimales cuilibet predicatori multum utiles numero quadraginta, quos predicavit venerabilis pater frater Bonaventura Oldenzeel in conventu fratrum Minorum in Trajecto inferioris Germanie inclite anno Domini MCCCCCXXVIII. De preken werden opgenomen, vertaald en geschreven door Frater Judocus Slo, Utrechtenaar. Zie Brom, Archivalia in Italië, nr. 1981.
J. van den Gheyn, Catalogue des Manuscrits III blz. 218. De Katholiek 1880 blz. 188. H. v. H. Historie ofte Beschryving van 't Utrechtsche Bisdom I (Leiden 1719) blz. 735-736. Franciscaans Leven 1936 blz. 24-25, 1942 blzz. 137-138.

Bijdrage tot de bio-bibliographie van Willem van Spoelberch met een kleine keur uit zijn „Gheestelijcke Dreve" door L. H. Somers, Deurne (Antwerpen). De schrijver vult met diverse gegevens aan het artikel, dat Pater Dalmatius van Heel O.F.M. schreef in onze Bijdragen 1950 blzz. 407-429. Zijn artikel verscheen in Franciscana 1954 blzz. 1-24.

De catalogus van de boekenveiling 24 en 25 Maart 1955 van J. L. Beijers te Utrecht vermeldt als nr. 522:
Soto, P. de Tractatus de institutione sacerdotum ... Adiecimus ... tractatum de modo se preparandi ad celebrandam Missam, autore

S. Bonauentura de Baleno Regio. Lovanii, H. Wellaeus, 1566, 16mo. Vellum. - Rare.

Clearancelist no. 7 A. L. van Gendt, Blaricum vermeldt onder no. 97:
Godefroy, Pierre. Die Woestijne des Heeren, Leerende hoe een goet Kersten Mensche Christum sol navolghen (etc.). Gheprint Tantwerpen, Jan Roelants, 1557. Sm. 80 ... Comp. Funck p. 321, who does not know this edition. He only mentions the editions of 1551, 1554 and 1586.

Op de bibliotheek van de Universiteit van Amsterdam zijn aanwezig:

a. Belijdenis van twee Minder-Broeders, genaemt Observanten van Keulen, voor eenige weken te Maestricht overgekomen, gestelt in de Ned. tael, soo als deselve in 't Hoochd. is uytgesproken voor het aengesight van de Gereformeerde gemeynte...... 29 Febr. 1688. Gedr. na de copy van Maastricht, 1688
b. Broertgens-kermis. Delftsche-, sijnde een refreijn of spels-gewijs verhael van de kermis, die de Minder-broeders tot Delft des jars nae de beeldestormery, 1567 gehouden hebben in haer clooster, genaemt het Broer-huys enz. Delft, 1677, 40.
c. De bekeeringe ende wederroepinghe die Lowys Du Bois van Rijssel (eertijts priester ende prediker van S. Franciscus order binnen Duynkercke/ openbaerlich binnen Leyde gedaen heeft den 3 Junij 1601. Uyt de Franc. tale overghes. Amsterdam voor Laurens Jacobsz. 1601 4o.
d. Aanwezig zijn ook vier uitgaven van de Historie van B(roer) Cornelis Adriaensen van Dordrecht, nl. Amsterdam, bij Cornel. Claesz. 1572 en 1606, Amsterdam, bij Boekholt 1698, Amsterdam 1714.

Het boek van Clemens Drees: Der Christenspiegel des Dietrich Kölde von Münster werd besproken in Archivum Franciscanum Historicum 1954 blzz. 440-441.

In Cat. 96, 1954: Eighteenth century thougt and science, offered for sale by J. L. Beijers, Utrecht komt voor:

69 Criminalprocess der P.P. Franciscaner. Strassburg, 1769.
Sehr gutes Exemplar des seltenen Buches, das auf Auszügen aus drei lateinischen Werken beruht: Reifenstuel, Van den Kerchove, De Ameno. Hayn-Gotendorf II, 352.
Pater van den Kerchove, waarvan in de bemerking sprake is, was Pater Gaudentius van den Kerchove, die tot de Vlaamse provincie van Sint Joseph behoorde, hij overleed te Brugge in 1703. Hij schreef volgens S. Dirks, Histoire littéraire et bibliographique, Antwerpen (1885) blz. 324: Methodus corrigendi regulares, seu praxis criminalis fratribus minoribus propria, omni regulari judici accommodata. Coloniae, 1712.

In Mélanges de science religieuse XI, 1954, blzz. 71-88 handelt L. Mahieu over: Un Janséniste mystique à Lille: François Desqueux. De schrijver geeft een critisch overzicht van zijn werkje: Traité de théologie mystique, waarin ook Henricus Herp O.F.M. geciteerd wordt.
P. de Leturia S.J. publiceerde in Archivo Italiano per la storia della pietà II, 1953 blzz. 1-50: Lecturas ascéticas y lecturas misticas entre los jesuitas del soiglo XVI. De verhouding van Sint Ignatius tot Henricus Herp O.F.M. wordt erin o.m. besproken. Vgl. Ons geestelijk Erf 1954 blzz. 417-418.

Bij wijze van herdenkende hulde ter gelegenheid van het vierde eeuwfeest van Leonardus Lessius' geboorte schreef Dr. A. Ampe S.J. in ons Geestelijk Erf 1954 en 1955: Marginalia Lessiana. In het eerste deel van dit artikel (Ons Geestelijk Erf 1954 blzz. 329-373) wordt op de bladzijden 345-348 gesproken over zijn lofdicht op de maagdelijkheid. Volgens de auteur kan tussen dit gedicht en een werkje van Joachim vanden Putte verband gezocht worden. Echter vergist zich de schrijver, als hij Joachim vanden Putte een Minderbroeder noemt. Deze echter behoorde tot het kapittel van de Bogarden van Zepperen. Zie deze Bijdragen Bundel XIII blzz. 105, 106, 117, 118.

Verschenen is: Jadin, Louis, Relations des Pays-Bas, de Liège et de Franche-Comité avec le Saint-Siège, d'après les „Lettere di vescovi", conservées aux Archives Vaticanes (1566-1799). Bruxelles, 27 Montagne de la Cour, 1952. (Bibliothèque de l'Institut historique belge de Rome IV).

Te Leiden verscheen in 1749: Oudheden en Gestichten van de Bisschoppelyke Stadt en Meyerye van 's Hertogenbosch.... door een liefhebber der Oudheit. Hierin:
Er waren nog twee Minderbroeders te 's Hertogenbosch werkzaam (Voorreeden blz. 5).
Er waren verschillende franciscaanse kloosters (blzz. 12-13).
Onder de vermaarde mannen, te 's Hertogenbosch geboren, wordt genoemd Willem Herinx van de Ordre der Minderbroederen, twaalfde bisschop van Yperen (blz. 17).

Martelaren van Gorcum (blzz. 17-19).
Minderbroeders e.a. verdreven in 1566 (blzz. 24-25) en in 1629 (blz. 79).
Minderbroeders te Megen blz. 240.
Joseph de Bergaigne (met kopergravure wapen) blzz. 243-255.

Overgenomen van de Nederlandse Rederijkerskamers namen verschillende schrijvers, ook Minderbroeders, een eigen zinspreuk aan. Diverse namen noemt P. Matheus Verjans O.F.M. in een artikel: Franciscaanse zinspreuken in Franciscaans Leven 18 (1935) blzz. 77-78..

Wie beïnvloedde Karel Lodewijk Grimminck's vroomheidsbeeld? door Leo Devynck. Ons geestelijk Erf 25 (1951) blzz. 44-58.

Onder de bewonderaars van Anna Bijns waren Engelbert van der Donck, de gardiaan Levinus Brechtanus en de provinciaal Henrick Pippinck. Zie Dr J. Lindeboom, Anna Bijns en haar invloed in kerkelijke kringen in Nederlands Archief voor Kerkgeschiedenis 11 (1914) blz. 324-331.

De Nieuwe Zuid-Hollander van 17 Maart 1955 wijdde een zeer waarderend en zeer sympathiek artikel aan onze „Bijdragen" Bundel XVIII.

In „De Maasbode" van 14 December 1954 gaf een correspondent onder titel: „Schiere monnik recht gedaan. . . ." het volgend bericht:
Na vele tientallen jaren te zijn gekleed geweest in een bruine pij met een bruine kap en een rozenkrans in de rechterhand te hebben gehad, en er uit te hebben gezien als een Franciscaner monnik, heeft thans de schiere monnik in het wapen van het eiland Schiermonnikoog eindelijk een nieuw habijt gekregen. Schiermonnikoog was namelijk eens, sinds de Cisterciënser monniken van het klooster Klaarkamp bij Rinsumageest het eiland in bezit namen, het eiland van de schiere of grijze monniken. Dies had de monnik in het wapen van dit land ook een grijze pij moeten dragen, hetgeen echter niet het geval was. De raad van het eiland, prijs stellend op een historisch verantwoord wapen, heeft nu wapenwijziging gevraagd en gekregen, met het gevolg, dat het wapen van de gemeente thans een omgewende monnik met tonsuur en korte bruine baard, gekleed in een grijze pij met kap, dragend om het middel een leren riem, geschoeid van sabel (zwart) vertoont, een monnik, die staat op een grasgrond, met de linkerhand omhoog geheven. Zo is dus thans Schiermonnikoog's schiere monnik recht gedaan. . .

Wij ontvingen een exemplaar van: Nieuwe Stemmen uit de vrije Gemeente Juni 1952 no. 6. Op de voorbladzijde bevindt zich een afbeelding van Sint Franciscus van Assisië, aan wie S. Frater Smid op blzz. 82-89 een artikel wijdt.

Voor franciscaanse kunstuitingen ten onzent kan men consulteren:
Timmers. J. J. M. Houten beelden. De houtsculptuur in de noordelijke Nederlanden tijdens de late middeleeuwen. Amsterdam-Antwerpen, Contact, 1949.
Gerard David - Tentoonstelling, Stedelijk Museum Brugge 1949. Brussel, Editions de la Connaissance N.V. 1949.
Matthaeus Verjans O.F.M. Het franciscaans aandeel in de kunst

van Gerard David en zijn school. Franciscana 1949 blzz. 83-95.
De Coo. Joz. Rubens' „Laatste Communie van Sint Franciscus". Kanttekeningen bij het boek van Dr J. B. Knipping. Gazet van Antwerpen 3 en 6 October 1950.

Over de Clarissen in België schreef P. Hildebrand O.F.Cap.: Ermentrude et les origines des clarisses en Belgique in Neerlandia Franciscana II (1919) blzz. 67-84.
Reeds eerder had P. David de Kok O.F.M. gepubliceerd: De origine ordinis S. Clarae in Flandria in: Archivum Franciscanum historicum VII (1914) blzz. 231-246.

Volgens een verhaal van P. Franciscus van Honsem O.F.M. (die in 1754 overleed), welk verhaal door J. Jacobus Winders werd geplaatst in het Registrum de Missione (Archief O.F.M. Weert) vertelde P. Donatus van Adrichem over: Een nieuwe devotie door de vee-ziekte van 1744 in Archief.... Utrecht 42 (1916) blzz. 373-383.

Over de verering van de zoete Naam Jesus in de Nederlanden schreef P. Bonaventura Kruitwagen een artikel in Neerlandia Franciscana I (1914) blzz. 329-357.

P. David de Kok O.F.M. schreef in Het Boek deel IX blzz. 321-326 over: De zegen van S. Clara in het Oud-Nederlandsch.

Uit het Register op de historische artikelen in 200 jaargangen van Leeuwarder Courant door J. J. Kalma (Leeuwarden 1952) vermelden wij:
Bartstra. D. De Minrebroederskerk te Bolsward. 1903, 7 December.
Buytenen. M. P. van-. Het Minrebroedersklooster te Bolsward in de 14e eeuw, 1951, 22 September.
Eekhoff. W. Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden. 1845, 10 Juni.
Halbertsma. H. Broerekerk en Broereklooster. 1952, 25 April.
Hallema. A. Kerkelijk Friesland in de Middeleeuwen. 1917, 9 Mei.
Hallema. A. Historiographie en onze Friese kloosters. 1917, 25 Augustus.

Hallema. A. Geestelijke broederschappen. 1917, 29 December.
Hallema. A. Een tijdgedicht van een Franeker priester. 1918, 9 Februari.
Halmael. A. van-. Kerken, kloosters, gasthuizen binnen Leeuwarden. 1832, 14 en 21 Augustus.
Heemstra. M. J. baronesse van-. Klopjes te Haarlem. 1947, 29 November.
Jager. J. T. de-. De wite susters fan Sigerswâld. 1947, 25 October, 13 November.
Jansen. P. Twijgjes van den ouden Frieschen Stam. 1902-1906 passim.
Jansen. P. Opkomst en bloei der oude Friese steden. 1912-1916 passim.
Kalma. J. J. Roomse opstand(?) in 1734. 1952, 13 Maart.
Koldijk. S. Oud-Friesland. - Van Friesche steden en dorpen, merkwaardige gebouwen en hun geschiedenis. 1924-1926 passim.
Koldijk. S. Bolsward, Broerekerk. 1925 12 November.
Kuile. Dr E. H. ter-. De oude kerken van Leeuwarden. 1935, 30 Augustus.
Roosma. S. Kloosters in Friesland. 1940, 18 Mei.
Siemelink. T. J. De „Hel", het „Heidenschap" en het „Orsulaklooster" bij Workum. 1901, 15 Maart.
Sierksma-Zeeff. Berber J. Friese watergeuzen bij Den Briel. 1950, 30 Maart.
Waringa. N. J. Tussen Flie en Lauwers. 1927-1937 passim.
Waringa. N. J. Leeuwarden. St. Annaklooster. 1935, 12 October.
Waringa, N. J. Leeuwarden, Klooster Galilea. 1935, 26 October.
Waringa. N. J. Leeuwarden. Roomse gemeente. 1936, 15 Februari.
Waringa. N. J. Roomse Kerk. 1936, 29 Februari, 14 Maart.
Winkler. Johan. De Hel, het Heidenschap en het Sint Ursulaklooster bij Workum. 1901, 1 April.
Brugman in Friesland. 1830, 31 Mei.
Johannes Brugman. 1878, 22 September.
Bolsward, Broerekerk. 1901, 19 November, 1902, 4 April, 1903, 25 Juli, 7 en 14 December, 1907, 12 September. Verkoopplannen. 1900, 27 September, 5 October. Restauratie. 1906, 10 December.

Bolsward, Franciscanessen. 1950, 25 April.
Leeuwarden, Kerken, Kloosters. 1882, 16 en 23 Februari, 1 Maart.
Leeuwarden, Muurschilderingen Galileërkerk. 1941, 11 April.
Siegerswolde, klooster. 1880, 1 April. 1947, 25 October, 13 November.

Over: Cisterciënsers en Minderbroeders in de 13e eeuw deelde P. Elpidius Bruna O.F.M. het volgende mede.

Bij het snuffelen in het zeven-delig werk: D. Josephus Canivez O.C.R. Statuta Capitulorum Generalium Ordinis Cisterciënsis ab anno 1116 ad annum 1786 (Louvain, Bureau de la Revue, 1933 vv) naar gegevens over de middeleeuwse Friese Cisterciënserkloosters, namen wij en passant enige besluiten over, die betrekking hebben op de relaties tussen de Cisterciënser- en Minderbroedersorde in de eerste eeuw van het bestaan van onze orde.
Omdat dit grote werk niet voor eenieder gemakkelijk toegankelijk is, geven wij hier letterlijk weer, wat wij vonden.

1223, no. 12. Monachi vel conversi, qui ad ordinem Praedicatorum vel Fratrum Minorum transierunt, habeantur pro fugitivis.
Canivez, II, 24.

1236. no. 1. Commemoratio beati Francisci et Sanctae Elisabeth in Martyrologiis et in Kalendariis conscribatur et pronuncietur hoc modo: Quarto nonas octobris depositio beati Francisci; tertio decimo kalendas decembris depositio sanctae Elisabeth.
Canivez, II. 152.

1242, no. 2. De Beato Francisco, confessore, quarto nonas Octobris, commemoratio fiat, collecta, *Deus qui nos beati Francisci . . .*
Canivez, II. 65.

1242.42 Injungitur de Bellebecco (Beaubec in Normandië) et Vallium Sarnai (Vaux de Cernay) abbatibus ut ex parte capituli Generalis ad fratres Praedicatores et Minores accedant Parisiis commorantes, et verbis efficacibus ipsos rogent, moneant et inducant ne personas Ordinis nostri professos in suo recipiant vel retineant Ordine, sine licentia Capituli generalis, et quid inde, etc.
Canivez, II. 253.

1259.9 Petitio Fratrum Minorum de festo beati Francisci per ordinem universum faciendo cum duodecim lectionibus et una missa, exauditur, et de ipso fiat per omnia sicut de beato Hieronimo. Canivez, II. 450.

1267.18. Petitio fratris Bonaventurae de Ordine Minorum qui petit quod in Ordine nostro non recipiantur eorum fugitivi sine litteris commendatitiis, exauditur, et orationibus Ordinis ipsum Ordinem suum associat Capitulum Generale. Canivez, III. 50.

In Archivum Franciscanum Historicum 1954 blzz. 385-399 schrijft P. Julius Reinhold O.F.M. een aanvulling op een vroeger artikel onder titel van: Neue handschriftliche Quellen zur Geschichte der „Natio Germano-Belgica" O.F.M. De nieuwe handschriften illustreren vooral de activiteit van de laatste „Agenten". Onder deze was Pater Reinerus Daemen. Merkwaardig is het geciteerde decreet van 23 Juli 1813 (blz. 387), waarin Pater Joannes Gilis in zijn ambt van vicarius provincialis van de Nederlandse provincie bevestigd wordt, zo ook de definitoren. Voor de geschiedenis van de Nederlandse provincie zelf kunnen de handschriften nog wel bijzondere dingen bevatten (zie blzz. 394, 398).

Dr K. L. Bellon. Wijsbegeerte der geschiedenis (Philosophische Bibliotheek). Antwerpen-Amsterdam, Standaard, 1953, 360 pp. 22/16 cm *f* 16.—.

Prof. Bellon heeft dit boek geschreven om zich als christen te bezinnen op het ondergaan van de westerse, christelijke humaniteitsidee in een historisme, dat geen enkele universele, algemeen menselijke waarde meer erkent enerzijds en anderzijds in een marxisme, waarbij de waarde van de persoon wordt voorbijgezien in het streven naar een toekomstige nieuwe mensheid.

De auteur voltrekt deze bezinning in twee etappes: in een eerste afdeling, waarin hij een historisch overzicht van de wijsbegeerte der geschiedenis geeft, en in een tweede afdeling, waar hij ons zijn eigen opvattingen biedt over *„de mens in de geschiedenis"*.

In het eerste gedeelte geeft hij de kern van de problematiek, zoals deze naar voren komt in de geschiedbeschouwingen van de voorchristelijke beschavingen, de bijbel, de eerste christenen, de middeleeuwen, het tijdvak, waarin men overgaat naar een zuiver rationalistische opvatting, van het tijdvak der onbeperkte vooruitgang. In de laatste drie hoofdstukken van het eerste deel geeft de auteur de geschiedenis-opvatting der waardeleer, het historisme en het historisch materialisme. Prof. Bellon geeft bij deze historische beschouwingen niet alleen blijk van zijn zeer brede belezenheid, maar hij weet ook steeds het nieuwe en waardevolle van een bepaalde stroming te onderkennen, zodat wij aan het eind van dit deel een gevarieerd beeld hebben gekregen van het probleem „geschiedenis". Op deze grondslag worden dan in het tweede deel de hoofdlijnen van een wijsbegeerte der geschiedenis uiteengezet.

Door een beschrijving van de verhouding individu-gemeenschap, gemeenschap-staat, mens-milieu, een doordringen in realiteiten als generatie, massa, cultuur tracht Bellon nader te bepalen of en in hoeverre de mens drager genoemd kan worden van de geschiedenis. Een onmiddellijk hiermee samenhangende vraag is die naar de verhouding van *„Wettelijkheid en Vrijheid in de Geschiedenis"* (Hfst. III). Omdat de auteur slechts historische wettelijkheid aanvaardt i.z. de mens in de geschiedenis zijn eigen persoonlijkheid opbouwt op grondslag van de éne menselijke natuur, komt de vraag naar de *„Veelheid en Eenheid in de Geschiedenis* (Hfst. IV) neer op de vraag naar de eenheid der menselijke natuur. Dat er slechts één menselijke natuur is, d.w.z. dat de mens één, absoluut geldende betekenis heeft, kan slechts blijken uit het antwoord, dat de metaphysica in deze geeft (Hfst. V). De auteur tracht in een thomistisch georiënteerde zijnsleer deze oplossing voor de historiciteit van de mens te vinden. Van-

uit dit standpunt spreekt hij dan tenslotte over de plaats, die God in de historie inneemt (Hfst. VI) en over de plicht, die er voor ons uit voortvloeit.

Het werk biedt een belangrijke bijdrage in de dialoog met het existentialisme en het marxisme.

De uitstekende bibliographiën, die aan elk hoofdstuk voorafgaan zullen de verdere bezinning op deze problemen sterk vergemakkelijken.

H. A. van Munster O.F.M.

Dr B. Delfgauw. Beknopte geschiedenis der wijsbegeerte. Deel I. Oudheid en Middeleeuwen. 160 blz. (11 x 19); 2de uitg. Amsterdam. Het Wereldvenster, 1952. Gebonden *f* 5.90. *Deel II. De moderne wijsbegeerte,* 150 blz. (11 x 19); 2de uitg. Baarn. Het Wereldvenster, 1954. Gebonden *f* 5.60. *Deel III, De hedendaagse wijsbegeerte.* 117 blz. (11 x 19). 1ste uitg. Baarn, Het Wereldvenster, 1952. Gebonden *f* 4.90.

Deze beknopte geschiedenis der wijsbegeerte zal voor hen die zich willen oriënteren in een wereld van bijna 2500 jaren (westers) wijsgerig denken een uitstekend hulpmiddel zijn. Goede ordening; korte heldere uiteenzettingen van systemen en richtingen; uitgelezen bibliografische documentatie en een goed register. Natuurlijk zal de vakman soms bezwaren hebben. Samenvattingen zijn, gewild of niet, *synthesen* die door de *historicus* worden gemaakt. Maar daar staat tegenover, dat de beginnenden dergelijke synthesen nodig hebben. Delfgauw richt zich vooral tot die beginnenden. En het moet gezegd: voor hen is hij een betrouwbare en aangename gids. In het derde deeltje (de hedendaagse wijsbegeerte) zelfs een leidsman die weet van wanten.

Dr. A. Epping O.F.M.

Deus providebit. Zusters Franciscanessen van Heythuysen. Jaarboek 1953. z.pl.z.u. z.j. (1954).

Dit jaarboek is er een, dat in elk opzicht prijs en premie verdient. Het formaat is kloek, de illustratie is fraai en overvloedig, de tekst is boeiend, de inhoud is degelijk en geeft een alzijdig beeld van inwendig leven en veelsoortige activiteit.

Wat de inhoud betreft, deze bestrijkt al die landen en gebieden, waar de Congregatie haar prachtige werkzaamheden verricht. Wij wijzen hier speciaal op de nieuwe stichting Casa Maddalena te Rome (blzz. 9-11). De hoofdaandacht gaat uiteraard naar Nederland. Het deed ons goed en het verheugde ons, dat er in verschillende huizen zo'n nuttig en aangenaam contact bestaat tussen de zusters en broeders in Sint Franciscus. Wij denken daarbij speciaal aan de niet te onderschatten betekenis van retraiten en bezoek aan de Centrale van de Derde Orde te Brummen. Maar ook andere bewijzen zijn er, dat de zó normale verhouding tussen de eerste Orde en de religieuze Derde Orde groeiend is. Men ziet dat al op verschillende sprekende foto's, echter ook in de tekst. Wij noemen speciaal

de zorgen voor het Sint Franciscus-liefdewerk te Haarlem. Dat is echter maar één soort, waarbij de apostolische geest van de Zusters tot uiting komt. Bladzijde voor bladzijde verhaalt ons daarvan, dikwijls op treffende wijze. En het is voorzeker volop in de geest van Vader Franciscus en Moeder Magdalena, dat de goede zorgen zo dikwijls uitgaan naar armoede en ellende, naar ziel of lichaam. Als men zo'n boek doorleest, dan kan het niet anders, of de hoogachting voor onze zusters zal zich anders, beter en edeler uiten, als weleens geschiedt. En menige zieleherder zal zijn dank moeten uiten, als dat geschiedde door de pastoor van de Sint Antoniusparochie te Utrecht of zijn weeklachten, als die van Eemnes, toen de Zusters de stichting aldaar moesten opgeven. Werkelijk, wat zou ons katholiek leven verarmd worden, als wij deze trouwe helpsters in ons katholiek leven moesten missen.

Dit boek is - zonder het te bedoelen - een sprekende apologie voor het kloosterleven en de kloosters. Moge menigeen de heilzame lessen verstaan, zoals die hier practisch gegeven worden.

Naast diverse bijzonderheden uit de historie der Congregatie over 1953, waarbij met piëteit de overleden zusters worden herdacht, hebben wij met veel belangstelling vooral het artikel over de „Franciscaanse contacten" gelezen (blzz. 34-47). Het is naar onze geest en opvatting en wij kunnen slechts hopen, dat de gegeven feiten nog vermeerderd zullen worden.

Dit boek bevat een belangrijk stuk franciscaanse geschiedenis, maar heeft toch ook een algemener aspect. Veel uit het katholiek leven van onze dagen zien wij er nader belicht. Wij noemen als voorbeelden, wat geschreven staat over de Kromstafviering, de arbeid in Meezenbroek, hulp bij watersnood en acties op elk gebied.

Gaarne brengen wij een woord van bijzondere hulde aan al degenen, die dit jaarboek zo keurig samenstellen, en zulk een schitterend beeld gaven van de Congregatie, die met haar spreuk: Deus providebit, ook zeker al haar werkzaamheden terugbrengt tot Hem, die de krachten en de zegeningen gaf. C. S

Paters Drs Remigius Dieteren O.F.M. Mens en Mijn, een halve eeuw strijd, groei en bloei van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond, Heerlen, 1953. Geb. *f* 7.50.

Het is een prestatie, een boek over zo'n betrekkelijk gespecialiseerd onderwerp te schrijven, dat, ondanks de veelheid van details, iemand, die toch geheel niet in de mijnwerkerswereld thuis is, van het begin tot het eind kan boeien. Dat de auteur hierin nagenoeg geslaagd is, strekt hem tot grote eer. Nog meer waardering gevoelt men voor dit boek, als men de talloze voetnoten naziet uit alle mogelijke bronnen bijeen-verzameld, en daarbij bedenkt, dat de archieven van de Nederlandse Katholieke Mijnwerkersbond en de K.A.B.-Limburg vrijwel geheel verloren zijn gegaan.

De opzet van de schrijver, om meer waardering voor het leven en de arbeid van de mijnwerker bij te brengen, is zeker gelukt. Met dankbare liefde bewondere men het moeizame werk van de pioniers van de sociale beweging. De paragrafen over de zielzorg zijn wel wat te beknopt gehouden. De zielzorgsarbeid van de Paters Minderbroeders, van een Cleophas Franken of een Theotim van Velzen bijv. wordt slechts met één regeltje vermeld. (blz. 164).
Men moet echt zoeken naar de naam van de illustrator Jul Terlingen, toch verdienen zijn buitengewoon geslaagde tekeningen, al zijn ze wel wat eigenaardig over het boek verdeeld, een eervolle vermelding.

P. Albertus Fick O.F.M.

Dr A. van Elslander. Het Refrein in de Nederlanden tot 1600. Kon. Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, reeks VI, Nr. 71. Gent, Drukkerij Erasmus, 1953. Fr. 150.

De tijd, dat de rederijkersliteratuur over het algemeen met vrij groot wantrouwen bekeken werd, ligt al enkele tientallen jaren achter ons. Sinds Knuttel de rederijkers hun eerherstel gaf, is er veel veranderd. Onze waardering is in ieder geval objectiever geworden. Toch vertoont onze kennis aangaande deze periode nog diverse leemten. Zo bestond er over een belangrijk rederijkersgenre als het refrein nog steeds geen samenvattende studie. Door het werk van Dr van Elslander, een specialist op het terrein van de rederijkersliteratuur, is thans dit tekort opgeheven.
Na de *Inleiding*, waar de oorsprong van het woord *refrein* ter sprake komt, geeft de schrijver een indrukwekkende lijst refreinverzamelingen. Hierna wordt over *de oorsprong van het refrein gesproken*, die in hoofdzaak teruggaat op de Franse ballade. Het hoofdstuk over *de ontwikkeling van de refreinvorm* geeft interessante conclusies o.a. wat betreft de kwestie van de chronologie en het aandeel van Anna Bijns in de verzamelbundels van Enghelbrecht vander Donckt. Na een behandeling van de drie soorten: *de refreinen "int vroede", "int amoureuze"* en *"int sotte"*, volgt het interessante hoofdstuk over *Het Refrein en de Hervorming*. Duidelijk laat de auteur hier zien hoe in deze tijd van godsdienstige tegenstellingen het refrein een propagandamiddel wordt. Instructief en rijk aan gegevens is ook het hoofdstuk over de *Refreinfeesten*. Over Anna Bijns en het auteurschap van de twee bundels van de Minderbroeder Enghelbrecht vander Donckt wordt in het laatste hoofdstuk *De Refreindichters* nog wat uitvoeriger gesproken. Hierbij worden ook genoemd de Minderbroeders Lieven van Brecht en Henrick Pippinck. De eerste schreef in de tweede bundel refreinen van Anna Bijns een aanbeveling, de ander nam de uitgave van haar derde bundel op zich. Hierin mag men een aanwijzing zien, dat er vrij nauwe betrekkingen bestonden tussen de dichteres en de Antwerpse Minderbroeders.
Met een uitvoerige *bibliographie* en enkele *bijlagen* besluit Dr van Els-

lander zijn belangrijke studie, die talrijke nieuwe gegevens biedt en verschillende kwesties nader tot een oplossing brengt. Op een dergelijk werk mag de schrijver met recht trots zijn. Dr H. Sanders O.F.M.

Erasmus in den vreemde. Rotterdam, Historisch Museum, z.j. *f* 1.50.
Naar aanleiding van de tijdelijke terugkomst uit Japan in ons land van het eikenhouten hekbeeld van Erasmus, eertijds toebehorend aan het schip „De Liefde", dat ± 1600 verging, verscheen deze keurige uitgave. Na in de inleiding de geschiedenis van dit beeld, waarover P. Donatus van Adrichem O.F.M. reeds in 1926 vanuit Rome schreef, zo goed mogelijk gereconstrueerd te hebben, beschrijft de auteur achtereenvolgens de portretten van Erasmus door Quinten Metsijs, Alb. Dürer, Hans Holbein en Jos. Wellensz de Cock.
Van de 14 toegevoegde afbeeldingen is wel vooral interessant de weinig bekende houtsnede (detail, tekening wit op zwart) van Jan Wellensz de Cock uit ± 1520, waarvan slechts twee exemplaren bestaan (Oxford, Amsterdam). P. Martinianus Briels O.F.M.

Dr Sybrand Galama. Het wijsgerig onderwijs aan de Hogeschool te Franeker, 1585-1811. Franeker, (T. Wever), 1954, 355 + 3 pp., 21 portret.; 25 x 15 cm; *f* 12.—.
In dit onder leiding van Prof. Dr F. L. R. Sassen tot stand gekomen proefschrift wordt een beeld geboden van het wijsgerig leven te Franeker vanaf de oprichting der Hogeschool in 1585 tot aan haar opheffing in 1811. In het eerste hoofdstuk schetst de auteur het milieu van het wijsgerig onderricht: de sterke werking van het traditionele aristotelisme, de beïnvloeding door het platonisme à la Pierre de la Ramée, de herlevende metaphysica, de wijsgerige atomisten, Descartes en Newton. Hierna volgt een beknopt verslag van de organisatie van het wijsgerig onderricht te Franeker, de verdeling der functies, graden etc. Het tweede hoofdstuk vormt quantitatief en qualitatief het zwaartepunt van het werk. Het geeft een bespreking van het leven en de leer der 30 professoren, die de wijsgerige faculteit van Franeker heeft gekend. De auteur heeft hen geordend in een aristotelische, een platoonse en een natuurwetenschappelijke groep. Binnen deze ordening geeft hij voor elke hoogleraar een korte levensschets, waarna - zo mogelijk - door een analyse van disputationes, dissertationes, eigen werken en brieven een karakteristiek van hun leer wordt ontwikkeld. In een derde - kort- hoofdstuk geeft de auteur een samenvattende beschouwing van het wijsgerig onderwijs te Franeker, het ordenend volgens bepaalde probleemstellingen (geloof-rede, ziel-lichaam etc.). De laatste 100 pagina's van het werk geven ons:
1. een volledige bibliographie van de hoogleraren in de wijsbegeerte te Franeker en van de privaatdocent Stellingwerff.

2. een bibliographie van de dissertaties en disputaties bij voornoemde hoogleraren gehouden, in de alphabetische volgorde van de schrijvers.
3 een zeer uitgebreid personenregister.

Dr Galama heeft in zijn werk een belangrijke en heldere bijdrage geleverd tot de nuancering van ons beeld der vaderlandse wijsgerige stromingen en daarmede van heel het geestesleven in de zeventiende en achttiende eeuw. Duidelijk toont hij aan, dat er naast het orthodox aristotelisme ook steeds een sterk cartesiaanse tendenz heeft bestaan en laat hij zien hoe in de achttiende eeuw vooral door de invloed van de Leidse natuurkundigen en medici de philosophie verzandt in louter natuurwetenschap.

Wat de franciscana betreft vinden we in het werk - behalve een terloops om de hoek ziende Judocus van Aalst, missionaris van Franeker - een weergave van leven en werken van Arnoldus Verhel (Amersfoort 1585 - Franeker 1664), die op 4 Juni 1600 bij de Capucijnen intrad, de naam aannemend van Gislenus, later van Angelus. Van 1610 tot 1613 was hij Gardiaan te Gent. In dit laatste jaar ging hij over naar de nieuwe religie. Van 1618 tot 1664 was hij te Franeker hoogleraar in de wijsbegeerte.

Het werk werd door T. Wever op voorbeeldige wijze uitgegeven en is voorzien van een twintigtal portretten. H. A. van Munster O.F.M.

Prof. Dr P. Geyl. Historicus in de Tijd. Utrecht, Uitgeversmaatschappij W. de Haan N.V., 1954. *f* 8.90.

Het nieuwe boek van Professor Geyl is verdeeld in twee afdelingen. Het tweede deel: historische worstelingen met actuele problemen beslaat meer dan de helft van het boek, maar is niet zó waardevol als de drie essays over grote negentiende-eeuwse historici, die voorafgaan. Van het drietal: Ranke, Macaulay en Carlyle is de middelste het meest populair, maar als wetenschappelijk geschiedschrijver verreweg het minst belangrijk. Deze Engelse historicus legt steeds het verleden tegenover het heden in de weegschaal, om te laten zien, wat een voorrecht het is, te leven in zo'n verlichte tijd, in zo'n voortreffelijk land. (N.B. het Engeland met de grofste sociale misstanden!). Deze redenaar weet geen beelden genoeg te vinden om de vooruitgang (goed verstaan de stoffelijke!) van zijn dagen te loven. Dat de auteur nog zo liefdevol besproken wordt, kan men uit de belangstelling verklaren, die Prof. Geyl steeds voor de schone literatuur en vooral de Engelse aan de dag heeft gelegd. Macaulay heeft zeker daarin een belangrijke plaats.

Wetenschappelijk is Leopold von Ranke's betekenis onnoemelijk groter. Diens bekend beginsel: „Jede Epoche ist unmittelbar zu Gott" bracht hem er toe zich van iedere vergelijking met het heden te onthouden en het verleden van binnen uit en met eigentijdse maatstaven te benaderen. Deze eerbied voor het feitelijk historisch verloop kwam voort uit Ranke's ontzag voor het plan, dat God door alle goede en slechte daden der mensen heen

weet te verwezenlijken. De schaduwzijde hiervan is, dat Ranke al te weinig de individuele verantwoordelijkheid van de mens naar voren brengt, waardoor impliciet diegene in het gelijk gesteld wordt, die succes heeft gehad. Prof. Geyl zuivert Ranke van een Engelse beschuldiging, dat deze Duitser een voorloper van het nationaal-socialisme is geweest. Veel eerder komt daarvoor de derde figuur in aanmerking.

Carlyle, de aanbidder van de held, staat niet ver van Nietzsche. Het is kenmerkend, dat de Führer in zijn Berlijnse schuilkelder zich in het werk van deze Engelsman over Frederik de Grote verdiepte. Zoals bij Ranke wordt ook bij Carlyle een overzicht gegeven over de houding van de latere historiografen tegenover deze belangrijke historicus.

Een bespreking van het tweede deel dat zeer uiteenlopende artikelen bevat, is in kort bestek, niet mogelijk. Vooral het twaalfde artikel over Talleyrand, Staatsman of verrader? is zeer lezenswaard, juist omdat Prof. Geyl de achtergrond van de beoordeling van deze figuur zo goed weergeeft. Met hen, die als Sorokin en Toynbee de geschiedenis in een systeem willen wringen, kan hij zich niet verenigen. Zijn bewijsvoering hiervoor is afdoende.

De stijl van dit boek is uitermate verzorgd. De meeste essays zijn als lezing gehouden. Wie Prof. Geyl ooit gehoord heeft, weet dat in zijn boeiende voordracht, de soms grillige zinnen aanstonds duidelijk zijn, terwijl de lezer er wel eens moeite mee heeft.

P. Albertus Fick O.F.M.

A. Janse. Uit de geschiedenis der Kerk, Enschede. Uitgeverij J. Broersma, 1952. 255 blz. *f* 5.25.

Geen eigenlijk historisch werkje, heeft dit boek veel meer een theologisch karakter, dat de Protestantse opvatting weerspiegelt welke de Bijbel als grondslag aanneemt bij de geschiedbeschouwing, en Gods werken in de geschiedenis tracht te benaderen. De strijd om de zuiverheid van Kerk en Leer - volgens de Reformatorische gedachte - wordt nagegaan achtereenvolgens voor de periode van de eerste christentijd, de zestiende en de negentiende eeuw. Fragmentarisch dus, zoals ook de ideeën der leidinggevende personen in de Kerk (de Reformatoren b.v.) in fragmenten worden weergegeven. Een duidelijke en logische uiteenzetting van b.v. Calvijns leer is niet te vinden; uit de verschillende delen kan de lezer trachten een geheel op te bouwen.

Voor iemand die in de reformatorische gedachte thuis is, kan dit werkje wellicht enige betekenis hebben.

Drs F. Adriaens.

Prof. Dr. W. Lampen O.F.M. Koning Olav. Amsterdam N.V. Uitgeverij Lieverlee, 1954. *f* 5.90.

Sint Olav geniet in Nederland verering. Wie mocht denken, dat deze devotie stamt uit onze tijden, heeft het verkeerd. Hij leze het elfde hoofdstuk van deze biographie. Duidelijk blijkt dan, dat de verering ook ten onzent al zeer oud is. Daar waardevolle verering steunen moet op een degelijke kennis van de vereerde Heilige, heeft Prof. Lampen een goed

werk gedaan alle bijzonderheden over Sint Olav in dit boek te verzamelen. Dat was uiteraard niet zo'n heel gemakkelijke taak.
Sint Olav stierf op 29 Juli 1030, in een ander land, waar geheel andere toestanden heersten en in een tijd, waarin de begrippen zoveel verschillen van de onzen. Uit zijn bronnen, vooral uit de geschiedenis van de Noorse koningen, die tussen de jaren 1220 en 1230 door de IJslander Snorri Sturlason werd samengesteld, heeft de schrijver ons vele feiten weten mede te delen. En al staan wij onwennig tegen vele namen van personen en plaatsen, een beeld van Sint Olav en zijn betekenis blijft ons toch na lezing bij. Wij mogen de vruchtbare schrijver dankbaar zijn, dat hij zó de Heilige dichter bij ons bracht. C. S.

Lectuur-Repertorium. Auteurslijst bevattende 23.000 bio-bibliographische nota's en 3000 portretten van auteurs behorende tot de Nederlandse en de algemene literatuur, met waarde- en vakaanduiding van 90.000 literaire en vulgariserende werken, samengesteld door het A.S.K.B. onder redactie van Joris Baers pr. en Paul Hardy. Deel III S-Z. Tweede en definitieve uitgave. Antwerpen, Algemeen Secretariaat voor Katholieke Boekerijen, Antwerpen, Vlaamse Boekcentrale, Tilburg, Nederland's Boekhuis, 1954. *f* 42.50.
Wij zouden - en anderen met ons - hier en daar wel een opmerking kunnen maken, een aanvulling willen geven op een gegeven, op een jaartal, misschien zelfs op een beoordeling. Maar wij geloven, dat men die beter rechtstreeks aan de Redactie kan opgeven. Geen mensenwerk is volmaakt. Maar wel mogen wij bij het beëindigen van deze grootse onderneming een oprecht woord van dank en gelukwens richten aan de bewerkers van deze uitstekende, verdienstelijke en kolossale arbeid. Grote bewondering verdienen zij. Wat de inhoud betreft, kunnen wij volstaan met te verwijzen naar de uitgebreide titel. De uitgave zelf is zeer goed. Voor alle bibliotheken en bibliothecarissen vooral is dit werk onmisbaar. C. S.

Nederlanders te Rome. Tentoonstelling van XVIde en XVIIde eeuwse tekeningen uit de collectie van Dr. A. Welcker en het Prentenkabinet der ***Rijksuniversiteit.*** Leiden, 1954. *f* 1.50.
Ofschoon de tentoonstelling reeds tot het verleden behoort, kan het voor velen z'n nut hebben alsnog te wijzen op de belangrijke catalogus, waarin 'n 44 prenten beschreven worden voorzien van de gebruikelijke biografische gegevens, de herkomst der prenten, alsmede de betreffende literatuur. De prenten hebben tot onderwerp de overgang van het Romeins-topografische naar het Italianiserend landschap in de Nederlandse schilderkunst uit het begin van de XVIIde eeuw. Een onderwerp fascinerend als weinig andere uit de Nederlandse kunst.
Aan de catalogus is een lijst toegevoegd van de betreffende kunstenaars met de jaren van hun verblijf in Rome, alsook een tiental goede afbeeldingen.
P. Martinianus Briels O.F.M.

Hugo Rahner S.J. De spiritualiteit van Sint Ignatius van Loyola in haar ontstaan en ontwikkeling. (Vertaald door P. van Gestel S.J.). 's-Hertogenbosch, Malmberg, 1953. 152 blz. 188 mm. *f* 3.50.

Dit sympathieke werkje bevat 3 gedeelten, de invloed van het milieu op Ignatius vóór diens bekering; de invloed van de traditionele geestelijke schrijvers op Ignatius gedurende zijn bekering en hoe Ignatius de voorgaande elementen omvormde tot zijn eigen spiritualiteit onder invloed van de genade.

In elk van deze 3 momenten ontmoeten we o.a. ook de invloed van de Franciscaanse spiritualiteit. Vóór de bekering was het 't voorbeeld van Ignatius' oudste zuster die Claris werd (blz. 130, noot 25) en de geschriften van fray Ambrosio de Montesino O.F.M. (blz. 38, 43-44); in de tijd van Ignatius' bekering door het werk *Flos Sanctorum* (Alcalá 1502/03), dat de Levens van Franciscus en Dominicus bevat, zelfs zó, dat Ignatius zich toen gedurig afvroeg: „Wat zou het zijn, als ik ook eens deed wat de H. Franciscus en de H. Dominicus hebben gedaan?" (blz. 44, 49-51); en ten slotte door de typische *(metahistorische)* overeenkomst met Bernardinus van Siëna in de *Regels ter onderscheiding der geesten.*

Soms is Rahner wel wat te apodictisch, zoals in de absolute afwijzing van de invloed van de Moderne Devotie (blz. 42 en 8). Soms mist men bepaalde schrijvers. Maar het doel dat Rahner zich stelde, werd bereikt: nl. een verantwoorde opwekking te geven om de Kerk te dienen naar Ignatius' voorbeeld. De vertaling is goed verzorgd.

Bertilo de Boer O.F.M.

De schoonheid van ons Land. Deel XII. Bouwkunst. De gothische kerkelijke bouwkunst. Tekst van Prof. Dr. M. D. Ozinga met medewerking van Ir. R. Meischke. 124 foto's van Hans Sibbelee en de Rijksdienst voor de monumentenzorg. Amsterdam, Uitgeverij Contact, z.j. *f* 22.50.

De schoonheid van ons Land. Deel VIII. Van Geertgen tot Frans Hals. De Nederlandse schilderkunst. Deel I. Tekst van H. Gerson. Met 172 foto's. Deel II. Tekst van H. Gerson. Met 183 foto's. Amsterdam, Uitgeverij Contact, z.j. *f* 22.50 per deel.

Van de Serie „De Schoonheid van ons Land", door de pers beoordeeld als een uniek standaardwerk en een nationaal monument, oordelen die wij van harte delen, ontvingen wij er drie ter recentie: Gothische Bouwkunst, en de twee op elkaar aansluitende delen Van Geertgen tot Frans Hals en van Rembrandt en Vermeer. Reers eerder verscheen in de serie: Romaanse Kerkelijke Bouwkunst, door Prof. Ozinga: het werk over de Gothische Bouwkunst, door Prof. Ozinga en R. Meischke sluit hierbij aan. De 143 foto's zijn vervaardigd door Hans Sibbelee en de Rijksdienst voor de Monumentenzorg. De auteurs hebben getracht van de zo talrijke en machtige Gothische kerkgebouwen de architectonische ontwikkeling te bepalen en tevens de persoonlijkheid van de verschillende bouwmeesters

nader te omlijnen. Hierin ligt een bijzondere verdienste: want om dit doel te bereiken was in vele gevallen een nieuw onderzoek van de gebouwen noodzakelijk en moest ook veel archiefwerk worden verricht. Belangstelling voor de Gothische kerken in Nederland heeft reeds in het verleden publicaties over deze monumenten voortgebracht; de auteurs hebben deze aan een nieuw onderzoek onderworpen en brengen door deze uitgave onze kennis van de monumenten op peil.

Na een inleiding over het ontstaan van de Gothische kerkbouw volgt een uitvoerige beschouwing over de Utrechtse domkerk en domtoren met hun voorgangers en hun derivaten. De twee volgende hoofdstukken handelen over de verschillende tradities en scholen: de Gothische kerkbouw in de oostelijke provinciën, de eerste Gothische tradities in de IJselsteden, de nederrijnse Gothiek, de Gothische kerkenbouw der kustprovinciën, de periode van de Vlaamse invloed, de Brabantse bouwschool, de doorwerking van de Brabantse school in westelijk Nederland. Het vijfde hoofdstuk is gewijd aan de Hollandse Gothiek, die eerst op bescheiden wijze haar weg zocht om in de zestiende eeuw tot een onverwachte ontplooiing te komen, dan eigen ruimtevormen vindt, waarbij de mogelijkheid van het houten tongewelf uitgebuit is en een karakteristiek weids en licht interieur wordt verkregen. Een „Besluit" geeft een klare samenvatting van het gebodene. De tekst wordt nader toegelicht door een groot aantal plattegronden en dwarsdoorsneden. Aantekeningen en Register vervolledigen het werk en vergemakkelijken het gebruik.

Wie de platen beziet voelt zich dankbaar gestemd, dat de oorlog vele van onze monumenten genadig geweest is en waar de verwoesting ook het heiligdom trof, deze, zoals bijvoorbeeld te Venray, alreeds hersteld is. In dit werk wordt ook de aandacht gevestigd op enkele oude kerken van de Minderbroeders, zoals te Bolsward, Deventer, Kampen, Maastricht, Weert.

Zoals gezegd volgen in de Serie „Rembrandt en Vermeer" op „Van Geertgen tot Frans Hals" evenals „Gothische Bouwkunst" op „Romaanse Kerkelijke Bouwkunst". Ze worden dan ook nader gekwalificeerd als Deel I en Deel II van de Nederlandse Schilderkunst.

Voor beide delen leverde Dr. Gerson, onder-directeur van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, de uitvoerige tekst.

Wellicht had de auteur persoonlijk van Deel I de meeste voldoening, zowel tekst als beeld geven een rijk geschakeerd en verrassend overzicht van de ten onrechte weinig bekende schilderkunst van de 15e, 16e en begin 17e eeuw. Dit deel „Van Geertgen tot Frans Hals" verplaatst de wel wat té uitsluitend op de Gouden Eeuw gevestigde aandacht, naar een indrukwekkende schilderkunst in de Noordelijke Gewesten der Nederlanden. Van die bloei der schilderkunst in de late 15e en 16e eeuw getuigen de werken van Geertgen tot Sint Jans, wiens oeuvre stemming wekt als het middeleeuws getijdenboek, terwijl een Lucas van Leyden

door zijn werk bewijst dat ook het machtige en geniale de Hollander van deze tijd niet vreemd is, om verder te volstaan met het noemen der namen van Jan van Scorel en Anthonis Mor, waarlijk niet enkel binnen de landsgrenzen beroemd. Na een periode van onrust en spanning - het Manierisme - volgt spoedig, in het begin van de zeventiende eeuw, een opbloei. Nu worden heel nieuwe gebieden betreden: het stilleven, het zeestuk, het landschap, voorstellingen uit het dagelijks leven, het portret. Dit laatste wordt door Frans Hals met spontaneiteit en genie tot ongekende hoogte gebracht.

In dit deel brengen 168 bladzijden gedocumenteerde tekst en 172 met zorg gekozen beroemde en minder bekende werken onder het bereik van velen, wat heden ten dage over de gehele wereld in openbare en particuliere verzamelingen is verspreid: een keurcollectie van schilderij die voor een groot deel thans voor het eerst in een Nederlandse boekuitgave is gereproduceerd.

De voltooiing van dit werk wordt bereikt in Deel II, waarin de kunst van Rembrandt en Vermeer en hun tijdgenoten wordt behandeld: dit deel is dus gewijd aan de bloeiperiode van de Nederlandse schilderkunst in de Gouden Eeuw. Zeer interessant is vooral hetgeen Gerson in de Inleiding zegt over Rembrandt: hoe zijn fantasie de reeds zovele malen afgebeelde bijbelverhalen herschept tot ontroerende beelden en in zijn portretten ons meer geeft dan treffende en natuurlijke levendigheid, ons namelijk doet doordringen tot het innerlijk leven van de mens. Zo geheel anders is het met Vermeer gesteld: hier is alles klaar en helder, hier de omslotenheid van de ruimte met de blauw-gele kleuren stralend vanuit een helder fond. Rembrandt en Vermeer zijn de uitzonderlijk groten, rond wie zich en aantal talenten groeperen laat: Carel Fabritius, Jan Steen, Gerard Terborch, Jan van Ruisdael, Gerard Dou, Pieter de Hooch, Nicolaes Maes, Gabriel Metsu, Jan van Goyen, Willem van de Velde, Pieter Saenredam, Willem Kalff, namen die nu eens het timide en delicate, dan weer het geestige en geniale element in onze Nederlandse kunst evoceren.

Hoeveel reproducties, goede en minder goede, van bijvoorbeeld Ruisdaels Molen bij Wijk bij Duurstede sieren de wanden van onze woonkamers; het zal velen een vreugde zijn deze en dergelijke voorstellingen hier goed te zien afgebeeld en met kennis van zaken ingeleid.

Er zou nog meer te zeggen zijn, maar plaatsgebrek gebiedt beperking. Wij onderschreven het oordeel van de pers die de serie een nationaal monument en een uniek standaardwerk noemde.

Wij sluiten met de wens, dat deze serie komen moge in vele huizen, waar zij brengen zal uren van genot en afleiding, en waardoor het museumbezoek, de laatste tijd op de scholen zozeer aanbevolen, niet weinig zal worden gestimuleerd.

E. S.

De Nederlandse Musea. Uitg. Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen; tweede druk; 's-Gravenhage. Staatsdrukkerij en Uitgeversbedrijf, 1954.

De bespreking van dit werkje volgt gevoeglijk op onze recentie van de drie monumentale werken uit de Serie „De Schoonheid van ons Land". Wij hebben daar de wens geuit dat de bestudering van deze boeken het museumbezoek in ons land moge bevorderen. En ziehier nu een overzichtelijke gids van onze Nederlandse musea, zo goedkoop dat zij bijna onder ieders bereik valt.

Wij geven hier in het kort de inhoud weer:

Beschreven Musea en Particuliere Verzamelingen (ca. 400).

Indeling van de Musea naar de eigennamen in de titels.

Inleiding.

Bureau van de Rijksinspecteur voor Roerende Monumenten.

Lijst van afgekorte en volledige titels der geraadpleegde tijdschriften.

Beschrijving der Musea.

Beschrijving der Particuliere Verzamelingen.

INDICES:

Groepering der musea en particuliere verzamelingen naar hun inhoud.

Groepering der musea naar het jaar van oprichting.

Namen van directeuren, conservatoren, beheerders enz. en van eigenaren van vermelde particuliere verzamelingen.

Overzicht van de plaatsen in Nederland, waar zich musea en/of particuliere verzamelingen bevinden, gerangschikt in alphabetische volgorde.

Overzicht van de plaatsen in Nederland, waar zich musea en/of particuliere verzamelingen bevinden, gerangschikt volgens provincie.

Kaart van Nederland.

Uit deze inhoudsopgave blijkt wel voldoende het nut van de systematische catalogus van het aan musea zo rijke Nederland. E. S.

Dr. H. Schulte Nordholt. „De Evocatie van het geschonden Verleden". Inaugurele rede, Amsterdam, Em. Querido. 1953. *f* 1.—.

Zeer lezenswaard is deze intreerede van de Groningse hoogleraar. Verschillende moeilijke problemen komen aan de orde, hetgeen de overzichtelijkheid niet ten goede komt. Allereerst wordt de „schending van het verleden" op kunsthistorisch gebied besproken. Vele factoren, godsdienstige en sociale hebben de ondergang van talloze kunstwerken in de hand gewerkt. Het verlies van functie van oude kunstwerken in het moderne leven, is wel de hoofdoorzaak. De evocatie van het verleden kan geschieden door de historieschrijver op grond van schriftelijke documenten, maar een directere oproeping van een voorbije cultuur vindt men in het bewaarde kunstwerk. Is het schriftelijk getuigenis slechts een tijdsdocument en nagenoeg geheel wetenschappelijk te bestuderen, het overgeleverde kunstwerk ontstijgt juist als symbool van de eeuwige schoonheid aan de

tijd en in zeker opzicht ook aan de wetenschap. De kunsthistorie verscherpt echter ons orgaan tot het verstaan van het artistieke getuigenis. De aangesneden vraagstukken wekken onze belangstelling en maken ons begerig meer van deze auteur te vernemen. P. Albertus Fick O.F.M.

1. *Sint Bernardus. Voordrachten, gehouden aan de R.K. Universiteit te Nijmegen, bij gelegenheid van het achtste eeuwfeest van zijn dood.* Utrecht-Antwerpen, Het Spectrum, 1953, 222 mm, 151 blz. *f* 5.20.
2. *Sint Bernardus van Clairvaux. Gedenkboek 1153-1953.* Rotterdam, De Forel, (Achel, Sinite Parvulos), 1953. 248 mm, 358 blz. *f* 17.50 (Fr. 230).

1e Typisch voor onze humanistische tijd is, dat de 7 voordrachten, gehouden aan de Nijmeegse Universiteit, bijna alle Sint Bernardus beschouwen als *mens.* Zijn heiligheid wordt allerminst ontkend, alleen de schrijvers willen geen hagiografie bedrijven, maar bepalen zich er toe, de persoonlijkheid van Bernardus te onderzoeken op het stuk van waarheidsliefde, kennis, artisticiteit of genialiteit. Zij geven dus slechts enkele facetten van Bernardus' figuur en doen dit voor een gehoor, waarvan men verwachten kan dat het op de hoogte is van de behandelde stof, nl. middeleeuwse kerkgeschiedenis (Post), geschiedenis van het kerkelijk recht (Hermesdorf), vroeg-middeleeuwse psychologie (Smits van Waesberghe), literatuurgeschiedenis (Asselbergs), linguistiek (Mohrmann), ascetiek (Schellekens) en liturgiek (Anthonisse).

Het zijn zelfstandige studies, onafhankelijk van elkaar. In één kwestie treffen we zelfs tegengestelde meningen. Zoals men weet, wees Asselbergs (A. van Duinkerken) reeds vroeger op de paradox in Bernardus van barre, zelfs ruwe ascese, waardoor de heilige geneigd was, wetenschap en kunst gering te schatten, - tegenover zijn fijn verzorgde literatuurbeoefening. Ook in zijn voordracht in deze bundel wijst Asselbergs meermalen terloops op deze vermeende paradox, die Hermesdorf (blz. 33) van zijn collega overneemt. Welnu, volgens prof. Mohrmann (blz. 117) is dit een onjuiste zienswijze. Haar bevinding is, dat Bernardus in zijn geschriften eensdeels de traditie van de vroegere christelijke schrijvers voortzet, bij wie men dus gelijke paradox zou kunnen ontdekken; anderdeels ondergaat Bernardus de invloed van de literatuurstroming van zijn tijd. Mohrmann besluit aldus: „De analyse van Bernardus' taal- en stijlgebruik leert ons, dat hij niet slechts de laatste der Vaders was, maar ook een der eerste modernen". (blz. 121).

Dit is slechts een enkel staaltje van het vele interessante materiaal, dat deze bundel biedt. Ontwikkelde lezers zullen er veel in vinden dat hen boeit.

2e Kozen de professoren van de Nijmeegse Universiteit, bij alle sympathie voor de figuur van Bernardus, toch vóór alles het wetenschappelijke standpunt met de strenge eis van strikte waarheid, zodat zij te gele-

gener tijd ook kritiek op de heilige uitoefenden, - van een geheel ander standpunt gaan de Cisterciënsers uit, die het tweede werk samenstelden ter ere van hun heilige vader. Dat zij deskundig genoeg zijn om de wetenschap te dienen, blijkt ruim voldoende. Doch in overeenstemming met de geest van hun heilige patroon, kozen zij het ascetische, het devotionele standpunt. Primair willen zij dus niet meewerken aan de vooruitgang der wetenschap, maar aan de vooruitgang van de zielen in heiligheid. Ten overvloede herhaal ik echter, dat hun vrome beschouwingen wetenschappelijk op peil staan.

De 3 eerste studies zijn meer historisch en behandelen het leven van Sint Bernardus en diens plaats in de toenmalige kloosterwereld. De 3 laatste studies geven een summier overzicht van de verering tot de H. Bernardus in kunst en literatuur. Bijzondere vermelding verdient de interessante studie over „De verering van de H. Bernardus in de Nederlanden". De overige 12 studies belichten de geestelijke figuur van Bernardus, zijn spiritualiteit, voornamelijk naar de praktische kant, zoals de houding van Bernardus tot Christus, zijn inzicht in het proces van de bekering, zijn manier van preken en bidden, zijn gedachten over de nederigheid en de hoop, zijn belangstelling voor alle kloosterleven.

Kenmerkend voor deze Bernadieten is, dat de studie over de nederigheid het meest omvangrijke is. Nederigheid was voor Bernardus dè hoofdpijler van het geestelijk leven, nederigheid als zelfkennis en oprechtheid, een zienswijze die tegenwoordig veelal nog gehuldigd wordt.

Het werk werd schitterend uitgegeven, jammer echter, dat het zo zuinig geïllustreerd werd. Bertilo de Boer O.F.M.

The Hague, Mirror of History. 's-Gravenhage, Rijksvoorlichtingsdienst, 2e druk, 1953. *f* 1.50.

In deze sierlijk uitgegeven brochure wordt de historie van de stad, die eens het schoonste dorp van Europa heette, voor de Engels-sprekende toerist geschetst. De beschrijving van de geschiedenis van zulke eerbiedwaardige gebouwen als de Ridderzaal, Binnenhof e.a., waar het hart van de regering zoveel eeuwen geklopt heeft en nog altijd klopt, munt uit door helderheid. Allerlei namen herinneren nog aan een glorierijk verleden. Mooie afbeeldingen van historische prenten en ook recente foto's o.a. van het Rosarium met de prachtige toren van de Sint Paschaliskerk illustreren de tekst. P. Albertus Fick O.F.M.

P. J. H. Vermeeren. De Bibliotheca Neerlandica Manuscripta van Willem de Vreese. Utrecht N.V. Uitgeverij De Lanteern, 1953 *f* 12.50.

In 1948 gaf Pater Dalmatius van Heel O.F.M. z.g. uit: Middeleeuwse Handschriften op godsdienstig gebied in het bezit van de Bibliotheek der Gemeente Rotterdam.

In een Ter Inleiding schreef de Bibliothecaris van de Gemeente Rotterdam Dr. F. Kossman:

„Bij vele van de beschreven manuscripten kon gebruik worden gemaakt van reeds bestaande min of meer uitvoerige aantekeningen in de Bibliotheca Neerlandica Manuscripta van wijlen Prof. Dr. W. L. de Vreese, door deze zelf of door de voortzetters van zijn werk te Leiden opgesteld. De Conservator van de handschriftenafdeling der Rijksuniversiteitsbibliotheek te Leiden, Dr. G. I. Lieftinck, verplichtte ons door deze aantekeningen voor het maken van afschriften tot onze beschikking te stellen. Pater van Heel heeft deze gegevens aangevuld en vermeerderd met de gedetailleerde opgaven van de gehele inhoud van elk handschrift".
Tot zoverre Dr. F. Kossmann, die evenmin als Dr. Lieftinck en Pater van Heel de minsten zijn in de wereld van het boek- en handschriftwezen.
Nu is de jonge Doctor Vermeeren volkomen vrij afwijkende meningen te hebben. Wat de ene blijkbaar aantekeningen noemt, zijn volgens hem afgeronde voltooide werkstukken. En of de verkortingen door Pater van Heel aangebracht ontoelaatbaar zijn, wij willen het op zijn gezag gaarne aannemen, Pater van Heel z.g. vond nu eenmaal het meerdere ballast. Wat daarvan zij, de voorstelling van zaken, zoals de schrijver die op blzz. 115-117 van zijn boek geeft, lijkt ons niet geheel gerechtvaardigd. Uit het Ter Inleiding van Dr. Kossmann kan iedereen voldoende weten, dat van de geestelijke arbeid van de Vreese is gebruik gemaakt. Moest Pater van Heel nu toties quoties dat nog gaan vermelden? Ons dunkt, wie de woorden van Dr. Kossmann leest, zal dit geen eis van recht gaan noemen en zeker niet insinueren, dat de reinste plagiaat is gepleegd. En wanneer hij spreekt over „zonder duidelijke vermelding", dan had hij van zijn kant in de noten op blzz. 115-117 moeten mededelen dat de daar staande beweringen niet van Pater van Heel, maar van Dr. Kossmann zijn. Wie Pater van Heel in persoon en in zijn publicaties gekend heeft als de eerlijkheid en oprechtheid zelf, doen de opmerkingen van Dr. Vermeeren heus niet alleen „dubbel vreemd" aan.
Zonderen wij de vrij heftige aanval op Pater van Heel uit, dan is het werk van Vermeeren zelf volop te prijzen als een mooi waardevol werk, waarop hij terecht de dokterstitel mocht verwerven.
Aan onze lezers is de persoon van Dr. de Vreese wel bekend, een korte levensschets van hem vindt men op blzz. 5-6. Het eigenlijk onderwerp van de dissertatie is de reusachtige arbeid, die de Vreese ondernam door zijn onderzoek en beschrijving van talloze handschriften over heel de wereld. Zijn nalatenschap berust nu op de Universiteitsbibliotheek te Leiden. De betekenis van deze verzameling voor de wetenschap wordt door de schrijver uiteengezet. Maar daarbij maakt hij zeer vele nuttige opmerkingen, geeft hij aanwijzingen en uit hij desiderata, die de overweging volop waard zijn. Wij kunnen hem oprecht gelukwensen en wij geloven, dat hij in zijn boek volop bereikte, waar hij „gestreefd heeft de Neerlandicus als philoloog en als codicoloog te laten zien, hoe het apparaat der Bibliotheca Neerlandica manuscripta in elkaar zit (blz. 1). C. S.

Wandelingen door oud Haarlem. Leiden, L. Stafleu, Leiden. z.j. (1953). 190 mm. *f* 2.50.
Dit boekje, dat niet gepagineerd werd, bevat 36 tekeningen van Leo K. Zeldenrust. Nn. 14-20 zijn tekeningen van de Heiliglandbuurt, waar eenmaal het klooster van de Minderbroeders-Observanten gestaan heeft. Wij hadden reeds eerder in deze periodiek (Bundel XV (1953) blz. 347 en 357) gelegenheid daarop te wijzen. Vooraf gaan 4 pagina's tekst in het Nederlands en Engels van de hand van Mej. G. H. Kurz, stadsarchivaris van Haarlem, waarin zij een beknopt, doch zeer kundig overzicht geeft van de geschiedenis van Haarlem. Ten slotte nog een schematisch grondplan van het centrum van Haarlem. Het boekje verdient warme aanbeveling. Bertilo de Boer O.F.M.

Wandelingen door oud Delft. Leiden, L. Stafleu, z.j. Tweede druk. *f* 2.50
Er zullen weinig bezoekers van Delft gevonden worden, die niet een schone herinnering hebben bewaard aan deze typische oud-Hollandse stad, met zijn kerken, grachten en oude gebouwen.
Degenen, die deze herinneringen nog eens op willen frissen, die nog eens willen na genieten van het mooie, dat zij gezien hebben, biedt het fijne boekje van L. Zeldenrust met zijn 35 tekeningen van de mooiste plekjes en geveltjes een kostbaar hulpmiddel. Mr. G. van Baren schreef een toepasselijke inleiding. P. Juniperus Grondheid O.F.M.

L. Aletrino. Verloren tronen. Anecdotische geschiedenis van de sedert de eerste wereldoorlog onttroonde vorstenhuizen (1918-1953). Tweede druk. Amsterdam, Scheltema & Holkema N.V., 1954. Geb. *f* 7.90.
De titel geeft reeds in het algemeen aan, wat het vlot geschreven geïllustreerd boek bevat. En voor wie in deze eeuw mogen leven, is het duidelijk, welke vorstenhuizen besproken worden, die nl. van Rusland, Duitsland, Oostenrijk, Montenegro en Albanië, Spanje, de Balkan met Roemenië, Italië en Egypte. Ook omdat het boek de herinneringen opfrist en allerlei spannende bijzonderheden geeft, leest men het met genoegen en vrucht. Anderzijds kan men een bepaalde wrevel niet altijd onderdrukken. Zeker, niet de personen zelf zijn altijd min of meer schuldig geweest aan de val, ook politieke en andere omstandigheden waren oorzaak of hebben die verhaast. Maar - ook al is persoonlijk verantwoordelijkheidsbesef soms te gering geweest - zeker is, dat het voorbeeld van menigeen niet al te schitterend was. Hoe dikwijls werd de heiligheid van het huwelijk niet aangetast?
Toch geeft het boek - hoe leerzaam ook - ons een ietwat scheef beeld. Wanneer wij naast de schets over de vorsten, ook er kregen over afgetreden en verjaagde presidenten, of hoe de regeerders ook genoemd worden en tevens een helder licht geworpen werd op allen, die zich konden handhaven, zou een oordeel over de algemene zijde van de kwestie: koningschap of niet, meer gefundeerd kunnen zijn. C. S.

Amstelredams Eer ende opcomen, door de denckwaerdighe miraklen aldaer geschied aen ende door het H. Sacrament des Altaers Anno 1345. T'Antwerpen, By Hendrick Aertssens, 1639 door Boetius a Bolswert. (Amsterdam, Lieverlee, 1946).

Wel algemeen bekend is, dat het boekje geschreven werd door Leonardus Marius, rector van het begijnenhof te Amsterdam. Zijn tekst werd verlucht met gravuren, die gesneden waren door Boëtius naar een bekende serie van acht schilderingen uit 1518. De schone herdruk van tekst en gravures moet voor de vele stille Omgangers een fijn bezit zijn. Zij zullen door het lezen en kijken ook beter de betekenis van hun devotie aanvoelen. C. S.

De Annales Aldenburgenses over de gebeurtenissen in Vlaanderen tussen 11 Juli 1302 en 25 April 1303. Tielt, Drukkerij-Uitgeverij Lannoo (Den Haag, Anna Paulownastraat 73), 1953.

In 1902 stelde Victor Fris een werk samen over de Guldensporenslag en hij verzamelde alle bekende teksten. Sinds - in 1910 - werd een nieuwe tekst, een vijfregelig latijns gedicht gevonden. Een belangrijker document, een fragment van een kroniek 1302-1303, werd in Augustus 1952 ontdekt in de Athenaeum-bibliotheek van Deventer. Facsimilé's van deze kroniek, copy met verklaring van en commentaar op deze kroniek worden ons nu in deze uitgave deskundig geschonken. Dat daarbij dikwerf de aandacht wordt gevraagd voor de Annales Gandenses van de onbekende Minderbroeder ligt bijna voor de hand. De kroniek wordt „Annales Aldenburgenses" genoemd, omdat men de samensteller meent te moeten zoeken in de Sint-Pieterabdij te Oudenburg in het Brugse Vrije (blzz. 27-29). Zij bevestigt bekende gegevens, vult die aan en verbetert ze. C. .S.

Jan Willem de Boer. Hartje stad. Sentimentele herinneringen van een Rotterdamse journalist. Rotterdam, Ad. Donker, 1953. *f* 3.95.

Deze zeer vlotte schetsen betreffen Rotterdam van vóór 50 jaren op het terrein van het volksleven in wijdere zin. Zij bevatten tevens leerzame mededelingen over de plaatselijke toestanden van de stad. De schrijver noemt z'n herinneringen sentimenteel. 'n Zeker heimwee hebben ongetwijfeld vele ouderen uit Rotterdam (en talrijke andere plaatsen) naar toestanden, die - in weerwil van alle ellendige sociale en hygiënische toestanden, tóch gezellig, tóch gemoedelijk waren (blz. 91).

Op blz. 83 lezen wij: Het Delftse bootje. . . . toette voor St. Franciscus. Het Agnietenklooster (Tertiarissen) wordt genoemd op blz. 88. En op blz. 92 komen wij de bekende naam: Kruitwagen tegen. C. S.

M. Boey. Van Fernando, die Antonius werd. Brugge, Uitgeverij Beyaert, z.j. Fr. 28.

In uitstekende schetsen wordt ons in dit boekje het leven van Sint An-

tonius van Padua geschilderd. Historie en legende vinden er een plaats. De schrijver huldigt de mening, dat de priesterwijding van Antonius plaats had in Forli (blzz. 50-52). Ofschoon deze mening recht heeft van bestaan, geloven wij toch, dat zij Antonius' levensgang moeilijker te verklaren maakt. C. S.

F. R. Boschvogel. Waar Maas en Schelde vloeien. Tielt, Drukkerij-Uitgeverij Lannoo (Den Haag, Anna-Paulownastraat 73), 1953. *f* 9.90.
Nonkel Flip gaat per jeep met de achttienjarige Rita en de twee jaar jongere Toon een reis maken door België. Hun reisbelevenissen worden op zeer interessante wijze - leerzaam en met humor - hier verteld door de bekende schrijver Frans Ramon (onder de schuilnaam Boschvogel). Wat hij ons in dit boek levert, is uitstekend in elk opzicht. Wij hebben hem op een echt prettige reis graag vergezeld. Hij heeft het mooie België leren kennen met alle schoonheid van plaatsen en gebouwen, hij gaf stukken folklore en herinnerde aan vele grote mannen en geschiedkundige gebeurtenissen. Het boek, zo prettig geschreven, is zeer geschikt voor onze toeristen niet alleen, maar vooral voor onze jongeren, die op deze pleizierige wijze een volk leren kennen met eigen aard en cultuur op veelzijdig gebied. Als wij een volgende keer met de begaafde gids op reis gaan brengen wij echter graag ook een bezoek bij het graf van het heilig Paterke te Hasselt (blzz. 138-140). Wij durven het zeer mooi en rijk geïllustreerde werk, dat ook fraai werd uitgegeven zeer gaarne aanbevelen. Op blz. 130 wordt „onze goede pater Hilarion Thans" vermeld. En op blz. 273 doen de toeristen het niet met de jeep, maar met de paarden van Sint Franciscus. C. S.

H. de Bot. Van Heksen en Weerwolven. Illustraties van Joke Buurman. Rotterdam, H. de Bot, 1951. Gestencild. *f* 1.10.
Op zoek naar genealogische gegevens vond de schrijver de - volgens hem - authentieke tekst van een proces, dat van 29 April-1 Augustus 1595 te Utrecht zou gevoerd zijn over een geval van toverij, hekserij e.d. Het vonnis voor de meeste beschuldigden was de vuurdood. Bijgevoegd is een verklarende woordenlijst en een naamregister. C. S.

Dr Norbertus Broeckaert, Minderbroeder. Voor uren van bezinning. Mechelen, St. Franciscus-Drukkerij, 1953. Fr. 50.
In vijf reeksen geeft de schrijver, zoals hij in zijn voorwoord zegt, beschouwingen: rond de eeuwige, fundamentele problemen en houdingen van het menselijk en het christelijk leven. In alle eenvoud treffen deze beschouwingen door toon en inhoud. Zij verlevendigen het bewustzijn van eigen betekenis, geven dieper inzicht, zijn troostend, doen ons scherper kennen de verantwoordelijkheid, die wij hebben tegen ons zelf en tegen anderen en zullen ons, met Jesus' voorbeeld voor ogen, tot edeler ge-

voelens en grootse daden brengen kunnen. De schrijver geeft in een afzonderlijk hoofdstuk (blzz. 177-185) ons tot voorbeeld Sint Franciscus als andere Christus. Op deze Heilige wijst hij ons nog op andere bladzijden (blzz. 19, 82, 89, 90, 116, 122). C. S.

G. J. van der Burgt. Kerkgeschiedenis van Loenen en Silven. Gedenkboek bij het derde eeuwgetijde der Hervormde gemeente van Loenen op de Veluwe (1653-1953). Brummen, Drukkerij Somer N.V., 1953. Ing. *f* 2.—, geb. *f* 3.—.

Bij eeuwfeesten e.d. van onze parochies plegen min of meer geslaagde gedenkboeken te verschijnen. Veelal schetsen die de levens van geestelijke herders; zij doen ons de geschiedenis kennen van gebouwen en van inventaris, geven de voornaamste feiten van het kerkelijk leven. In al deze opzichten wijkt dit gedenkboek daarvan niet af. We maken kennis met vele predikanten, kosters, schoolmeesters e.a., maar ook met de vele moeilijkheden, die de stichting en ontwikkeling van de gemeente hebben begeleid. Dit alles wordt verdeeld over verschillende tijdperken. Met veel interesse lazen wij dit alles, vooral ook om de waardige toon, waarop ons alles wordt medegedeeld.
Het eerste hoofdstuk van het boekje - met een vijftal afbeeldingen versierd - behandelt de tijd van vóór de Kerkhervorming. Na het laatste hoofdstuk volgen een zevental Bijlagen. De vierde hiervan bevat: Korte schets van de geschiedenis van de Statie Eerbeek en de Horst. Op blz. 17 lezen wij, dat de kapel in Loenen van 1557 toegewijd was aan Sint Franciscus. Een bevestiging hiervan kan men zien in de afbeelding op blz. 105. C. S.

H. L. Driessen. Het oud-Archief van het huis Hoekelum onder Bennekom. 's-Gravenhage, Ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen, 1952. *f* 3.—.

In de Inleiding lezen wij: Het Huis Hoekelum. . . . was een zogenaamd wildforstersgoed. De wildforsters waren de beambten van de wildban en 12 in getal. Het ambt was verbonden aan bepaalde goederen; de houder ervan was verplicht de landsheer met paard en wagen op de jacht te dienen.
Als eerste bezitter wordt vermeld Randolf van Hoeckelom in 1396. Vanaf 1542 ging het bezit aan andere families over. De stukken betreffende het Huis Hoekelum zelf zijn vrij volledig bewaard. Van de geslachten, welke het hebben bezeten, heeft men slechts te doen met een vrij willekeurige verzameling documenten. Deze zijn echter dikwijls wel van belang, vooral ook voor locale geschiedenis.

Van alle stukken geeft de samensteller volgens beproefde methode een inventaris. Zijn regestenlijst loopt van 1342 tot en met 1550. De onmisbare Index completeert het boek. Wij wijzen op Regest 13 (Inv no. 74) van 1453 Augustus 27, waarin sprake is van het zusterhuis die Hezesche Berch te Nijmegen, waarmede wel het Tertiarissenklooster „Bethlehem" bedoeld is. C. S.

En zij volgden Hem. De weg naar Christus van Henri Gheon. Douglas Hyde, Edith Stein, Max Jacob, Charles Nicolle. Thomas Merton. Fred Copeman. Omslagversiering: Luc Verstraete. Tielt, Drukkerij-Uitgeverij Lannoo (Den Haag, Anna Paulownastraat 73), 1954. Tweede druk. Ingenaaid *f* 2.90, geb. *f* 4.50.

Deze bundel uit de reeks: Bekeerlingen uit de twintigste eeuw - met levensbijzonderheden door verschillende schrijvers - vertelt, hoe langs verscheidene wegen, soms haast op wonderbare wijze, merkwaardige mannen en vrouwen tot de heilige Kerk kwamen. De lectuur is leerzaam en vertroostend, stemt hem tot dankbaarheid, die door Gods genade het geloof behield, brengt hem tot nadenken, die een kostbare schat als waardeloos verwierp, lectuur ook, die bemoedigend is voor de priester en de lekenapostel, die met bekeringswerk te maken heeft.

Henri Gheon (die eigenlijk Vangeon heette blz. 7) heeft zelf verteld, dat hij op reis in Italië o.a. slechts met grote moeite kon scheiden „van Santa Croce, waar wij de dood van Franciscus van Assisië" hebben bijgewoond.

Naar de handschriften van Edith Stein heeft te Echt Pater van Breda O.F.M. gezocht (blz. 44); zeker betrof een daarvan de filosoof Hussert. In deze schets over Edith Stein wordt vermeld, dat Dietrich van Hildebrand lid werd van Sint Franciscus' Derde Orde (blz. 48). Op Thomas Merton heeft de franciscaanse spiritualiteit steeds een sterke indruk gemaakt (blz. 119). C. S.

Br. Albertinus Fenstra. Sint Bonifacius, missionaris en martelaar. Heiloo. Kinheim-uitgeverij, z.j. (1954). *f* 1.10.

Alvorens de persoon van Sint Bonifacius in beschouwing te nemen, geeft de schrijver een kort overzicht van de stand van de Evangelieprediking ten onzent bij zijn komst. Na levensbijzonderheden over „Wynfrith, de Vredebrenger", wordt verteld, hoe hij „spreker van goede woorden" werd. Hij was de apostel van Duitsland, ging krachtig misbruiken tegen en werd ten slotte de martelaar van Dokkum. Zijn leven en arbeid heeft ook onze tijd nog veel te zeggen.

De schrijver is er in geslaagd om overzichtelijk en duidelijk het leven te schetsen. En de goedkope uitgave ziet er netjes uit, met illustraties en kaarten, die getekend werden door P. C. A. Smits. C. S.

Friesland toen... nu... straks. Propaganda-uitgave met officiële medewerking van vele vooraanstaande autoriteiten en instanties in de provincie Friesland. Leeuwarden, Algemeen publiciteitskantoor, 1952. *f* 10.—.
Het is uiteraard niet doenlijk hier de 66 artikelen te vermelden, die dit rijk-geïllustreerde boek bevat. Wij kunnen ze allen samenbrengen onder de rubrieken: landbouw, handel, nijverheid, toerisme, historie, cultuur sport, wetenschappen. Samen geven de artikelen een uitstekend beeld van het verleden, heden en toekomst van de zo mooie provincie Friesland. Op een aantal bijdragen vestigen wij echter bijzonder de aandacht, al willen wij met die aparte vermelding niet een mindere waardering voor de anderen uitdrukken. Als belangrijk voor de geschiedenis noemen wij:

1. Het Provinciehuis, als „Huis der Provincie" door Mr N. H. Muller.
2. Geestelijk leven in Friesland door J. Piebenga.
3. Sint Bonifacius in Friesland door P. Elpidius Bruna O.F.M.
4. De pers in Friesland door J. Piebenga.
5. Friese bibliotheken door Dr Sj. Douma.
6. Beeldende kunst in Friesland door E. Kools.
7. Sinterklaas en Sint-Pieter in Friesland door S. J. van der Molen.
8. De klederdrachten in de loop der eeuwen in Friesland gedragen door N. Ottema.
9. Musea en oudheidkamers in Friesland door Dr A. Wassenbergh.
10. De Kanselarij-Bronaer van schoonheid en wetenschap door Mr M. P. van Buijtenen.
11. Langs Frieslands kerken door Ds. J. J. Kalma.
12. Onze plaatsnamen door Ds. J. J. Kalma.
13. Uitbeelding der heerlijkheit Friesland zoo in 't algemeen als in haare bijzondere Grietenijen door D. Bern. Schotanus à Sterringa, bewerkt door O. Santema.

Deze genoemde titels geven wel een kijk op de rijke inhoud van het boek, dat bij de Friezen zelf gehechtheid en eerbied voor eigen streek verhogen zal, dat echter voor alle Nederlanders leerzaam is en de achting en sympathie voor een goed en krachtig volk vermeerderen zal.
Met een hoofdstuk over grote figuren van Friese stam zou het lijvig werk nog verrijkt kunnen worden. C. S.

Gedenkboek uitgegeven bij gelegenheid van de vijftigste verjaardag der consecratie van de St. Laurentiuskerk te Hamont 1904-1954. z.pl. z.u. z.j. (1954).
Dit gedenkboek met een overvloed van merkwaardige en fraaie illustraties is zeer keurig uitgegeven en vormt in de uitwendige verschijning een waardig en zeer passend kleed voor de degelijke en leerzame inhoud. Deze inhoud verhaalt ons - beknopt weliswaar, maar zeer goed - de voorgeschiedenis, die de „kerk" heeft gehad, maar geeft ons tevens - ook al zouden we Hamont nooit gezien hebben - een juiste kijk op de huidige toe-

stand van de zeer bloeiende parochie. Zeker is deze staat te danken mede aan het feit, dat men als centrale een prachttempel kreeg, die in 1904 werd geconsacreerd. Als centrale dan, vanwaaruit de Christus Eucharisticus kracht en licht uitstortte; enkele cijfers op blz. 7 hebben een ontwijfelbare bewijskracht. Maar de tempel is ook de centrale geweest, waar geestelijkheid en gelovigen de zegeningen en genaden ontvingen voor veelzijdige activiteit.
Het eerste hoofdstuk: De parochie Hamont vanaf haar ontstaan tot aan de Franse Revolutie werd geschreven door de archivaris Dr M. Bussels. Pater Dominicus de Jong O.C.R., al zeer bekend door zijn zeer nauwkeurige publicaties, schreef: Pastoor Lemmens en zijn tijd alsook Het Dekenaat Hamont en zijn Dekens.
Een ander hoofdstuk handelt over: Onze Parochiekerken, waarbij wij tevens de aandacht vestigen voor het orgel (blzz. 66-71). Het boek zou niet volledig zijn, als niet tevens gewezen was op de kloosters, kapellen en scholen en de diverse organisaties op godsdienstig en sociaal terrein. Eerbiedwekkend is de lange lijst van namen en foto's van geestelijken en religieuzen, uit deze parochie afkomstig. Wij kunnen begrijpen, dat de inwoners van Hamont met dit boek trots zijn, voor anderen is het vertroostend, moedgevend en voorbeeldig. C. S.

Grote missionarissen door Theologanten van het missiehuis te Teteringen. Onder redactie van J. H. Th. van Groningen met 7 portretten. Tweede druk. 's-Gravenhage-Djakarta, G. B. van Goor Zonen's Uitgeversmaatschappij N.V., 1954. *f* 1.75.
In korte schetsen worden aan de jeugd voorgesteld Petrus Donders, Pater Damiaan, Felix Westerwoudt, Ferdinand Hamer, Charles de Foucauld, Peter de Smet, Miguel Pro. Zeer nuttig zijn die om de jeugd eerbied bij te brengen voor deze heldhaftige mannen en om de liefde voor de missie te bevorderen. C. S.

Karl Hartl. Wat? Waarom? Waar? Tekeningen en omslag van Robert Nix. Amsterdam-Antwerpen, Wereldbibliotheek, Avontuur en Techniekreeks no. 42, Januari 1954. *f* 0.85.
Als wij de hele reeks mogen beoordelen naar dit nummer 42, kunnen wij die gerustelijk als zeer nuttig en leerzaam aanbevelen. Dit nummer is een keuze uit de bundel Wie? Wann? Wo?, waarvan de Nederlandse vertaling geschiedde door Per Olafson. Verteld wordt van de geschiedenis van de banaan, het suiker, de zeep, de verwarming, het glas. C. S.

P. A. Harthoorn. Het nieuwe geslachtsboek Smallegange. Naar gegevens van J. J. Polderman, en uit de genealogische verzameling van de genealogische werkgroep Zeeland. Publicatie Genealogische Werkgroep nr. 1. Amsterdam (Rotterdam H. de Bot), 1953. Gestencild. *f* 4.75.

Mattheus Smallegange publiceerde in 1696: Nieuwe Chronyk van Zeeland. Hij gaf bijzonderheden over zijn geslacht. De naam komt reeds voor in de 13e en 14e eeuw en werd ontleend aan het huis Smallegange, dat te Kloetinge heeft gestaan. Enige eeuwen woonden nakomelingen te Goes. In dit boekje wordt het oude Goesse geslacht besproken, daarnaast echter ook diverse andere stammen van die naam, uit bekende en ook uit nog niet gebruikte bronnen. C. S.

P. A. Harthoorn. Uit de geschiedenis van het geslacht Harthoorn. Proeve van een genealogie, samengesteld in de jaren 1945-1952. Rotterdam, H. de Bot, z.j. (1952). Gestencild *f* 10.—.
Aan de hand van bereikbare bronnen heeft de schrijver dit boek samengesteld. Eerst geeft hij een algemeen overzicht en spreekt over de familienaam en het familiewapen, dan over genealogie en oudere generaties, om ten slotte de verschillende takken te behandelen. Na een overzicht van het geslacht Harthoorn, volgt nog een welkom naamregister.
De „bakermat" van het geslacht zelf lag in de omgeving van Kruiningen en wel in de zestiende eeuw.
De schrijver nam verschillende documenten op en vermeldde levensfeiten, waardoor zijn studie interessanter werd. C. S.

J. J. M. Heeren. Het Helmondse geslacht Raijmakers. Rotterdam, H. de Bot, (1952). Gestencild. *f* 3.75.
De bekwame gemeente-archivaris van Helmond stelde de genealogie Raymakers op met veel accuratesse. De vele kleine bijzonderheden, die hij aanstipte, maken haar samen met de registers, waardevol. C. S.

P. Dr E. Hendrikx O.E.S.A. Augustinus. Amsterdam, Stichting Ivio, 1954. *f* 0.40.
Deze schets over Sint Augustinus verscheen in de A(lgemene) O(ntwikkeling)-reeks, bevat de geschiedenis van zijn leven en bespreekt uit de rijkdommen van zijn geschriften bijzonder de „Belijdenissen" en de „Stad Gods". De invloed van de Heilige tot op onze dagen wordt vastgesteld.
C. S.

Historische Figuren. 's-Gravenhage-Djakarta, G. B. van Goor Zonen's Uitgeversmaatschappij, 1951-1954. Per deeltje *f* 0.95.
In deze serie verschenen: I. Joost van den Vondel, II. Rembrandt, III. Jan Adriaensz. Leeghwater, IV. Anthony van Leeuwenhoek, V. Boerhave. Op wel zeer aantrekkelijke wijze worden onze jongeren in kennis gebracht met grote mannen uit ons vaderland. Aleid van Rhijn verstaat de kunst om dat te doen. C. S.

Drs P. van Houte. België. Purmerend, J. Muusses, 1953. Vijfde druk. Ing. *f* 3.25.
Dit boek is bestemd voor hoofdactecandidaten. Maar het kan, vooral ter oriëntatie, dienen voor iedereen, die met de historie van België in aanraking komt. En hoevelen zijn er dat niet? Over het land zelf, klimaat, bevolking en middelen van bestaan schenkt het beknopt vele inlichtingen. Een afzonderlijk hoofdstuk handelt over de Kongo-kolonie. Een literatuurlijst (geen register) besluit het boek, dat ook vele illustraties bevat.
C. S.

Mr J. G. Huijser. Nieuw licht in het Oera-Linda Mysterie. Rotterdam, H. de Bot, 1954. Gestencild. *f* 3.90.
Over de authenticiteit van het Oera-Linda-boek is - met stofopjaging - al heel wat geschreven. Dat wij met een mystificatie te doen hebben, staat wel vast. Wie is echter de auteur? De schrijver heeft een sterke verdenking tegen de boekverkoper Johannes Jan Over de Linden, die door W. Tsj. Vleer als dader werd aangewezen. Hij voert nieuwe argumenten aan. Van oordeel echter, dat een onderzoek naar de afstamming van de familie noodzakelijk is, kwam hij - met bij de oudste generaties te beginnen - tot de conclusie, dat er geen familie bestaat met de naam Oera Linda. Enkele illustraties versieren de verhandeling. C. S.

Mr J. G. Huijser. Onze zigeuners. Hun taal, afkomst en lijdensweg. Rotterdam, H. de Bot, z.j. Gestencild. *f* 2.75.
Wat de schrijver met ons bespreken wil, zegt hij al in de titel van het boek, dat enkele illustraties heeft. Als voorlopig resultaat van zijn onderzoek - dat blijkens de noten ernstig was - zou hij willen noteren, dat het merkwaardig volk van de zigeuners naar alle waarschijnlijkheid afkomstig is uit het gebied aan of nabij de Indus, ofwel de Pendjab of Kashmir. Reeds vóór 1200 zijn zij vermoedelijk daaruit vertrokken (blz. 32). Over hun taal - waarvan hij een aantal woorden aan Tetzner ontleent (blzz. 52-55) - spreekt hij in het vierde hoofdstuk (blz. 40). Na aanvankelijk welwillend te zijn ontvangen, zijn in de loop van de eeuwen harde bepalingen tegen het volk uitgevaardigd en werd het bij overtredingen onbarmhartig gestraft.
Tegen enkele uitlatingen in het Voorwoord hebben wij ernstig bezwaar. Als Christenen misdoen, doen zij dat niet als Christenen, maar juist omdat zij zich niet houden aan de leer van Christus. En het grieft ons, dat er gesproken wordt over „christelijke bommen". C. S.

Jan Klein. Een reuzentype. Leven van de H. Dominicus Savio (1842-1857), leerling van de H. Joannes Bosco. Derde geheel opnieuw bewerkte druk van „Dominicus Savio". Ugchelen, Uitgeverij Don Bosco, (1954). Ing. *f* 2.90, geb. *f* 4.50.

Met zijn eerste Oratoriumjongens begon Don Bosco in de kerk van de H. Franciscus van Assisië in Turijn (blz. 47). Is dat een voorteken geweest, dat wij zoveel terugvinden van Sint Franciscus' geest in de geest en de arbeid van Don Bosco zelf en van zijn volgelingen? Zeker is wel, dat naast zelfheiliging, het apostolaat - in aparte vorm - bij Don Bosco een eerste programpunt was. „Savio, als je heilig wilt worden, probeer dan zielen te winnen voor Onze Lieve Heer. Dat is het heiligste werk, wat je kunt doen" heeft Don Bosco eens gezegd tot zijn uitstekende leerling (blz. 67). En Savio heeft die woorden in zijn al heel kort leven begrepen en in praktijk gebracht. Wat hij bereikte in nog geen 16 levensjaren - hij werd geboren 2 April 1842 en overleed 9 Maart 1857 - grenst aan het ongelofelijke. Dankbaar moeten wij Don Bosco zelf zijn, die reeds in 1859 liet verschijnen: „Vita del giovinetto Savio Domenico".
Zoals bekend werd Dominicus Savio 5 Maart 1950 zalig verklaard en 13 Juni 1954 heilig. Zijn leven kan in menig opzicht voor ideale jongelui, die als echte lekenapostelen willen arbeiden, inspirerend werken.
De titel „Een reuzentype" is ons niet al te duidelijk en lijkt ons verwarring te stichten. C. S.

Pater Henricus Koenders O.C.S.O. Broeder Hilarion. Levensschets van een Broeder Trappist. Rotterdam, „De Forel", z.j. (1951). Ing. *f* 3.90, geb. *f* 5.—.
Dit boek is een zeer onderhoudende biographie van Jan Matthijssen, die uit vrome ouders geboren werd te Ulvenhout op 13 Februari 1849 en op 11 Januari 1921 na een leven van gebed, arbeid, opoffering en lijden overleed. Wegens de zorgen voor zijn ouders, die hij teder beminde, kon hij pas in 1894 zijn roeping tot broeder Trappist volgen. Zijn leven in de kleine wereld van een dorpsgemeenschap was er een gestage voorbereiding voor geweest. Zusters Penitenten-Recollectinen hebben hem tot zijn eerste heilige Communie voorbereid (blzz. 8, 20, 24, 25). Later was hij lid van de Sint Franciscus' Derde Orde (blz. 43), stond menigmaal in betrekking met de Paters Capucijnen, bij wie hij wel heeft willen intreden (blz. 211). Ten slotte heeft hij echter bij de Trappisten van Westmalle zijn levensdoel gevonden. Daar heeft hij zijn roeping op een verheven wijze beleefd, zodat hij werkelijk ten voorbeeld kan gesteld worden aan elke kloosterling, aan broeders-religieuzen vooral. Ook echter is het boek geschikt, om bewondering en hoogachting bij te brengen voor het beschouwend leven, waar mannen - en vrouwen - door offer en gebed Gods zegen afsmeken over de wereld en de heilige Kerk. C. S.

Marie Koenen. „De stralende Kroon". Gedichten, Legenden, Verhalen Maria ter ere. Heerlen, R.K. Uitgeverij Joh. Roosenboom, Anno 1954. *f* 2.40, Fr. 40.
Deze mooie verzameling, die Maria Koenen bijeenvergaarde, bevelen wij

gaarne aan. In de schoonheid en gelukkige naïviteit tegelijkertijd van de diverse onderdelen zal men genot hebben; dit zal een eenvoudige devotie tot de Lieve Vrouwe ten goede komen.

Verschillende stukken hebben betrekking op Sint Franciscus en zijn kinderen; daarom is het boek bijzonder welkom voor de leden van zijn Orden. Wij noemen: Ridder Rupert's blijdschappen (blzz. 33-38); Ave Maris Stella, rhytmische koren toegewijd aan „de Sterre van Maastricht" (blzz. 51-60); om het behoud van de wereld, oud-Franse legende (blzz. 64-66); de Hemelkoningin (blzz. 84-90).

'n Kleine opmerking: Simeon heeft niet voorspeld, dat een *zevenvoudig* zwaard het hart van Maria zou doorboren (blz. 73). C. S.

Maria Koenen. In dit Teken. Legenden en Verhalen gewijd aan het Kruis onzes Heren. Heerlen, Uitgave Joh. Roosenboom, 1954. *f* 3.60, Fr. 55.

De zeer bekende en gewaardeerde schrijfster heeft uit de legenden en verhalen, waarin Christus en die Gekruisigd het middelpunt vormt, een aantal zeer schone verzameld. De lezer zal zich er aan stichten en zijn liefde tot de Heer doen vermeerderen. Over het lot van ongedoopte kinderen (blz. 83) was wellicht iets duidelijkers te zeggen. Bij de historie van de heilige Lijkwade wordt verteld, dat ook twee Minderbroeders de heilige reliek hebben gered bij een brand te Chambéry, waar de Clarissen die op zeer primitieve wijze herstelden (blz. 182). Gaarne zagen wij bij een tweede uitgave ook het roerend verhaal van de stigmatisatie van Sint Franciscus van Assisi opgenomen. C. S.

Koninklijke Woorden 1952-1953 van H. M. Koningin Juliana. Amsterdam-Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1954. *f* 1.25.

Koninklijke Woorden 1954 van H. M. Koningin Juliana. Amsterdam-Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1955. *f* 0.75.

Sinds 1948 worden keurige boekjes uitgegeven met kortere of langere toespraken, die H. M. Koningin Juliana uitsprak. Wie heeft die niet, althans door de Radio, gehoord? Toch is het bezit van de tekst zelf iets kostbaars. Wij lezen die graag nog eens over. En het doet telkens goed, naast veel wijsheid en warme liefde, ook innig geloof te mogen constateren. C. S.